

Олга Токарчук

ПРАВЕК  
И ДРУГИ  
ВРЕМЕНА

свободни романи



**ОЛГА ТОКАРЧУК**  
**ПРАВЕК И ДРУГИ ВРЕМЕНА**

Превод: Георги Кръстев

[chitanka.info](http://chitanka.info)

Олга Токарчук (1962) е сред най-успешните и превеждани съвременни полски автори. Издала е романите „Пътешествието на хората на книгата“ (1993), „Е. Е.“ (1995), „Правек и други времена“ (1996), „Дом дневен, дом нощен“ (1998, български 2005), удостоен с литературната награда на читателите НИКЕ, както и с престижната немска награда „Мостовете на Берлин“, сборника с разкази „Музика от много барабани“ (2002, български 2006), сборника с новели „Последни истории“ (2005) и др.

Най-амбициозната ѝ творба е романът „Правек и други времена“, който веднага след излизането си започва да печели награди — на Фондация „Кошчелски“, на читателите за наградата НИКЕ, Паспорт на списание „Политика“. В него Токарчук умело преплита усещането за времето и успоредното протичане на човешкият живот в селището Правек, колкото реално, толкова и сякаш откъснато от света, но не и от хода на историята място. Един микрокосмос на съдби и истории — истории за природата, ангелите и човека. „Метафизическа приказка“, както самата Олга Токарчук го нарича.

Роман за любовта и живота, за страстта и смъртта, за вечността и предизвикателствата на времето.

## ВРЕМЕТО НА ПРАВЕК

Правек е място, което се намира в средата на Вселената.

Да се прекоси с бързи стъпки Правек от север на юг, отнема един час. Също толкова и от изток на запад. А ако някой би искал да обиколи Правек с бавна крачка, като внимателно и съсредоточено се вглежда във всичко, това ще му отнеме цял ден. От сутрин до вечер.

На север границата с Правек е пътят от Ташов до Келце, натоварен и опасен, той буди безпокойство при пътуване. За тази граница се грижи архангел Рафаел.

На юг границата се определя от градчето Йешкотле със своята църква, старчески дом и ниски къщички около калния централен площад. Градчето е опасно, защото поражда жажда за притежание, и да бъдеш притежаван. От страната на градчето Правек е пазен от архангел Габриел.

От юг на север, от Йешкотле до разклона за Келце води Пътят и Правек се простира от двете му страни.

Западната граница на Правек оформят крайречните влажни ливади, малко гора и един чифлик. Край чифлика има стадо коне, един от които струва колкото целия Правек. Конете принадлежат на чифликчията, а ливадите на енорийския свещеник. Опасността на западната граница е чувството на надменност. Тази граница е охранявана от архангел Михаил.

На изток границата на Правек е река Бялка, която отделя неговите земи от земите на Ташов. След това Бялка извира към воденицата, а границата сама се простира нататък през ливадите и между храстите от елша. Опасността от тази страна е глупостта, която произлиза от страстта по дървената философия. Тук границата е пазена от архангел Уриел.

По средата на Правек Бог е изсипал възвишение, на което всяко лято се събират рояци майски бръмбари. Затова хората са го нарекли Бръмбарово Хълмче. Работата на Бог е да твори, а на хората да наричат.

От северозапад на юг тече река Черна, която се слива с Бялка при воденицата. Черна е дълбока и тъмна. Тече през гората и тя отразява в нея обраслото си лице. По Черна плават сухи листа, а във водовъртежите ѝ незабележими насекоми се борят за живота си. Черна дърпа корените на дърветата и мие гората. Понякога на тъмната ѝ повърхност се образуват вирове, защото реката може да бъде гневна и неукротима. Всяка година напролет прелива на ливадите на свещеника и там се пече на слънце. Позволява на жабите да се множат до безкрай. Свещеникът се бори с нея цяло лято и всяка година тя любезно се съгласява да се върне в своето корито в края на юли.

Бялка е плитка и жизнерадостна. Простира се в широкото си корито на пясъка и нищо не скрива. Прозрачна е и с чистото си пясъчно дъно отразява слънцето. Прилича на голям блестящ гущер. Бяга между тополите и прави палави завои. Трудно се предвиждат игрите ѝ. Някоя година се случва да направи остров от гъсталака на елшата, а после веднъж на десет години се отдръпва надалече от дърветата. Бялка тече през горички, ливади и поляни. Блести в пясъчно и златно.

При воденицата реките се сливат. Най-напред текат една до друга, нерешителни, уплашени от лелеяната близост, а после попадат една в друга и се губят в себе си. Реката, която тече от тази смесица при воденицата, не е вече нито Бялка, нито Черна, затова пък е силна и без усилие върти колелото на воденицата, което мели брашното за хляба.

Правек се простира край двете реки и край тази трета, която се получава от техния взаимен копнеж. Реката от сливането при воденицата на Черна и Бялка се нарича Реката и тече нататък спокойна и доволна.

## ВРЕМЕТО НА ГЕНОВЕВА

През лятото на четиринадесета година пристигнаха на коне двама царски войници в светли мундири, за да отведат Михал. Той ги видя как се приближаваха от страната на Йешкотле. Горещият въздух носеше техния смях. Михал застана на прага на къщата в своята престилка, обсипана с брашно, и зачака, въпреки че знаеше какво ще искат от него.

— Вы кто? — попитаха.

— Меня зовут Михаил Юзифович Небески — отвърна Михал, както трябваше да се отговаря.

— Ну, есть у нас сюрприз.

Взе от тях документа и го занесе на жена си. Тя цял ден плачеше и стягаше Михал за война. Чувстваше се толкова тежка и изнемощяла от плач, че не можа да пристъпи прага, за да изпрати мъжа си до моста с поглед.

Когато паднаха цветовете на картофите, а на тяхно място вързаха малки зелени плодове, Геновева установи, че е бременна. Преброи месеците на пръсти и стигна до първите сенокоси в края на май. Това би трябвало да се е случило точно тогава. Сега съжеляваше, че не можа да каже на Михал. Може би растящият от ден на ден корем беше някакъв знак, че Михал ще се върне, че трябва да се върне. Геновева сама държеше воденицата, както го правеше Михал. Наглеждаше работниците и пишеше бележки на селяните, които носеха зърно. Вслушваше се в шума на машините и шепота на водата, която движеше воденичните камъни. Брашното се задържаше в косите и миглите ѝ, така че, когато вечер застанеше пред огледалото, виждаше в него стара жена. Старицата после се събличаше и наблюдаваше отражението на корема си. Лягаше си и въпреки възглавниците и вълнените чорапи, не можеше да се стопли. А понеже в съня, както и във водата се влиза винаги със стъпалата, дълго не можеше да заспи. Така имаше много време за молитва. Започваше с „Отче наш“, после „Хвала тебе, Марийо“, за накрая оставяше любимата си молитва за сън

към ангела хранител. Молеше го да се грижи за Михал, защото може би по време на война трябва повече от един ангел-хранител. После тези молитви преминаваха в картини от войната — бяха ясни и бедни, защото Геновева не познаваше друг свят извън Правек, нито други войни, освен съботните боричкания на площада, когато пияни мъже излизаха от кръчмата на Шлом. Тогава те се дърпаха за полите на ямурлуците, преобръщаха се на земята и се влачеха из калта изцапани, мръсни, жалки. Геновева си представяше войната като бой сред кал, локви и боклуци, борба, в която всичко се решава отведнъж, с един замах. Затова се чудеше, че войната продължава толкова дълго.

Понякога, когато отиваше на пазар до градчето, се вслушваше в разговорите на хората.

— Царят е по-силен от Немеца — казваха.

Или:

— Войната ще свърши на Коледа.

Но не свърши на тази Коледа, нито на някоя от следващите четири.

Точно преди празниците Геновева отиде на пазар в Йешкотле. Когато минаваше моста, видя момиче, което идваше покрай реката. Беше бедно облечена и боса. Голите ѝ стъпала смело газеха в снега и калта, като оставяха малки следи. Геновева потрепери и се спря. Погледна отгоре момичето и в чантата намери копейка за нея. Момичето вдигна поглед и техните очи се срещнаха. Монетата падна в снега. Момичето се усмихна, но в тази усмивка нямаше благодарност или симпатия. Показаха се големи бели зъби, заблестяха зелени очи.

— Това е за теб — каза Геновева.

Момичето приклегна и нежно с пръст извади монетата от снега, а след това се обърна и без нито дума продължи нататък.

Йешкотле изглеждаше така, сякаш му беше отнет цвета. Всичко беше черно, бяло и сиво. На площада стояха групички мъже и разговаряха за войната. Унищожени градове, а имотът на техните жители е разпилян по улиците. Хората бягат от куршумите. Брат търси брат си. Не се знае кой е по-лош — Руснака или Немеца. Немците тровят с газ, от който се пръсват очите. Глад ще има пред жътва. Войната е първото бедствие, след което ще дойдат другите.

Геновева избегна купчини с конски фъшкии, които разтапяха снега пред магазина на Шенберт. На шперплат, забит на вратата

пишеше:

ДРОГЕРИЯ  
Шенберт и Ко.  
държи на склад само  
първокачествени  
сапун за пране  
синка за бельо  
пшеничено и оризово нишесте  
дървено масло свеци кибрит  
прах срещу насекоми

Внезапно ѝ стана лошо от думите „прах срещу насекоми“. Помисли си за този газ, който използват немците, и от който се пръсват очите. Дали хлебарките изпитват същото, когато ги посипят с праха на Шенберт? Трябваше няколко пъти да си поеме дълбоко дъх, за да не повърне.

— Какво обичате — каза с напевен глас млада жена в напреднала бременност. Погледна корема на Геновева и се усмихна.

Геновева поиска нафта, кибрит, сапун и нова оризова четка. Прокара пръст по острата четина.

— Ще чистя за празниците. Ще мия подовете, ще пера завесите, ще изчистя печката.

— И ние скоро имаме празници. Освещаване на храма.

— Вие сте от Правек, нали? От воденицата? Познавам Ви.

— Сега вече и двете се познаваме. Кога Ви е терминът?

— Февруари.

— И аз през февруари.

Шенбертова започна да нарежда на тезгяха калъпи домашен сапун.

— Не се ли замисляте защо ние, глупачките, раждаме като наоколо има война?

— Навярно Бог...

— Бог, Бог... Той е добър счетоводител и се грижи за графата „дължи“ и „има“. Трябва да има баланс. Коеето се изгуби, трябва да се роди... А Вие момче ли ще имате, та сте така хубава.



Геновева вдигна кошницата.

— Нужно ми е момиче, защото мъжът ми е на война, а момче без баща трудно се възпитава.

Шенбертова излезе иззад тезгяха и изпрати Геновева до вратата.

— На нас въобще са ни нужни дъщери. Ако всички наведнъж започнем да раждаме момичета ще настъпи мир на света.

Засмяха се и двете.

## ВРЕМЕТО НА АНГЕЛА НА МИША

Ангелът видя раждането на Миша по съвсем различен начин от акушерката Куцмерка. Ангелът по принцип вижда всичко по различен начин. Ангелите възприемат света не чрез физически форми, които той сам запълва и които сам унищожават, а чрез тяхното значение и душа.

Ангелът, отреден на Миша от Бога, видя едно изпълнено с болка и заклещено в себе си тяло, сгънато на вълни като парцал — това беше тялото на Геновева, която раждаше Миша. А Миша ангелът видя като свежо, светло и празно пространство, в което след малко се появи зашеметена, в полунесвяст душа. Когато детето отвори очи, ангелът хранител благодари на Всевишния. После погледът на ангела и погледът на човека се срещнаха за първи път и ангелът потрепери, така както може да трепери един ангел, който няма тяло.

Ангелът пое Миша на този свят зад гърба на акушерката: пречистваше жизненото ѝ пространство, показваше я на другите ангели и на Всевишния, а неговите безплътни устни шептяха: „Вижте, вижте, ето я моята душичка“. Беше изпълнен от необикновена ангелска нежност, любовно съчувствие — това е единственото чувство, което изпитват ангелите. Творецът не им е дал инстинкти, емоции, нито нужди. Ако ги имаха, нямаше да бъдат духовни създания. Единственият инстинкт, който имат ангелите, това е инстинктът на съчувствието. Единственото чувство на ангелите: безкрайно, тежко като небосвода съчувствие.

Сега ангелът виждаше Куцмерка, която къпеше детето с топла вода и го сушеше с мека фланела. После погледна почервенелите от усилие очи на Геновева.

Вгледа се в случилото се като в течаща вода. Не го интересуваха те сами по себе си, не будеха любопитство, та нали знаеше откъде и накъде плуват, знаеше тяхното начало и край. Виждаше потока от събития, подобни и различни сами по себе си, близки или отдалечени във времето, произтичащи едно от друго или съвсем независими помежду си. Но това също нямаше значение за него.

Събитията за ангелите са нещо от рода на сън или филм без начало и край. Ангелите не могат да се включат в тях, не са им нужни за нищо. Човек се учи от света, учи се от случките, учи се на знания за света и за самия себе си, отразява се в събития, определя своите граници, възможности, дава си имена. Ангелът не трябва да черпи нищо отвън, а опознава от само себе си цялото знание за света и себе си в себе си съдържа — такъв го е създал Бог.

Ангелът няма разум като човешкия, не си прави изводи, не разсъждава. Не мисли логично. На някой хора ангелът би се сторил глупав. Но ангелът от началото носи в себе си плода от дървото на познанието, чисто знание, което може да се обогати единствено от обикновеното предчувствие. Това е разум, лишен от мислене, а заедно с него и от грешки и следващият ги страх; разум без предразсъдъци, които произтичат от погрешното възприемане. Ала както всички други неща, създадени от Бога, ангелите са променливи. Това обяснява защо толкова често го нямаше ангелът на Миша, когато тя се нуждаеше от него.

Ангелът на Миша, когато отсъстваше, отвърщаше поглед от земния свят и гледаше други ангели и светове, висши и низши, приписани на всяко нещо на света, на всяко растение и животно. Виждаше огромна плетеница от битиета, необикновен строеж и съдържащите се в него Осем Свята и виждаше Създателя, въвлечен в творение. Но греши този, който мисли, че ангелът на Миша виждаше лика на Бога. Ангелът виждаше повече, отколкото човека, но не всичко.

Докато се връщаше с мислите си от други светове, ангелът трудно се съсредоточаваше върху света на Миша, който, както световите на други хора и зверове, беше тъмен и пълен със страдание като мътно, обрасло с водна леща блато.

## ВРЕМЕТО НА КЛОСКА

Това босо момиче, на което Геновева даде копейка, беше Клоска.

Клоска се появи в Правек през юли или август. Хората и нарекоха така, защото събираше от нивите останалите след жътвата класове и ги печеше на огън. После през есента крадеше картофи, а когато нивите опустяваха през ноември, се заседяваше в кръчмата. Понякога някой я черпеше водка, понякога получаваше коричка хляб със сланина. Хората обаче не са свикнали да дават нещо за нищо, безплатно, особено в кръчмата и така Клоска започна да проституира. Леко пияна и разгорещена от водката излизаше в двора с мъжете и им се отдаваше за парче наденица. Понеже беше единствената млада и толкова лека жена в околността, мъжете се въртяха около нея като кучета.

Клоска беше едра и стройна. Имаше светли коси и светла кожа, която не я ловеше слънцето. Винаги безсрамно гледаше право в очите, дори и свещеника. Имаше зелени очи, а едното леко бягаше настрана. Мъжете, които водеха Клоска по храстите, винаги после се чувстваха особено. Закопчаваха си панталоните и се връщаха при задухата в кръчмата със зачервени лица. Клоска никога не искаше да легне както трябваше. Казваше:

— Защо трябва да лежа под теб? Аз съм ти равна!

Предпочиташе да се подпре на някое дърво или на дървената стена на кръчмата, вдигаше си полата на раменете. Задникът ѝ блестеше в тъмнината като луна.

Ето как Клоска изучаваше света.

Има два вида учене. Отвън и отвътре. Първият се счита за най-добър или дори за единствен. Също така хората се учат чрез далечни пътувания, разглеждане, четене, университети, лекции — учат се благодарение на това, което се случва извън тях. Човекът е глупаво същество, което трябва да се учи. Добавя си знание, събира го като пчела и има все повече от него, използва и го преработва. Но това

отвътре, което е „глупаво“ и се нуждае от наука, не се променя. И Клоска учеше чрез приемане отвън навътре.

Знанието, което само пораства, нищо не променя у човека или го променя само привидно, отвън неговите дрехи се сменят с други. Затова пък този, който учи чрез приемане в себе си, преживява непрекъснати промени, защото въплъщава в своята същност това, което изучава.

Клоска, чрез приемане в себе си на вонящи мръсни селяни от Правек и околностите, ставаше една от тях — беше пияна като тях, по същия начин уплашена от войната, също като тях възбудена. Още повече, като ги взимаше в себе си в храстите зад кръчмата, Клоска взимаше в себе си техните жени, техните деца, техните дървени задущни и вонящи къщички край Бръмбаровия Хълм. Понякога взимаше в себе си цялото село и всяка болка в селото и всяка надежда.

Това бяха университетите на Клоска. Нейната диплома стана растящият корем.

За съдбата на Клоска узна чифликчийката Попелска и нареди да я доведат в чифлика. Погледна големия ѝ корем.

— Всеки момент ще родиш. Как възнамеряваш да се издържаш? Ще те науча да шиеш и готвиш. Дори ще можеш да работиш в пералнята. Кой знае, ако всичко се уреди добре, ще можеш да си оставиш детето.

Когато обаче чифликчийката видя чуждия и безсрамен поглед на момичето, който смело се скиташе по картините, мебелите и тапицериите, се поколеба. В момента, когато този поглед се премести на невинните лица на нейните синове и дъщери, смени тона.

— Наше задължение е да помагаме на ближния в беда. Но ближният трябва да иска помощ. Занимавам се точно с такава помощ. Издържам дома в Йешкотле. Там можеш да оставиш детето, там е чисто и много приятно.

Думата „приют“ закова вниманието на Клоска. Погледна чифликчийката. Госпожа Попелска набра самоувереност.

— Раздавам дрехи и храна преди жътва. Хората не те искат тук. Носиш объркване и нарушаване на обичаите. Държиш се лошо. Трябва да си тръгнеш оттук.

— А не ми ли е позволено да бъда, където искам?

— Всичко тук е мое, това са мои земи и гори.

Клоска разкри в широка усмивка своите бели зъби.

— Всичко е твое? Ти нещастна, малка, слаба кучко...

Лицето на чифликчийката Попелска застина.

— Излез — каза чифликчийката спокойно.

Клоска се обърна и сега се чуваше как нейните боси крака шляпат по пода.

— Ти курво — каза ѝ Франова, чистачката в чифлика, чийто мъж през лятото беше полудял по Клоска, и я удари през лицето.

Когато Клоска се клатушкаше по грубия чакъл при входа, дърводелците на покрива подсвиркваха след нея. Тогава тя вдигна пола и им показа голия си задник.

Спря се след парка и за момент се замисли къде да отиде.

Отдясно беше Йешкотле, отляво — гората. Привлече я гората. Едва беше влязла между дърветата, когато почувства, че всичко мирише по друг начин: по-силно, по-ясно. Вървеше към изоставената къща във Видимач, където понякога нощуваше. Къщата беше остатък от някакво изгоряло селище, сега покрито от гората. Подутите ѝ от тежестта и жегата крака не усещаха твърдите шишарки. Край реката усети първата продължителна, чужда на тялото болка. Бавно започна да я обзема паника. „Ще умра, сега ще умра, защото няма никой, който би могъл да ми помогне“ — мислеше ужасена. Застана на средата на Черна и не искаше да направи нито крачка по-нататък. Студената вода миеше краката ѝ и долната част на корема. От водата забеляза заек, който веднага се скри под папратта.

Завиждаше му. Видя риба, която заобикаляше корените на дърветата. Завиждаше ѝ. Видя гуцерче, което се мушна под камък. И на него му завиждаше. Отново почувства болка, този път по-силна, по-ужасяваща. „Ще умра — помисли си — сега просто ще умра. Ще започна да раждам и никой няма да ми помогне“. Искеше да си легне в папратите край реката, защото се нуждаеше от хладина и тъмнина, но напук на цялото си тяло, продължи напред. Болката се върна за трети път и Клоска вече знаеше, че не ѝ остава много време.

Срутената къща във Видимач се състоеше от четири стени и част от покрива. Вътре имаше развалини, обрасли с коприва. Вонеше на влага. По стените се скитаха голи охлюви. Клоска късаше големите листа на репея и си постилаше с тях леговище. Болката се връщаше на все по-нетърпеливи вълни. Когато за момент стана нетърпима, Клоска

разбра, че трябва да направи нещо, за да го избута от себе си, да го изхвърли в копривата и листата репей. Стисна зъби и започна да напъва. „Болката ще излезе оттам, откъдето е влязла“ — помисли си Клоска и седна на земята. Вдигна си полата. Не забеляза нищо особено: стената на корема и бедрата. Тялото беше все още плътно и затворено в себе си. Клоска се опита да погледне там в себе си, но и пречеше коремът. С треперещи от болка длани се опита да напипа това място, откъдето би трябвало да излезе от нея детето. Напипваше с върховете на пръстите си огромните срамни устни, грапавото окосмяване, но между краката си тя не усещаше докосването на пръстите. Клоска се докосваше, сякаш беше нещо непознато, като предмет.

Болката се усилваше и объркваше сетивата ѝ. Мислите ѝ се късаха като изтънял плат. Думите и понятията се разпадаха, попиваха в земята. Набъбналото от раждането тяло пое цялата власт. А понеже човешкото тяло живее чрез картини, те заляха съзнанието в полунесвяст на Клоска.

Струваше ѝ се, че ражда в църквата на студения под точно пред олтара. Чуваше успокоителното бучене на органа. После ѝ се струваше, че тя е органът и свири, че има в себе си много звуци и че, когато поиска, може да ги изкара всичките. Почувства се силна и всемогъща. А веднага след това всемогъщите беше унищожено от една муха, обикновеното жужене на голяма лилава муха точно на ухото ѝ. Болката удари Клоска с нова сила. „Ще умра, ще умра“ — стенеше. „Няма да умра, няма да умра“ — изстена след малко. Потта слепваше клепачите ѝ и щипеше в очите ѝ. Започна да ридае. Подпря се на ръце и отчаяно започна да напъва. А след това усилие почувства облекчение. Нещо плясна и изскочи от нея. Сега Клоска беше отворена. Полегна върху листата репей и търсеше сред тях детето, но там нямаше нищо, само топла вода. Тогава Клоска събра сили и започна да напъва отново. Стискаше очи и напъваше. Поемаше въздух и напъваше. Плачеше и гледаше нагоре. Между изгнилите дъски видя безоблачното небе. И там видя своето дете. Детето се повдигна неуверено и се изправи на крака. Погледна я така, както никой никога не я беше гледал: с огромна, неизразима любов. Беше момченце. Вдигна клонче от земята, а то се превърна в малка водна змия. Клоска беше щастлива. Легна върху листата и падна в някакъв тъмен

кладенец. Върнаха се мислите ѝ и спокойно, с грация плуваха в съзнанието ѝ. „Значи къщата има кладенец. В кладенеца има вода. Ще живея в кладенеца, защото в него е хладно и влажно. В кладенците си играят децата, а охлювите си възвръщат зрението и житото зрее. Ще има с какво да храня детето. Къде е детето?“

Отвори очи и уплашена почувства, че времето е спряло. Че няма никакво дете.

Отново дойде болката и Клоска започна да крещи. Викаше толкова силно, че се затресоха стените на рухналата къща, и птиците се изплашиха, а хората, които събираха сено на ливадите вдигнаха глави и се прекръстиха. Клоска се задави и глътна този вик. Сега крещеше вътре в себе си.

Викът ѝ беше толкова силен, че коремът ѝ се раздвижи. Клоска почувства между краката си нещо ново и чуждо. Повдигна се на ръце и погледна в очите своето дете. Очите на детето бяха болезнено стиснати. Клоска се напъна още веднъж и детето се роди. Треперейки от усилието, се опита да го вземе на ръце, но дланите ѝ не можеха да попаднат в картината, която виждаха очите ѝ. Въпреки това въздъхна с облекчение и си позволи да се свлече някъде в тъмнината.

Когато се събуди, видя до себе си детето: свито и мъртво. Опита се да го нагласи на гърдите си. Гръдта ѝ беше по-голяма от него, болезнено жива. Над нея кръжаха мухи.

Цял следобед Клоска се опитваше да накара мъртвото дете да суче. Вечерта болката пак се завърна и Клоска изкара пъпната връв. После пак заспа. Насън кърмеше детето не с мляко, а с вода от Черна. Детето беше кошмар, който сяда на гърдите ѝ и изсмуква от човека живота. Искаше кръв. Сънят на Клоска ставаше все по-неспокоен и тежък, но не можеше да се събуди. В него се появяваше жена, голяма като дърво. Клоска я виждаше детайлно: всяка подробност на лицето ѝ, фризура, дрехите. Това беше много мощна жена. Имаше черна къдрава коса, като еврейка, и чудно, изразително лице. На Клоска ѝ се стори красива. Желаше я с цялото си изпълнено с болка тяло, но това не беше желанието, което познаваше отдолу на корема, между краката; излизаше някъде от средата на тялото, от мястото над корема, близо до сърцето. Мощната жена се наведе над нея и я погали по бузата. Клоска я погледна отблизо в очите и видя нещо, което до този момент не познаваше и не мислеше, че съществува. „Ти си моя“ — каза огромната



жена и я галеше по шията и уголемените гърди. Там където пръстите докосваха Клоска, тялото ѝ ставаше блажено и безсмъртно. Клоска цялата се отдаде на този допир, място по място. После голямата жена я взе на ръце и я притисна до гърдите си. Клоска с напукани устни намери зърното. Миришеше на животинска козина, лайка и седефче. Клоска пиеше и пиеше.

В съня ѝ удари гръм и внезапно видя, че все още лежи в рухналата къща върху листата репей. Наоколо беше сиво. Не знаеше дали е изгрев или залез. За втори път някъде много близо удари гръмотевица и в течение на секунда от небето се изсипа порой, който заглуши следващите гръмотевици. Водата се стичаше през процепите между дъските на покрива и измиваше кръвта и потта от Клоска, охлаждаше разгорещеното тяло, хранеше и поеше. Клоска пиеше вода направо от небето.

Когато се показа слънцето, провлачи се пред къщата и започна да копае дупка, а после изкарваше от земята сплетени корени. Пръстта беше мека и податлива, сякаш искаше да ѝ помогне при погребението. В неравната дупка положи тялото на новороденото.

Дълго заглаждаше пръстта над гроба, а когато вдигна поглед и се огледа наоколо, всичко беше различно. Това вече не беше светът, който се състои от предмети, от неща, от събития, които съществуват около себе си. Сега това, което виждаше Клоска, се превърна в едно парче, в едно животно или в един голям човек, който придобива много образи, за да се развива, умира и се възражда. Всичко около Клоска беше едно тяло и нейното тяло беше част от това голямо тяло — огромно, всемогъщо, невъобразимо силно. Във всяко движение, във всеки звук се проявяваше неговата мощ, която само чрез волята си създава нещо от нищото и превръща нещото в нищо.

На Клоска ѝ се зави свят и опря гръб в съборената степа. Самото гледане я опияняваше като водка, объркваше главата и будеше някъде в корема смях. Сякаш всичко си беше както винаги: зад малката зелена ливадка минаваше песъчлив път, растеше борова гора, по краищата обрасла с леска. Лек ветрец люлееше тревата и листата, някъде свиреше скакалец и жузаха мухи. Нищо повече. И все пак сега Клоска виждаше по какъв начин скакалецът е свързан с небето и кое държи леската край горския път. Видя също така повече. Видя силата, която прониква във всичко, разбра нейното действие. Видя очертанията на

други светове и други времена, които се разпростират над и под нашите. Видя неща, които не могат да се нарекат с думи.

## ВРЕМЕТО НА ЗЛИЯ ЧОВЕК

Още преди войната в горите на Правек се появи Злият Човек, въпреки че някой като него би могъл да живее в тази гора отдавна.

Най-напред през пролетта намериха във Воденица полуразложеното тяло на Бронек Малак, за когото всички мислеха, че е заминал за Америка. От Ташов дойде полиция, огледа мястото и отнесе тялото с каруца. Полицаяте идваха още няколко пъти в Правек, но нищо не излезе от това. Не намериха убиеца. После някой промърмори, че видял в гората непознат. Бил гол, космат като маймуна. Промъквал се между дърветата. Тогава други си спомниха, че също са намирали странни следи в гората — изкопана в земята яма, следи от стъпки на пясъчливата пътека, захвърлени трупове на животни. Някой чул в гората вой, страшно получовешко, полуживотинско скимтене.

Хората започнаха да разказват откъде се е появил Злият Човек. Преди Злият Човек да стане Зъл Човек бил обикновен селянин, който извършил ужасно престъпление, макар и да не се знае какво.

Без значение в какво се състояло това престъпление, съвестта го гризала и не му позволявала нито за миг да заспи. Измъчен от нейния глас, бягал сам от себе си, докато не намерил спокойствие в гората. Бродил из гората и накрая се изгубил. Струвало му се, че слънцето танцува на небето — заради това объркал посоките. Помислил си, че пътят на север със сигурност ще го отведе някъде. Но после се усъмнил в пътя на север и поел на изток, като вярвал, че на изток най-накрая ще свърши гората. А когато вървял на изток, отново го обзело съмнение. Спрял се объркан и несигурен за посоката. Променил си намерението и решил да тръгне на юг, но по пътя на юг отново се усъмнил и веднага поел на запад. Тогава се оказало, че се е върнал на мястото, от което е тръгнал — самата среда на голямата гора. На четвъртия ден се усъмнил в посоките на света. На петия ден престанал да вярва на своя разум. На шестия ден забравил откъде е и защо е тръгнал в гората, а на седмия ден — как се казва.

И от този момент постепенно започнал да прилича на животните в гората. Хранил се с горски плодове и гъби, а после започнал да лови малки животни. Всеки следващ ден изтривал от паметта му все по-големи фрагменти — съзнанието на Злия Човек ставало все по-празно. Забравял думите, понеже не ги използвал. Забравял как да се моли всяка вечер. Забравял как се пали огън и как се използва. Как се закопчават копчетата на ямурлука и как се завързват връзките. Забравял всички научени от детството песни и цялото свое детство. Забравял лицата на близките си, майки, съпруги, деца, забравял вкуса на сиренето, печеното месо, картофите и картофените супи.

Това забравяне траело много години и накрая Злият Човек вече не приличал на онзи мъж, който влязъл в гората. Злият Човек не бил себе си и забравил какво означава да бъдеш себе си. По тялото му започнали да растат косми, а зъбите му от ядене на сурово месо станали силни и бели, като зъбите на животно. Гърлото му сега издавало дрезгави звуци и грухтене.

Един ден Злият Човек забеляза в гората старец, който събираше съчки и почувства, че човешкото същество му е чуждо и дори Противно, затова изтича при стареца и го уби. Друг път се хвърли на селянин, който караше каруца. Уби него и коня. Изяде коня, но не докосна човека — мъртвият човек беше още по-отблъскващ от живия. После уби Бронек Малак.

Веднъж Злият Човек стигна случайно до края на гората и хвърли поглед към Правек. Гледката на къщите предизвикваше у него някакви смесени чувства, в които имаше тъга и ярост. В селото тогава се чу страшен вой, подобен на виенето на вълк. Злият Човек остана за момент на края на гората, после се обърна и неуверено се подпря с ръце на земята. С удивление откри, че този начин за придвижване е много по-удобен и много по-бърз. Очите му, сега по-близо до земята, виждаха повече и по-добре. Слабото му все още обоняние по-добре улавяше миризмата на земята. Една единствена гора е по-хубава от всички села, всички пътища и мостове, градове и кули; Злият Човек се върна в гората завинаги.

## ВРЕМЕТО НА ГЕНОВЕВА

Войната обърка света. Изгоря гората в Пшийме, казаците застреляха сина на Херубинови, мъжете липсваха, нямаше кой да коси нивите, нямаше нищо за ядене.

Чифликчията Попелски от Йешкотле си натовари имота на каруци и изчезна за няколко месеца. После се върна. Казаците му ограбиха къщата и избите. Изпиха стогодишните вина. Старецът Боски, който видя това, разправяше, че едно вино било толкова старо, че го рязали с щик като желе.

Геновева наглеждаше воденицата, докато още работеше. Ставаше на разсъмване и бдеше над всичко. Проверяваше дали някой не закъснява за работа. После, когато всичко работеше в своя ритмичен, шумен начин, Геновева чувстваше внезапно преливаща и топла като мляко вълна на облекчение. Беше безопасно. Връщаше се вкъщи и приготвяше закуска за спящата Миша.

Пролетта на седемнадесета година воденицата спря. Нямаше какво да се мели — хората изядоха всичките си запаси от зърно. На Правек му липсваше познатият шум. Воденицата беше моторът, който движеше света, машинария, която го караше да върви. Сега се чуваше само шумът на Реката. Силата ѝ отиваше на вятъра. Геновева ходеше из пустата воденица и плачеше. Скиташе се като призрак, като бяла, овъргаляна в брашно дама. Вечерно време седеше на стълбите на къщата и гледаше воденицата. Сънуваше я. В сънищата воденицата беше кораб с бели платна, такива, каквито беше виждала в книгите. Имаше в своето дървено туловище огромни, мазни от смазката бутала, които отиваха и се връщаха. Дишаше тежко и пуфтеше. От вътрешността му бълваше жегга. Геновева го желаше. Будеше се от такива сънища потна и неспокойна. Когато вече беше светло, ставаше и на масата шиеше своя ковчор.

По време на епидемията от холера през осемнадесета година, когато закопаха границите на селото, във воденицата дойде Клоска. Геновева я видя как се навърта наоколо и гледа през прозорците.

Изглеждаше изтощена. Беше измършавяла и изглеждаше много висока. Светлите ѝ коси бяха посивели и покриваха гърба ѝ като мръсна кърпа. Дрехите ѝ бяха издрани.

Геновева я наблюдаваше от прозореца, а когато Клоска погледна през него, се отдръпна. Страхуваше се от Клоска. Всички се страхуваха от Клоска. Клоска беше луда, а може би и болна. Говореше на предметите, ругаеше. Сега, като обикаляше около воденицата, изглеждаше като гладна кучка.

Геновева погледна картината на Богородица от Йешкотле, прекръсти се и излезе от къщата.

Клоска се обърна към нея и Геновева я побиха тръпки. Какъв страшен поглед имаше тази Клоска.

— Пусни ме във воденицата — каза.

Геновева се върна в стаята за ключа. Без да каже дума ѝ отвори вратата.

Клоска влезе преди нея в хладната сянка и веднага се хвърли на колене да събира разпилените, единични зърна, купчинки прах, който някога е бил брашно. Сграбчваше със слабите си пръсти зърната и ги набутваше в устата си.

Геновева вървеше след нея крачка по крачка. Сгънатата фигура на Клоска отгоре изглеждаше като купчина парцали. Когато Клоска се засити със зърното, седна на земята и започна да плаче. Сълзите се стичаха по мръсното ѝ лице. Беше си затворила очите и се усмихваше. Геновева нещо ѝ стисна в гърлото. Къде живее тя? Дали има близки? Какво прави на Коледа? Какво яде? Забеляза колко крехко е сега тялото ѝ и си спомни Клоска преди войната. Тогава беше стройно хубаво момиче. Сега гледаше голите ѝ разранени стъпала с нокти, здрави като на животно. Протегна ръка към сивите коси. Тогава Клоска отвори очи и погледна Геновева право в очите, дори не в очите, а направо в душата, в самата среда. Геновева отдръпна дланите си. Това не бяха човешки очи. Побягна навън и с облекчение видя своя дом, ружите, роклята на Миша, която се мяркаше между боровинките, завесите. Взе от къщи самун хляб и се върна пред воденицата.

Клоска изплува от тъмнината на отворените врати с вързоп, пълен със зърно. Гледаше нещо зад гърба на Геновева, лицето ѝ се проясни.

— Дребосъче — каза на Миша, която се приближи до оградката.

— Какво стана с твоето дете?

— Умря.

Геновева ѝ подаде самуна хляб с протегнати ръце, но Клоска се приближи много близо до нея и като взе хляба, допря устни до нейните. Геновева се отдръпна и отскочи. Клоска се засмя. Прибра самуна във вързопа. Миша започна да плаче.

— Не плачи, дребосъче, татенцето вече си идва при тебе — измърмори Клоска и тръгна към селото.

Геновева си три устните с престилката, докато потъмняха.

Тази вечер ѝ беше трудно да заспи. Клоска не можеше да греши. Клоска познаваше бъдещето, всички знаеха това.

И от следващия ден Геновева започна да чака. Но не така, както досега. Сега чакаше от час на час. Слагаше картофите под покривало, за да не изстинат бързо. Постилаше леглото. Наливаше вода в легенчето за бръснене. Подреждаше на стола дрехите на Михал. Чакаше така, сякаш Михал беше отишъл в Йешкотле за тютюн и веднага щеше да се върне.

Чакаше така цяло лято и есен, и зима. Не се отдалечаваше от къщи, не ходеше на църква. Февруари се върна чифликчията Попелски и даде работа на воденицата. Откъде взе зърно за мелене, не се знаеше. И даваше назаем зърно на селяните за посев. На Серафинови им се роди дете, момиченце, което всички сметнаха, че е знак за края на войната.

Геновева трябваше да наеме нови хора във воденицата, защото много от предишните не се върнаха от войната. Чифликчията ѝ препоръча за управител и помощник Неделя от Вола. Неделя беше бърз и солиден. Сновеше между горната и долната част, подвикваше на селяните. С креда записваше на стената броя на смлените чували. Когато Геновева идваше във воденицата, Неделя се движеше още по-бързо и викаше още по-силно. При това заглаждаше мъничък мустак, който по нищо не приличаше на буйните мустаци на Михал.

С нежелание се качваше горе. Само наистина по неотложна работа — грешка в описа на зърното, спиране на машините.

Веднъж, когато търсеше Неделя, забеляза момчета, които носеха чували. Бяха голи до кръста, а телата им бяха покрити с брашно като големи гевреци. Чувалите им закриваха главите и така изглеждаха еднакви. Не виждаше в тях младия Серафин или Малак, а — мъже.

Голите тела приковаваха вниманието ѝ, събуждаха тревога. Трябваше да се обърне и да гледа някъде другаде.

Един ден Неделя дойде с еврейско момче. Момчето беше много младо. Не изглеждаше на повече от седемнадесет години. Имаше тъмни очи и черни къдрави коси. Геновева видя неговите устни — големи с красиво очертани линии, по-тъмни от всички тези, които познаваше.

— Взех още един — каза Неделя и нареди на момчето да се присъедини към носачите.

Геновева разговаряше с Неделя несъсредоточено, а когато той си отиде, намери повод да остане още. Видя как момчето си сваля платнената риза, сгъва я внимателно и премята на перилото на стълбите. Развълнува се, като видя голия му гръден кош — строен, но с добре развити мускули, мургавата му кожа, под която пулсираше кръвта и биеше сърцето. Върна се вкъщи, но от този момент често намираше повод да отиде до вратата, където се приемаха и получаваха чували със зърно или брашно. Или идваше по обедно време, когато мъжете слизаха да ядат. Гледаше техните гърбове, посипани с брашно, ръце с изпъкнали вени и влажен от пот плат на панталоните. Против волята ѝ, погледът ѝ търсеше сред тях единствено него, а когато го намираше, чувстваше как кръвта я удряше в главата, как ѝ ставаше горещо.

Това момче, този Ели — чу, как го наричат — събуждаше в нея страх, безпокойство, срам. При вида му сърцето ѝ започваше да бие силно и дишането ѝ се учестяваше. Стараеше се да гледа хладно и с безразличие. Черни къдрави коси, голям нос и странни тъмни устни. Тъмна окосмена подмишница, когато изтриваше потта от лицето си. Клатушкаше се, когато ходеше. Няколко пъти погледите им се срещнаха и се уплаши като животно, което се е приближило твърде близко. Най-накрая се сблъскаха на тясната врата. Усмихна му се.

— Донеси ми чувал брашно вкъщи — каза.

Оттогава престана да чака мъжа си.

Ели остави чувала на пода и свали платнената си шапка. Мачкаше я в побелелите си длани. Благодарни му, но той не излезе. Забеляза, че хапе устни.

— Искаш ли малко компот?



Кимна. Подаде му чашата и го наблюдаваше как пие. Спусна дълги като на момиче мигли.

— Имам молба към теб...

— Да?

— Ела довечера да ми нацепиш дърва. Ще можеш ли?

Кимна и излезе.

Чакаше цял следобед. Сплете си косите и се гледаше в огледалото. После, когато той дойде, когато цепеше дърва, му занесе кисело мляко и хляб. Седна на един пън и яде. Сама не знаеше защо, разказа му за Михал и войната. Той каза:

— Войната вече свърши. Всички се връщат.

Даде му чувалче брашно. Помоли го да дойде на другия ден, на следващия ден го помоли да дойде отново.

Ели цепеше дърва, чистеше печката, поправяше дребни неща. Рядко разговаряха и винаги на незначителни теми. Геновева тайно се вглеждаше в него, а колкото по-дълго го гледаше, толкова по-силно погледът ѝ се привързваше към него. После вече не можеше да не го гледа. Поглъщаше го с поглед. През нощта сънуваше, че се люби с някакъв мъж, и той не беше нито Михал, нито Ели, а някой непознат. Събуждаше се с усещането, че е мръсна. Ставаше, наливаше вода в легена и измиваше цялото си тяло. Искаше да забрави съня. После гледаше през прозореца как работниците отиват към воденицата. Видя, че Ели скришом гледа към прозорците ѝ. Криеше се зад завесите, ядосана на себе си, че сърцето ѝ бие като след тичане. „Няма да мисля за него, заклевам се“ — реши и се захвана за работа. По обед отиде при Неделя, както винаги по никаква случайност срещна Ели. Учудена от собствения си глас го помоли да дойде.

— Опекох ти хлебче — каза и посочи масата.

Той седна нерешително и остави шапката си пред себе си. Тя седна срещу него и го гледаше как яде. Ядеше внимателно и бавно. Бели трохички му оставаха на устните.

— Ели?

Да? — вдигна поглед към нея.

— Вкусно ли беше?

— Да.

Протегна длан през масата към лицето ѝ. Тя се отдръпни рязко.

— Не ме докосвай — каза.

Момчето наведе глава. Дланта му се върна при шапката. Мълчеше. Геновева седна.

— Кажи ми, къде искаше да ме докоснеш? — попита тихо.

Вдигна глава и я погледна. Струваше ѝ се, че вижда в очите му червени проблясъци.

— Бих те докоснал тук — показва мястото на шията си.

Геновева прокара длан по шията, под пръстите си почувства топлата кожа и пулсирането на кръвта. Затвори очи.

— А после?

— После бих докоснал гърдите ти...

Тя издиша дълбоко и отхвърли глава назад.

— Кажи ми къде точно.

— Там, където са най-нежни и най-горещи... Моля те... позволи ми...

— Не — каза.

Ели скочи от стола и застана пред нея. Усещаше дъха му, който миришеше на сладък хляб и мляко като дъха на дете.

— Не ти позволявам да ме докосваш. Закълни се в своя Бог, че няма да ме докоснеш.

— Курва — изхриптя и хвърли на земята смачканата си шапка. Вратата се тръшна зад него.

Ели се върна през нощта. Тихо почука, а Геновева знаеше, че е той.

— Забравих си шапката — каза шепнешком. — Обичам те. Кълна се, че няма да те докосна, докато сама не го пожелаеш.

Седнаха на пода в кухнята. Ивици от червената жар осветяваха лицата им.

— Трябва да се изясни дали Михал е жив. Все още съм негова съпруга.

— Ще чакам, но кажи ми, колко дълго?

— Не знам. Можеш да ме гледаш.

— Покажи ми гърдите си.

Геновева свали нощницата от раменете си. Голите ѝ гърди и корем блеснаха в червено. Чу как Ели затаи дъх.

— Покажи ми колко ме желаеш — прошепна тя.

Разкопча си панталоните и Геновева видя наедрелия му член. Почувства това удоволствие от съня, което беше завършек на всички

старания, погледи и учестени дишания. Това удоволствие беше извън всякакъв контрол, не можеше да бъде спряно. Това, което сега се появи, беше ужасяващо, защото вече нищо повече не можеше да има. То се изпълняваше, преливаше, свършваше и започваше, и от тук всичко, което се случи, ще бъде посредствено и омръзнало, а гладът, който се събужда, ще бъде още по-силен, от когато и да е било преди.

## ВРЕМЕТО НА ЧИФЛИКЧИЯТА ПОПЕЛСКИ.

Чифликчията Попелски губеше вяра. Не преставаше да вярва в Бог, но Бог и всички останали застиваха някак безизразни, плоски като гравюри в неговата Библия.

Всичко му изглеждаше наред на Чифликчията, когато от Котушов пристигаха семейство Пелски, когато вечер играеше вист, когато разговаряше за изкуство, когато наглеждаше своите изби и подрязваше розите. Всичко беше наред, когато от шкафовете миришеше на лавандула, когато седеше на своето дъбово бюро с перо със златна дръжка в ръце, а вечер дланите на жена му масажираха изморения му гръб. Но когато излизаше, заминаваше някъде извън дома, дори и до Йешкотле на мръсния площад или до околните села, губеше съвсем физическата си устойчивост в света.

Виждаше разсипващите се къщи, изгнилите плетове, изтритите от времето камъни, с които беше покрита главната улица, и си мислеше: „Родих се твърде късно, светът върви към своя край. Вече всичко свърши.“ Болеше го главата, зрението му отслабваше — на чифликчията му се струваше, че е по-тъмно, студено му беше на стъпалата и някаква неопределена болка проникваше през цялото му тяло. Беше празно и безнадеждно. И отникъде не идваше помощ. Връщаше се в чифлика и се криеше в кабинета си — това за известно време задържаше разрухата на света.

Светът обаче така или иначе се разпадаше. Чифликчията установи това, когато видя своите изби след завръщането си от набързо организираното бягство от казаците. Всичко вътре беше унищожено, изпочупено, насечено, изгорено, стъпкано и разлято. Оглеждаше загубите, като газеше до глезените във вино.

— Унищожение и хаос, унищожение и хаос — шепнеше.

После си легна в своя плячкосан дом и размишляваше:

„Откъде произлиза злото на света? Защо Бог допуска злото, нали е добър? А може Бог да не е добър?“

Лекарство за меланхолията на чифликчията станаха промените, които се случваха в страната.

През осемнадесета година имаше много за вършене, а нищо не лекува така тъгата, както работата. През целия октомври чифликчията постепенно все по-силно се въвличаше в обществена дейност — до момента, когато през ноември меланхолията го напусна и се оказа от другата страна. Сега за разнообразие почти не спеше и нямаше време да яде. Кръстосваше страната, посети Краков и го видя като събудена от сън принцеса. Организираше изборите за първия сейм, беше основател на няколко дружества, две партии и Малополски Съюз на Притежателите на Рибарници. През февруари следващата година, когато се прие Малката конституция<sup>[1]</sup>, чифликчията Попелски настина и отново попадна в своята стая, в леглото си, с глава, обърната към прозореца — тоест към мястото, откъдето тръгна.

Оздравяваше от възпалението на белите дробове като от млечно пътуване. Много четеше и започна да пише дневник. Искаше да поговори с някого, но всички наоколо му изглеждаха банални и безинтересни. Нарещдаше да му носят книги от библиотеката в леглото и поръчваше други по пощата.

В началото на март излезе на първата си разходка в парка и отново видя грозния и сив свят, пълен с разложение и унищожение. Не помогна независимостта, не помогна конституцията. На пътеката в парка видя как от топящия се сняг се подава червена детска ръкавичка и незнайно защо тази гледка заседна дълбоко в паметта му. Упорито, сляпо възраждане. Парализа на живота и смъртта. Нечовешка машина за живот.

Миналогодишните усилия да се строи всичко наново, отидоха на вятъра.

Колкото повече остаряваше чифликчията Попелски, толкова по-страшен му се струваше светът. Младият човек е зает със собствения си разцвет, краченето напред и разширяването на границите: от детското креватче, стените на стаята, къщата, парка, града, света, а после в зряла възраст идва време за мислене, за нещо още по-голямо. Около четиридесетте настъпва прелом. Младостта в своята тежест, в своята сила се мъчи със себе си. Някоя нощ или някоя сутрин човек преминава границата, достига своя връх и прави първата крачка към смъртта. Тогава възниква въпросът: дали да слезе с гордо лице,

насочено към тъмнината, или да се обърне към това, което е било, като внимава и се преструва, че това не е тъмнина, а угасена лампа в стаята.

Същевременно гледката на червената ръкавичка, която се подаваше от мръсния сняг, убеди чифликчията, че най-голямата измама на младостта е всичкият оптимизъм, упоритата вяра в това, че нещо ще се промени, подобри, че във всичко има напредък. И сега в него се пропука резервоарът с печал, който носеше в себе си от самото начало. Чифликчията се огледа около себе си и видя страдание, смърт, разложение, които бяха навсякъде като мръсотия. Премина през цяло Йешкотле и видя кашерната касапница и престоялото месо на куките, и измръзналия просяк пред магазина на Шенберт, и малката погребална процесия, която вървеше зад детски ковчег, и ниските облаци над ниските къщички на площада, и мрака, който проникваше навсякъде и вече беше завладял всичко. Това напомняше бавно, непрестанно самоизгаряне, в което човешките съдби, цели животи, биват хвърляни като жертва на пламъците на времето.

Когато се връщаше в чифлика, мина покрай църквата, влезе в нея, но нищо не намери вътре. Видя иконата на Богородица от Йешкотле, но в църквата нямаше никакъв Бог, който да бъде в състояние да върне надеждата на чифликчията.

---

[1] Малката Конституция представлява решение на Сейма от 20 февруари 1919, което удължава мандата на заемания от Юзеф Пилсудски пост Началник на държавата — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА БОГОРОДИЦА ОТ ЙЕШКОТЛЕ

Богородица от Йешкотле, затворена в украсената рамка на иконата, имаше ограничена видимост в църквата. Висеше в страничния кораб и заради това не можеше да види нито олтара, нито входа със съда за светена вода. Една колона ѝ закриваше амвона. Виждаше само преминаващите един по един хора, които влизаха в църквата да се помолят, или цели върволици, когато се придвижваха до олтара за причастие. По време на литургия виждаше десетки човешки профили — мъжки и женски, на възрастни и деца.

Богородица от Йешкотле с цялата си воля помагаше на болните и недъгавите. Беше вписана в иконата със силата на божественото чудо. Когато хората обръщаха лицата си към нея, когато мърдаха устни, стискаха ръце на корема или ги събираха на височината на сърцето, Богородица от Йешкотле им даваше сила и оздравителна мощ. Даваше я на всички, без изключение, не от милосърдие, а заради това, че такава беше нейната природа — да дава оздравителна мощ на тези, които се нуждаят от нея. Какво ставаше по-нататък — това решаваха хората. Едни позволяваха в себе си на тази сила да подежда и оздравяваха. Връщаха се после с фигурки — отлети от сребро, мед или дори от злато миниатюри на излекуваните части от тялото, с мъниста, верижки, на които е изобразена иконата.

Други позволяваха на мощта да изтече от тях като от пробит съд и да попие в земята. А после губеха вярата в чудеса.

Подобен беше случаят с чифликчията Попелски, който се появи пред иконата на Богородица от Йешкотле. Видя го как коленичи и се опита да се моли. Но не можеше, така че се изправи ядосан и гледаше скъпоценните фигурки, даровете, ярките цветове на святото изображение. Богородица от Йешкотле видя, че той силно се нуждаеше от добра, помагача сила за своето тяло и душа. И му я даде, заля го с нея, окъпа го в нея. Чифликчията Попелски обаче беше непроницаем

като кристално кълбо и добрата сила потече по него на студения под на  
църквата и я накара нежно, едва осезаемо да потрепери.



## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

Михал се върна през лятото на деветнадесета година. Това беше чудо, защото в света, в който войната изтощи всички закони, често се случваха чудеса.

Михал три месеца се връщаше вкъщи. Градът, откъдето тръгна, се намираше почти от другата страна на земното кълбо — град на брега на чуждо море — Владивосток. Освободи се от Владетеля на Изтока, Царя на Хаоса, но понеже всичко, което съществува извън границите на Правек е неясно и преливащо се като сън, Михал вече не мислеше за това, когато вървеше по моста.

Беше болен, изтощен и мръсен. Лицето му беше обрасло с черна четина, а в косите му пируваха стада въшки. Разпадащата се униформа на разбитата армия висеше на него като на пръчка и нямаше нито едно копче. Блестящите копчета с царския орел Михал беше разменил за хляб. Имаше температура, разтройство и мъчителното усещане, че този свят, от който беше тръгнал, вече не съществува. Надеждата му се върна, когато се спря на моста и видя Черна и Бялка, които се сливаха в неспираща сватба. Реките бяха останали, мостът беше останал и също беше останала жегата, която рушеше камъните.

От моста Михал зърна бялата воденица и червените индришета на прозорците.

Пред воденицата си играеше дете. Малко момиченце с дебели плитки. Сигурно беше на три, четири години. Около нея сериозно ситнеха бели кокошки. Женски ръце отвориха прозореца. „Ще се случи най-лошото“ — помисли си Михал. Отразеното в движещото се стъкло слънце за миг го заслепи. Михал тръгна към воденицата.

Спеше цял ден и цяла нощ, а насън броеше всички дни през последните пет години. Измореният му и помрачен ум бъркаше и се скиташе в лабиринтите на съня, затова Михал трябваше да започне своето броене отново. През това време Геновева внимателно разглеждаше твърдата от прах униформа, докосваше изпотената яка, прокарваше ръце в джобовете, които миришеха на тютюн. Галеше

катарамите на раницата, но не смееше да я отвори. После униформата увисна на оградата, така че да я видят всички, които минаваха край воденицата.

Михал се събуди на другата заран по изгрев и се вгледа в спящото дете. Подробно наричаше това, което виждаше:

— Има кестеняви коси, гъсти. Има тъмни вежди, тъмна кожа на лицето, малки уши, малък нос, всички деца имат малки носове, ръце... пухкави, детски, но се виждат закръглени нокти.

После отиде до огледалото и се вгледа в себе си. Беше за себе си чужд човек.

Обиколи воденицата и галеше въртящото се голямо каменно колело. Събираше в длан брашнения прах, вкусваше от него с върха на езика. Потопи ръце във водата, прекара пръст по дъските на оградата, миришеше цветята, завъртя колелото на резачката. Тя изскърца и отрязва ивица смачкана коприва.

Зад воденицата влезе във високата трева и се изпика. Когато се върна в стаята, се осмели да погледне Геновева. Не спеше. Гледаше го.

— Михале, нито един мъж не ме е докоснал.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Миша като всеки човек се роди разбита на части, непълна, на парчета. Всичко в нея беше отделно — гледането, слушането, разбирането, усещането, чувствата и възприятията. Рефлекси и инстинкти владееха малкото ѝ тяло. Целият бъдещ живот на Миша щеше да се състои в събирането на това в едно цяло, а после в позволенията му да се разпадне.

Нуждаеше се от някого, който би застанал пред нея и би бил огледало за нея, в когото да се отрази цялата.

Първият спомен на Миша се свързваше с гледката на раздърпан мъж на пътя за воденицата. Баща ѝ се олюляваше на крака, а после нощем често плачеше, сгушен в гърдите на мама. Затова Миша го считаше за свой равен.

От този момент чувстваше, че между възрастния и детето не съществува разлика в нищо, което да е наистина важно. Детето и възрастният — това са преходни състояния. Миша внимателно наблюдаваше как самата тя се променя и как другите около нея се променят, но не знаеше до какво води това, каква е целта на тези промени. В картонена кутийка пазеше спомени за самата себе си, от тази малката и после по-голямата — плетени бебешки обувчици, мъничка шапчица, като че ли е шита за детски юмрук, а не за глава, платнена ризка, първата рокля. После поставяше шестгодишното си стъпало до плетената обувчица и чувстваше очарователните закони на времето.

След връщането на баща си Миша започна да вижда света. Преди това всичко беше замазано и неярко. Отпреди завръщането на баща си, Миша нямаше спомени за себе си, сякаш въобще не съществуваше. Помнеше единични неща. Воденицата изглеждаше тогава като огромен, компактен блок, без начало и край, без долна и горна част.

После видя воденицата по друг начин — с разума си. Имаше смисъл и форма. Подобно беше и с другите неща. Някога, когато Миша

мислеше река, това означаваше нещо студено и мокро. Сега знаеше, че реката тече отнякъде и нанякъде, и че тази река съществува преди и след моста, и че има и други реки... Ножичката — някога това беше странен, сложен и труден за ползване инструмент, с който по магически начин си служеше мама. От момента, когато баща ѝ за дълго седна на масата, Миша забеляза, че ножичката е прост механизъм от две остриета. Направи нещо подобно от две плоски пръчици. После дълго се опитваше отново да види нещата такива, каквито са били преди, но баща ѝ промени света завинаги.

## ВРЕМЕТО НА МЕЛНИЧКАТА НА МИША

Хората си мислят, че живеят по-напрегнато от животните, от растенията, а най-вече — от предметите. Животните предусещат, че живеят по-напрегнато от растенията и предметите. Растенията сънуват, че живеят по-напрегнато от предметите. А предметите просъществуват и това съществуване е повече живот, от каквото и да е друго.

Мелничката на Миша се появи благодарение на нечий ръце, които свързаха дърво, порцелан и месинг в един предмет. Дървото, порцеланът и месингът материализираха идеята за мелене. Мелене на зърна кафе, за да бъдат после заляти с гореща вода. Няма никого, за когото може да се каже, че е измислил мелничката, творението е само напомняне за себе си за това, което съществува извън времето, тоест винаги. Човекът не е в състояние да твори нещо от нищото, това е божие умение.

Мелничката има корем от бял порцелан, а в корема отвор, в който дървено чекмедженце събира плодовете на труда. Коремът е покрит с месингова шапка с ръчица с парченце дърво на края. Шапката има затворена дупчица в нея се сипват шумолящите зрънца кафе.

Мелничката е направена в някаква работилница, а после е попаднала в нечий дом, където всеки ден преди обед е мелила кафе. Държали са я ръце, топли и живи. Притискали са я до нечий гърди, където под басма или фланела е биело човешко сърце. После войната я е пренесла със своя порив от безопасната лавица в кухнята в кутия с други предмети в сакове и чували, във вагони на влакове, с които хората панически са бягали от насилствената смърт. Мелничката, като всеки предмет, поема в себе си цялото объркване на света: образите на обстрелваните влакове, ленивите поточета кръв, изоставените къщи, с чиито прозорци всяка година си играе различен вятър. Поглъщаше в себе си топлината на изстиващите човешки тела и отчаянието от изоставянето на нещо познато. Докосваха я ръце и всички те я галеха с неизброимо количество емоции и мисли. Мелничката ги приемаше,

такава способност има всяка материя — да задържа това, което е мимолетно и отминаващо.

Далече на изток я намери Михал и като военна плячка я скри във войнишката раница. Вечер, когато спираха, помирисваше чекмедженцето ѝ — миришеше на сигурност, на кафе, на къща.

Миша излизаше с мелничката на пейката пред къщата и въртеше ръчката. Тогава мелничката вървеше лесно, като че ли си играеше с нея. Миша се вглеждаше в света от пейката, а мелничката се въртеше и мелеше празното пространство. Но веднъж Геновева сипа в нея шепа черни зрънца и нареди да ги смели. Тогава ръчката не се въртеше вече толкова лесно. Мелничката се задъха и бавно, систематично започна да работи и скрибуца. Свърши се забавлението. В работата на мелничката имаше толкова сериозност, че никой сега не би си позволил да я спре. Цялата се превръщаше в мелене. А после до мелничката, Миша и целия свят се присъедини аромат на свежо смляно кафе.

Ако се вгледаме в предметите внимателно, със затворени очи, но не се оставяме да бъдем подведени от външния вид, който предметите разпростират около себе си, ако си позволим да бъдем недоверчиви, може поне за малко да видим истинския им облик.

Предметите са битиета, потопени в друга реалност, където няма време, нито движение. Вижда се само тяхната повърхност. Останалата част, потопена някъде другаде, определя значението и смисъла на всеки материален предмет. Например мелничката за кафе.

Мелничката е такова парче материя, в което е вдъхната идеята за мелене.

Мелничките мелят и затова съществуват. Но никой не знае какво като цяло означава мелничка. Никой не знае какво всичко означава като цяло. Може би мелничката е частица от някакъв тотален фундаментален закон за промяна, закон, без който този свят не би могъл да се обходи или би бил съвсем друг. Може би мелничките за кафе са ос на реалността, около която всичко това се върти и развива, може би за света са по-важни от хората. А дори може би тази единствена мелничка на Миша е опора на това, което се нарича Правек.

## ВРЕМЕТО НА ЕНОРИЙСКИЯ СВЕЩЕНИК

Късната есен за енорийския свещеник беше най-омразният сезон. Около деня на св. Ян Черна безсрамно заливаше ливадите му.

Свещеникът беше по природа буен и чувствителен относно своето достойнство, така че го обземаше гняв, когато виждаше, че нещо толкова малко, конкретно и тромаво, толкова никакво и безсмислено, толкова неуловимо и страхливо, му взема ливадите.

Заедно с водата веднага се появяваха безсрамни жаби, голи и отвратителни, които постоянно си се качваха и тъпо се сношаваха. При това издаваха ужасни звуци. Такъв глас навярно има дяволът: креслив, мокър, прегракнал от сладострастие, треперещ от невъзможното за утоляване желание. Освен жабите, на ливадите на свещеника се появяваха водни змии, които се придвижваха с толкова отвратително и виещо се движение, че на енорийския свещеник веднага му прилошаваше. При самата мисъл, че такова издължено хлъзгаво тяло би могло да докосне обувката му, го разтърсваше, трепереше от погнуса, а стомахът му се свиваше в спазъм. Образът на змията задълго оставаше в паметта му и опустошаваше сънищата му. В залетите части се появяваха също риби и към тях енорийският свещеник имаше вече по-добро отношение. Рибите ставаха за ядене. Следователно бяха добри, божии.

Реката се разливаше по ливадите в продължение най-много на три кратки ноци. След инвазията си почиваше и отразяваше в себе си небето. Излежаваше се така месец. Под водата в продължение на месец гниеше хубавата трева, ако лятото беше горещо, над ливадите се носеше миризма на разложение и гниене.

От деня на св. Ян свещеникът всеки ден идваше да гледа как речната черна вода заливаше цветчетата на св. Маргарита, звънчетата на св. Рох, билките на св. Клара. Понякога му се струваше, че невинните сини и бели главички на цветята, залети до шия, го викат за помощ. Чуваше тънките им гласчета, които приличаха на звука от камбанките по време на Възнесение. Нищо не можеше да направи за

тях. Лицето му почервеняваше, а дланите му се стискаха безсилно в юмруци.

Молеше се. Започваше от св. Ян, който осветява всички води. Но на енорийския свещеник често му се струваше в тази молитва, че св. Ян не го слуша, че е зает по-скоро е изравняването на деня с нощта и с огницата, запалени от младите, с водката, с виенето на венци, хвърляни във водата, с нощните шумове в храстите. Даже беше сърдит ма св. Ян, който всяка година, редовно допускаше Черна да залива ливадите. Поради тази причина дори беше малко обиден на св. Ян. Затова започна да се моли на самия Бог.

На следващата година след най-голямото наводнение Бог рече на енорийския свещеник: „Огради реката от ливадите. Събери пръст и построй там предпазна преграда, която ще задържи реката в коритото ѝ.“ Свещеникът благодари на Бога и започна да организира изсипването на преградата. Две седмици гръмко проповядваше от амвона, че реката унищожавя даровете божи и приканваше към солидарно противостоене на стихията по следния начин: от всеки двор един мъж два дни в седмицата ще носи пръст и ще засипва преградата. На Правек се падна четвъртък и петък, на Йешкотле — понеделник и вторник, на Котушов — сряда и събота.

През първия ден, определен на Правек, се явиха на работа само двама селяни — Малак и Херубин. Разгневен, енорийският свещеник седна в своя фаятон с ресори и обиколки и всички схлупени къщурки в Правек. Оказа се, че Серафин има счупен пръст, младият Флориан го взимат войник, на Хлипалови им се родило дете, на Швиатуш му излязла хернията.

Така свещеникът не уреди нищо. Разколебан се върна в жилището си.

Вечер, по време на молитвата отново се посъветва с Бога. И Бог отвърна: „Плати им.“ Енорийският свещеник малко се обърка при този отговор. Но понеже Бога на енорийския свещеник понякога много приличаше на него, веднага добави: „дай им най-много десет гроша на ден, защото иначе не ти е изгодно. Всичкото сено не струва повече от петнадесет злоти.“

Затова енорийският свещеник отново замина с фаятона за Правек и нае няколко високи селяни да насипват преградата. Взе на



работа Юзек Хипала, на когото се беше родил син, Серафин със счупения пръст и още двама ратаи.

Имаха само един фургон и затова работата вървеше бавно. Свещеникът се тревожеше, че пролетното време ще провали плановете. Колкото можеше, караше селяните да бързат. Самият той също подвиваше расото — но си пазеше хубавите кожени обувки — и тичаше между селяните, буташе чувалите, удряше коня с тояга.

На следващия ден на работа дойде само Серафин със счупения пръст. Разгневен, енорийският свещеник отново обиколи с бричката си цялото село, но се оказа, че работниците или ги няма вкъщи, или лежат покосени от болест.

Това беше денят, когато енорийският свещеник намрази всички селяни от Правек — мързеливи, лениви и никакви пари. Разпалено обясняваше на Бога това чувство, недостойно за божи слуга. Отново помоли Бог за съвет. — „Вдигни им надницата“ — каза му Бог. — „Дай им петнадесет гроша на ден и въпреки че заради това няма да имаш никаква печалба от тазгодишното сено, ще си възвърнеш загубите следващата година.“ Това беше мъдър съвет. Работата тръгна.

Най-напред с фургони докарваха пясък иззад Хълма, после този пясък се товареше в ютени чували и ги слагаха около реката, сякаш беше ранена. Едва тогава засипваха всичко с пръст и засяваха на нея трева.

Енорийският свещеник с радост наблюдаваше собственото си дело. Реката сега беше съвсем отделена от ливадата. Реката не виждаше ливадата. Ливадата не виждаше реката.

Реката не се опитваше да се отскубне от определеното ѝ място. Течеше си спокойна и замислена, непрозрачна за човешкия поглед. Край нейните брегове ливадите се раззелениха, а после цъфнаха жълтурчетата.

На ливадите на свещеника цветята се молят непрестанно. Всички цветя на св. Маргарита и звънчета на св. Рох, както и обикновените жълтурчета се молят. От постоянните молитви телата на жълтурчетата стават все по-малко материални, все по-малко жълти, все по-малко конкретни, докато през юни се превръщат в нежни глухарчета. Тогава Бог, трогнат от тяхната набожност, изпраща топли ветрове, които взимат глухарчевата душа на жълтурчетата в небето.

Същите тези топли ветрове донесоха дъждове на деня на св. Ян. Реката събираше сантиметър по сантиметър. Енорийският свещеник не спеше и не ядеше. Тичаше по преградата и ливадите и гледаше. Мереше с пръчка нивото на водата и мърмореше под нос ругатни и молитви. Реката не му обръщаше внимание. Течеше в широкото корито, завърташе се във водовъртежите, подмиваше несигурните брегове. На двадесет и седми юни ливадите на свещеника започнаха да се просмукват от вода. Енорийският свещеник тичаше с пръчка по новата преграда и с отчаяние гледаше как водата с лекота достига до процепите, тече по някакви известни само на нея пътища, прониква под насипа. На следващата нощ водите на Черна унищожиха пясъчния бент и се разляха, както всяка година, по ливадите.

В неделя свещеникът от амвона сравняваше достиженията на реката с делото на сатаната. Че сатаната всеки ден, час по час, като водата настъпва към душата на човека. Че най-малкото пренебрегване на ежедневните религиозни задължения отслабва този бент и издръжливостта на изкуителя е сравнима с издръжливостта на водата. Че грехът се процежда, тече и беснее на крилете на душата, а грамада от зло залива човека, докато той попадне в неговите водовъртежи и отива на дъното.

След такава проповед свещеникът беше още дълго възбуден и не можеше да спи. Не можеше да спи от омраза към Черна. Говореше си сам, че не може да се мрази реката, потоците от мътна вода, дори не растение, не животно, а просто физическа форма на терена. Как е възможно той, свещеникът, да чувства нещо толкова абсурдно? Да мрази реката.

И все пак това беше ненавист. Енорийският свещеник нямаше предвид дори измокреното сено, ставаше дума за безсмислеността и тъпото упорство на Черна, нейната неосезаемост, егоизъм и безгранична тъпота. Когато мислеше така за нея, гореща кръв пулсираше в слепоочията му и течеше по-бързо в тялото. Започваше да се унася. Ставаше и се обличаше, без значение от нощния час, а после излизаше пред покоите си и отиваше на ливадата. Студеният въздух го отрезвяваше. Усмиваше се на себе си и казваше: „Как може да се ядосваш на реката, на обикновена вдлъбнатина в земята? Реката е само река, нищо повече.“ Но когато се спираше на брега ѝ, всичко се връщаше. Обгръщаше го отвращение, погнуса и ярост. С най-голямо

удоволствие би я засипал с пръст, от извора чак до устието. И се оглеждаше дали някой не го вижда, а после откъсваше клонче от елшата и бичуваше облото безсрамно туловище на реката.

## ВРЕМЕТО НА ЕЛИ

— Върви си. Не мога после да спя, когато те видя — каза му Геновева.

— А аз не мога да живея, когато не те виждам.

Погледна го със светлите си сиви очи и отново почувства, че докосва с този свой поглед самия център на душата му. Остави ведрата на земята и отхвърли кичур от челото си.

— Вземи ведрата и ела с мен край реката.

— Какво ще каже мъжът ти?

— В чифлика е.

— Какво ще кажат работниците?

— Помагаш ми.

Ели хвана ведрата и тръгна след нея по каменистата пътечка.

— Възмъжал си — каза Геновева, без да се обръща.

— Мислиш ли за мен, когато не се виждаме?

— Мисля тогава, когато ти мислиш за мен. Всеки ден. Сънувам те.

— Боже, защо не свършиш всичко това? — Ели внезапно остави ведрата на пътечката. — Какъв грях съм сторил самият аз или моите предци? Защо трябва така да се мъча?

Геновева се спря и гледаше стъпалата си.

— Ели, не богохулствай.

За момент замълчаха. Ели вдигна ведрата и тръгнаха нататък. Пътечката се разширяваше, така че сега можеха да вървят един до друг.

— Няма да се видим повече, Ели. Бременна съм. Ще родя наесен.

— Това би трябвало да бъде мое дете.

Всичко се изясни и нареди само...

— Да избягаме в града, в Келце.

— ...Всичко ни дели. Ти си млад, а аз съм стара. Ти си евреин, аз съм полякия. Ти си от Йешкотле, аз от Правек. Ти си свободен, аз — омъжена. Ти си движение, а аз съм стоене на едно място.

Стигнаха дървения мост и Геновева започна да вади прането от ведрото. Потапяше го в студената вода. Тъмната вода изплакваше светлата сапунена пяна.

— Ти беше тази, която ми завъртя главата — каза Ели.

— Знам.

Остави прането и за първи път опря глава на рамото му. Усети аромата на косите ѝ.

— Влюбих се в теб, когато те видях. Веднага. Такава любов не минава.

— Дали това е любов?

Тя не отговори.

— От моите прозорци се вижда воденицата — каза Ели.

## ВРЕМЕТО НА ФЛОРЕНТИНКА

На хората им се струва, че причина за лудостта са важни и драматични събития, някакво страдание, което не може да се понесе. Струва им се, че се полудява, поради някаква причина — заради изоставяне от страна на любимия, смърт на най-близък, загуба на имот, поглед в лицето на Бога. Хората също си мислят, че се полудява внезапно. Изведнъж, при необикновени обстоятелства, а лудостта пада върху човека като мрежа-капан, замъглява ума, обърква чувствата.

Същевременно Флорентинка полудя съвсем обикновено и, може да се каже, без причина. По-рано имаше причини за лудост — когато мъжът ѝ се удави пиан в Бялка, когато умряха седем от деветте ѝ деца, когато ги губеше бременност след бременност, когато се избавяше от тези, които не губеше, и когато два пъти за малко не умря заради това, когато ѝ изгоря плевнята, когато останалите при нея две деца я изоставиха и изчезнаха някъде по света.

Сега Флорентинка беше вече стара и всички преживявания бяха зад нея. Съсухрена и беззъба, живееше в дървена къщичка край Хълма. Едните прозорци на дома ѝ гледаха към гората, другите към селото. На Флорентинка ѝ бяха останали две крави, които я хранеха и които хранеха също така нейните кучета. Имаше малка овощна градина, пълна с червиви сливи, а през лятото пред къщата ѝ цъфтяха големи лехи хортензии.

Флорентинка полудя незабележимо. Първо я болеше главата и не можеше да спи през нощта. Пречеше ѝ луната. Казваше на съседките, че луната я наблюдава, че бдителният ѝ поглед прониква през стените и стъклата, а блясъкът ѝ устройва капани в огледалата, стъклата на прозорците и отраженията на водата.

После, вечерно време, Флорентинка започна да излиза пред къщата и да чака луната. Изгриваше над ливадите винаги една и съща, макар и в различен облик. Флорентинка я заплашваше с юмрук. Хората виждаха този вдигнат към небето юмрук и казваха: полудяла е.

Тялото на Флорентинка беше дребно и кльоцаво. След времето на вечно раждащата женственост ѝ остана закръглен корем, който сега изглеждаше смешно, сякаш беше самун хляб, сложен под полата. След времето на раждащата женственост не ѝ остана нито един зъб, както гласи поговорката: „Едно дете — един зъб“. Нещо за нещо. Гърдите на Флорентинка — а по-скоро това, което времето прави с женските гърди — бяха плоски и дълги. Прилепваха по тялото. Кожата им напомняше хартия за опаковане на топки за коледна украса и през нея се виждаха деликатни сини венчки — знак, че Флорентинка все още е жива.

А това бяха времена, когато жените умираха по-рано от мъжете, майките — по-рано от бащите, съпругите — по-рано от съпрузите. От време оно са били съдове, от които се процежда човечеството. Децата се излюпваха от тях като птиченца от яйца. Яйцето после трябва само да се слепи обратно. Колкото по-силна е жената, толкова повече деца ражда и следователно става по-слаба. На четиридесет и петата година от живота си тялото на Флорентинка, избавено от кръговрата на вечното раждане, достигна своеобразна нирвана на безплодие.

От момента когато Флорентинка полудя, в двора ѝ започнаха да идват котки и кучета. Скоро хората започнаха да я смятат за спасение на своята съвест и вместо да дават малките котенца и кученца, ги подхвърляха край лехите с хортензии. Двете крави-хранителки изхранваха чрез ръцете на Флорентинка цяло стадо от подхвърлени животни. Флорентинка винаги се отнасяше към животните с уважение като към хора. Сутрин им казваше „добър ден“, а когато им слагаше купичките с мляко, не забравяше да каже „добър апетит“. Още повече не им казваше „кучета“ или „котки“, защото звучеше така, сякаш говореше за предмети. Казваше „кучови“ и „котови“, както Малакови или Хлипалови.

Флорентинка въобще не се считаше за побъркана. Луната я преследваше, като всеки нормален преследвач. Но една нощ се случи нещо странно.

Както обикновено при пълнолуние Флорентинка взе своите кучета и отиде на хълма да ругае луната. Те легнаха на тревата около нея, а тя крещеше в небето:

— Къде е синът ми? С какво го подлъга, ти тлъсто сребърно грозилище? Подмами стареца ми и го вкара във водата! Видях те днес

в кладенеца, хванах те на местопрестъплението — тровеше ни водата...

В къщата на Серафинови се появи светлина и мъжки глас изкрещя в тъмнината:

— Тихо, откачалко! Искаме да спим.

— Ами спете си, спете до смъртта. За какво ви трябваше да се раждате, за да спите сега?

Гласът замълча, а Флорентинка седна на земята и гледаше сребърното лице на своя преследвач. Беше покрито с бръчки, страдаше от гноене на очите, следи от някаква космическа едра шарка. Кучовете си легнаха на тревата и в тъмните им очи също се отразяваше луната. Седяха тихо, а после старата жена сложи длан на главата на голяма кучка с дълга козина. Тогава забеляза в съзнанието си не своя мисъл, даже не мисъл, а очертание на мисъл, картина, впечатление. Това нещо беше чуждо на нейното мислене, не само защото — както чувстваше — идваше отвън, а защото беше съвсем различно: едноцветно, изразително, дълбоко, чувствено, ухаещо.

В него имаше небе и две луни, една до друга. Имаше студена, радостна. Имаше къщи — едновременно привличащи и страшни. Очертанията на гората — гледка, напълнена със странна възбуда. На тревата лежаха клони, камъни, листа, пълни с картини, спомени. До тях — тичаха като пътечки бразди, пълни със значения. Под земята — топли живи коридори. Всичко беше различно. Само очертанията на света оставаха същите. Тогава със своя човешки разум Флорентинка разбра, че хората имат право — полудяла е.

— Дали си говоря с тебе? — попита голямата кучка е дългата козина, която си беше сложила главата на коленете ѝ.

Знаеше, че е така.

Върнаха се вкъщи. Флорентинка сипа в купичките остатъците от вечерното мляко. Самата тя също седна да яде. Топеше в мляко парче хляб и го дъвчеше с беззъбите си венци. Докато ядеше, гледаше едното от кучетата и се опитваше да му каже нещо чрез самия образ. Пусна мисълта си, „представи си“ нещо от рода на: „Тук съм и ям“. Кучето вдигна глава.

Тази нощ, дали заради луната-преследвач, дали заради своята лудост, Флорентинка се научи да говори със своите кучета и котки. Разговорите се състояха в изпращане на образи. Това, което си



представяха животните, не беше така цялостно и конкретно като речта на хората. Там нямаше отражение. Затова пък имаше неща, видяни отвътре, без това човешко отдалечаване, което носи усещането за отчуждение. Това правеше света да изглежда по-приятен.

Най-важни за Флорентинка бяха тези две луни от образите на животните. Учудващо е, че животните виждаха две луни, а хората само една. Флорентинка не можеше да го проумее, затова накрая престана да иска да го разбере. Луните бяха различни, в известен смисъл дори противоположни, но и еднакви в същото време. Едната беше мека, леко влажна, нежна. Другата беше твърда като сребро, звучеше радостно и светеше. Природата на преследвача на Флорентинка беше двойствена и е това той я заплашваше още повече.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Миша, когато беше на десет години, беше най-малка в класа и затова седеше на първия чин. Учителката, като минаваше между чиновете, винаги я галеше по главата.

По пътя обратно от училище Миша събираше нужни за куклите неща: кори от кестени за чинийки, шапчици на жълди за чашки, мъх за възглавнички.

Но след като се прибираще вкъщи, не можеше да реши ми какво иска да си играе. От една страна я привличаха куклите, обличането им в роклички, храненето им с ястия, които не се виждат, но които все пак съществуват. Привличаше я да увива в пелени техните неподвижни тела, да им разказва за лека нощ обикновени парцаливи историйки. После, като ги взимаше на ръце, я обхващаше униние. Нямахме вече Кармилия и Юдита, нито Бобасек. Очите на Миша виждаха плоски очи, нарисувани върху розови лица, начервени бузи, сраснати завинаги устни, за които не съществува никаква храна. Миша обърна това, което някога смяташе за Кармила и наби това нещо. Чувстваше, че удря стърготини, общити е плат. Куклата не се оплакваше, не протестираще. Миша я слагаше с розово лице към прозореца и преставаше да се занимава с нея. Отиваше да порови в мамината тоалетка.

Прекрасно беше да се промъкваш в спалнята на родителите си и да сядаш пред двукрилото огледало, което можеше да покаже това, което по принцип не се вижда — сенките в ъглите, тила на собствената глава... Миша мереше мънистените гerdани, пръстените, отваряше флакончетата и дълго се задълбаваше в тайнствените червила. Един ден, особено ядосана от своите Кармилии, доближи червилото до устните си и ги оцвети в кървавочервено. Цвета на червилото придвижи времето и Миша се видя няколко десетки години по-късно, такава, каквато ще умре. Рязко изтри червилото от устните си и се върна при куклите. Взе в дланите си грубите им, натъпкани със стърготини, ръчички и заръкопляска с тях безгласно.

Винаги обаче се връщаше при тоалетката на майка си. Мереше атлазените ѝ ситиени и обувки с висок ток. От дантеления комбинезон си правеше рокля до земята. Гледаше отражението си в огледалото и изведнъж се стори смешна на самата себе си. „Дали не беше по-добре да ушие бална рокля на Кармилия?“ — мислеше си и развълнувана от тази мисъл се връщаше при куклите.

Един ден на кръстопътя между тоалетката на мама и куклите, Миша откри чекмедже в кухненската маса. В това чекмедже имаше всичко. Целият свят.

Първо — тук държаха снимките. На една от тях беше баща ѝ в руска униформа с някакъв познат. Стояха прегърнати като приятели. Михал имаше мустаци от ухо до ухо. Зад тях пръскаше фонтан. На друга бяха главите на татко и мама. Мама в бяло було, татко със същия този черен мустак. Любима снимка на Миша стана снимката на мама с късо подстригани коси и с кърпа на челото. Мама изглеждаше на нея като истинска дама. Миша също имаше своя снимка тук. Седеше на пейката пред къщи с мелничка на колене. Над главата ѝ цъфтеше бъз.

Второ — тук лежеше най-ценният, според Миша, предмет в къщата — „лунният камък“, както го наричаше. Баща ѝ го намери веднъж на полето и казваше, че е по-различен от всички други камъни. Беше почти идеално кръгъл и в повърхността му се бяха впили мънички трошички от нещо силно блестящо. Изглеждаше като украшение за елха. Миша го приближаваше до ухото си и очакваше някакъв звук, знак от камъка. Но камъкът от небето мълчеше.

Трето — имаше стар термометър със счупена по средата тръбичка за живак. Следователно живакът можеше да се скита по термометъра свободен, несмуцаван от никакво деление, независим от температурата. Веднъж се простираше в поточе, а после застиваше свит на кълбенце като изплашено животно. Веднъж изглеждаше черен, друг път беше едновременно черен, сребрист и бял. Миша обичаше да си играе с термометъра със затворения в него живак. Считаше, че живакът е живо същество. Наричаше го Искра. Когато отваряше чекмеджето, казваше тихо:

— Добър ден, Искро.

Четвърто — в чекмеджето беше хвърлена стара, развалена и изкуствена бижутерия, всички тези евтини покупки, на които не можеш да се противопоставиш: скъсана верижка, на която златната

боичка се беше изтрила и сега откриваше сивия метал, рогова брошка, деликатна и прозрачна, тя представляваше Пепеляшка, на която птичетата помагат да избере граха от пепелта. Между хартиите блестяха стъклените очички на забравените пръстени от панаирите, кукички на обеци, стъклени мъниста в различни размери. Миша се възхищаваше на естествената им, непотребна красота.

Гледаше към прозореца през зеленото оченце на пръстенчето. Светът ставаше друг. Красив. Никога не можеше да реши в какъв свят би предпочела да живее: в зелен, рубинен, небесносин или жълт.

Пето — сред другите неща тук лежеше, скрит от децата, нож на пружина. Миша се страхуваше от този нож, въпреки че понякога си представяше, че би могла да го използва. Например в защита на татко, ако някой би искал да го нарани. Ножът изглеждаше невинно. Имаше тъмночервена ебонитова ръкохватка, в която коварно беше скрито острието. Миша видя веднъж как баща ѝ го освободи само с едно движение на пръста. Самото „щрак“ звучеше като нападение, караше Миша да трепери. Затова внимаваше дори и случайно да не докосне ножа. Оставяше го на своето място в най-отдалечения десен ъгъл на чекмеджето, под светите картинки.

Шесто — върху ножа лежаха събирани през годините малки свети картинки, такива каквито енорийският свещеник раздаваше на децата след изпяването на коледните песни. Всичките представляваха или Богородица от Йешкотле, или малкия Иисус е къса ризка, който пасе агънце. Иисус беше пухкав и имаше светли къдрави коси. Миша обичаше този Иисус. Една от картинките представляваше брадатия Бог-Отец, разположил се на небесния трон. Бог държеше в ръка счупена тояга и Миша дълго не знаеше какво е това. После разбра, че този Бог държи гръмотевица и започна да се страхува от него.

В картинките се валяше медалче. Това не беше обикновено медалче. Беше направено от копейка. От едната страна беше изобразена Богородица, на другата орел разперваше крила.

Седмо — в чекмеджето дрънчаха дребни формени свински костички, с които се играеше на челик. Миша внимаваше мама да не изхвърли костичките, докато правеше пача. Формените костички трябваше да бъдат добре почистени, а после изсушени на печката. Миша обичаше да ги държи в ръка — бяха леки и толкова си приличаха, едни и същи, макар и от различни свине. Как е възможно,

чудеше се Миша, всички свине, които се колежа на Коледа или Великден, всички свине на света да имат едни и същи костички за игра. Понякога Миша си представяше живите свине и ѝ ставаше жал за тях. В тяхната смърт имаше поне една светла страна — оставяха след себе си костички за игра.

Осмо — в чекмеджето се слагаха стари и използвани батерии Волта. Отначало Миша въобще не ги докосваше, също както ножа на пружина. Баща ѝ казваше, че могат още да се заредят с енергия. Но представата за енергия, затворена в малка плоска кутийка, беше изключително привлекателна. Това ѝ напомняше за живака, заключен в термометъра. Но живакът можеше да бъде видян, тази енергия — не. Как изглеждаше енергията? Миша взимаше батерията и за момент я претегляше в ръка. Енергията беше тежка. В такава малка кутийка би трябвало да има много енергия. Навярно е натъпкана там като зеле за изкисване и е мачкана с края на пръста. После Миша докосваше с език жълтата жица и чувстваше нежно изтръпване — това беше остатъкът от електрическата енергия, който се отделяше от батерията.

Девето — Миша намираще в чекмеджето различни лекарства и знаеше, че е абсолютно забранено да ги гълта. Там бяха таблетките на мама и мазилата на татко. Особено уважение у Миша будеха белите мамини прахчета в хартиена торбичка. Преди мама да ги вземе, беше в лошо настроение, раздразнена и я болеше главата. А после, след като ги глътнеше, се успокояваше и започваше да реди пасианс.

И именно десето — там имаше карти за редене на пасианси и други игри. От едната страна всички изглеждаха еднакви — зелени растителни орнаменти, но когато Миша ги обърнеше, се показваше галерия от портрети. С часове се взираше в лицата на поповете и дамите. Опитваше се ни задълбочи връзките между тях. Подозираше, че веднага, когато се затвори чекмеджето, започват да водят помежду си дълги разговори, може би дори се карат за измислени царства. Най-много харесваше дама пика. Изглеждаше ѝ най-красива и най-тъжна. Дама пика имаше лош съпруг. Дама пика нямаше приятели. Беше много самотна. Миша винаги я търсеше в редовете от пасианса на мама. Търсеше я също, когато мама започваше да гледа на карти. Но мама твърде дълго се вглеждаше в разпрострените карти. Миша се отегчаваше, когато нищо не ставаше на масата. Тогава се връщаше при ровенето в чекмеджето, където беше целият свят.

## ВРЕМЕТО НА КЛОСКА

В съборетината на Клошка във Видимач живееше змия, сова и ястреб. Животните никога не си заставаха на пътя. Змията живееше в кухнята, край огнището и там Клошка и оставяше паничка с мляко. Совата седеше на тавана, в нишата на зазидания прозорец. Изглеждаше като статуетка. Ястребът обитаваше най-високата част на къщата, свода под покрива, но истинското му жилище беше небето.

Най-дълго Клошка опитомяваше змията. Всеки ден ѝ оставяше мляко, а паничката преместваше все по-близо до вътрешността на къщата. Един ден змията изпълзя под краката ѝ. Взе я на ръце и може би ѝ завъртя главата със своята топла кожа, която миришеше на трева и мляко. Змията се уви около раменете ѝ и с жълтите си зеници се взираше в светлите очи на Клошка. Нарече я Злотис.

Злотис се влюби в Клошка. Топлата ѝ кожа сгръвяше студеното тяло и студеното сърце на змията. Жадуваше ароматите ѝ, копринения допир на кожата ѝ, с който нищо на земята не можеше да се сравни. Когато Клошка я взимаше на ръце, ѝ се струваше, че тя, обикновеното влечуго, се превръща в нещо изключително важно. Носеше ѝ като подарък мишките, които беше уловила, красиви млечни камъчета открай реката, парчета кора. Веднъж ѝ донесе ябълка и жената я вдигна до лицето си, като се смееше, а смехът ѝ миришеше на изобилие.

— Ти изкусителко — говореше ѝ галювно.

Понякога ѝ хвърляше някоя част от облеклото си, тогава Злотис се вмъкваше в роклята ѝ и се насищаше с остатъците от миризмата на Клошка. Чакаше я на всички пътечки, където и да отиваше, следеше всяко нейно движение. Позволяваше ѝ да лежи през деня на постелята си. Носеше я на шия като сребърна огърлица, препасваше с нея бедрата си, заместваше гривните, а нощем, когато тя спеше, се вглеждаше в сънищата ѝ и тайно лижеше ушите ѝ.

Злотис страдаше, когато жената се любеше със Злия Човек. Чувстваше, че Злият Човек е чужд и на хората, и на животните.

Скриваше се тогава в листата или гледаше слънцето право в очите. В слънцето живееше ангелът хранител на Злотис. Ангели-хранители на змиите са драконите.

Веднъж Клооска вървеше по ливадите за билки край Реката със змията на шия. Срещна там енорийския свещеник. Свещеникът ги видя и се отдръпна ужасен.

— Ти, вещице! — изкрещя и махаше с бастун. — Стой далече от Правек и Йешкотле, и от всички мои енории. С дявола на шия ли се разхождаш? Не си ли чувала какво казва Библията? Какво е казал Бог на змията? „И ще всея вражда между тебе и жената, и между твоето семе и нейното семе; то ще те поразява в главата, а ти ще го жилиш в петата<sup>[1]</sup>“.

Клооска се засмя и си вдигна полата, за да покаже голите си слабини.

— Махай се! Махай се, сатана! — крещеше енорийският свещеник и се прекръсти няколко пъти.

През лятото на двадесет и седма година пред съборетината на Клооска израсна бучиниш.

Клооска го наблюдаваше от момента, когато пушна от земята мазно, дебело и неподвижно стъбло. Гледаше как бавно развива големите си листа. Растеше цяло лято от ден на ден, от час на час, докато не достигна до покрива на съборетината и отвори над него огромния си чадър.

— Е и какво, ергене? — каза му Клооска с ирония. — Така се разрасна, така се катереше към небето, че сега семената ти ще покълнат в стряхата, а не в земята.

Бучинишът беше към два метра и листата му бяха толкова мощни, че отнемаха слънцето на растенията около него. На края на лятото нито едно растение не беше в състояние да расте наоколо. В деня на св. Михал разцъфна и няколко горещи нощи Клооска не можеше да спи от сладко-тръпчивия мирис, който проникваше във въздуха. Мощното жилаво тяло на растението се отразяваше с острите си краища от сребърното лунно небе. Понякога ветрец шумолеше в чадъра от листа и се посипваха прецъфтели цветове. При това шумолене Клооска бдително се поидигаше на лакът и се вслушваше как растението живее. Цялата стая беше изпълнена с примамлив аромат.

А веднъж, когато Клоска най-накрая заспа, пред нея се изправи младенец със светли коси. Беше висок и добре сложен. Раменете и бедрата му изглеждаха, сякаш бяха от полирано дърво. Осветяваше го лунен отблясък.

— Наблюдавах те през прозореца — каза.

— Знам. Миришеш така, че объркваш сетивата.

Младенецът влезе в стаята и протегна и двете си ръце към Клоска. Тя се сгуши между тях и допря лице до силните твърди гърди. Повдигна я леко, така че да може да се намерят устните им. Изпод притворените си клепачи Клоска видя лицето му — беше грапаво като стъбло на растение.

— Желаех те през цялото лято — каза в устните с аромат на бонбонки, на захаросани плодове, на пръст, когато падне дъжд.

— И аз тебе.

Легнаха на пода и се опираха в себе си като треви. После бучинишът сложи Клоска на бедрата си и се вкореняваше в нея ритмично, все по-дълбоко, като проникваше и цялото тяло, нахлуваше във вътрешните му кътчета и се опиваше от неговите сокове. Пи от нея до сутринта, кога то небето стана сиво и птичките запяха. Тогава бучинишът го побиха тръпки, а твърдото тяло замря неподвижно като дърво. Зашумя чадърът от листа и върху голото изтощено тяло на Клоска се посипаха сухи, бодливи семена. После светлокосият младенец се върна пред къщата, а Клоска цял ден махаше от косите си ухаещи зрънца.

---

[1] Стар завет, Първа книга Моисеева — Битието, гл. 3, стих 15. (Цитатите от библията са от изданието на Св. Синод на Българската православна църква, София 1998) — бел.пр. ↑



## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

Миша беше винаги сладка — от момента, когато за първи път я видя да си играе в пясъка пред къщи. Обикна я веднага. Пасваше точно в опустошеното малко място в душата му. Подари ѝ мелничката, която донесе от изток като военен трофей. Заедно с мелничката се остави в ръцете на малкото момиченце, за да може да започне всичко отново.

Гледаше я как расте, как ѝ падаха първите зъби, а на тяхно място се появяваха нови — бели, твърде големи за малкото личице. С удоволствие за сетивата наблюдаваше вечерното разплитане на плитките и бавните сънливи движения на четката за коса. Косите на Миша първо бяха кестеняви, а после тъмнокафяви и винаги имаха червен блясък, като кръв, като огън. Михал не позволяваше да ги подстригват, дори когато слепени от пот се залепваха за възглавницата по време на болест. Точно тогава докторът от Йешкотле каза, че Миша може и да не я преживее. Михал припадна. Смъкна се от стола и падна на земята. Беше ясно какво казва тялото на Михал с този припадък — ако умре Миша и той ще умре. Точно така, буквално, без никакво съмнение.

Михал не знаеше как да изрази това, което чувстваше. Струваше му се, че този, който обича, непрестанно дава. Така я даряваше с изненади, търсеше за нея блестящи камъни в реката, дялкаше върбови свирки, правеше ѝ празни яйчени черупки, сгъваше птици от хартия, купуваше играчки в Келце — правеше всичко това, което можеше да се хареса на малкото момиченце. Но преди всичко за него бяха важни големите неща, тези, които са трайни и при това красиви, с които общува повече времето, отколкото човекът. Тези неща трябваше да задържат любовта му завинаги във времето. И завинаги да задържат Миша във времето. Благодарение на тях любовта им би станала вечна.

Ако Михал беше могъщ владетел, щеше да построи за Миша голям замък на върха на хълма, красив и неразрушим. Но Михал беше само обикновен воденичар, затова купуваше на Миша дрехи, играчки и правеше хартиени птици.

Имаше най-много рокли измежду всички деца в околността. Изглеждаше толкова красива, колкото госпожичките от чифлика. Имаше истински кукли, купувани в Келце, кукли, които мигаха с очи, а обръщани по гръб, издаваха писък, който трябваше да напомня плача на дете. Имаше за тях дървена количка, дори две колички — едната беше със свалящо се покривало. Имаше едноетажни кукленска къщичка и няколко плюшени мечета. Където и да отидеше Михал, винаги мислеше за Миша, винаги тъгуваше по нея. Никога не ѝ повишаваше тон.

— Да я беше плеснал веднъж по задника — казваше Геновева със съжаление.

Самата мисъл, че би могъл да удари това дребно доверчиво телце, докарваше Михал до слабост, същата, която преди беше свършила с припадък. Затова Миша често бягаше при баща си от ядосаната си майка. Криеше се като животинче в неговото избелено от брашно сако. Оставаше неподвижен, отново и отново удивен от нейното ненакърнимо от нищо доверие.

Когато започна да ходи на училище, всеки ден правени кратка почивка във воденицата, за да излезе на моста и да гледа как се връща. Малкият ѝ образ се показваше при тополите — тези гледка възвръщаше всичко това, което Михал беше загубил при сутрешното излизане на Миша. После разглеждаше тетрадките ѝ, помагаше ѝ с уроците. Учеше я на руски и немски. Водеше малката ръчичка през всичките букви на азбуката. Подостряше моливите.

После нещо започна да се променя. През двадесет и девета година на бял свят вече се появи Изидор, промени се ритъмът на живот. Михал видя веднъж двете, Миша и Геновева, как простираха пране на въжетата. И двете с подобен ръст, с бели кърпи на главите, а на въжетата бельо — ризки, сутиенчета, фусты, едните малко по-големи от другите, женски. За момент се замисли чии са тези помалките, и когато разбра се обърка като младо момче. До този момент миниатюрността на дрешките на Миша будеше в него нежност. Сега, когато гледаше тези въжета с пране, го обхвана яд, че времето препуска така бързо. Би предпочел да не вижда това бельо.

По същото това време, може би малко по-късно, една вечер преди да заспи Геновева със сънен глас му каза, че Миша вече има цикъл. После заспа сгушена до него и въздишаше на сън като стара

жена. Михал не можеше да заспи. Лежеше и гледаше пред себе си в тъмнината. Когато най-накрая заспа, имаше отвлечен и странен сън.

Сънуваше, че върви по междата, а от двете страни растеше жито или може би висока жълта трева. Видя, че по нея върви Клоска. Имаше сърп и с този сърп режеше класовете трева.

— Виж — каза му. — Те кървят.

Той се наведе и наистина видя на отсечените стъбла събиращи се капки кръв. Струваше му се, че това е неестествено и страшно. Започна да се страхува. Искаше да си отиде оттам, а когато се обърна, забеляза в тревата Миша. Беше облечена със своята ученическа униформа, лежеше със затворени очи. Той знаеше, че е умряла от тиф.

— Жива е — каза Клоска. — Но винаги е така, че първо се умира.

Наведе се над Миша и ѝ каза нещо на ухото. Миша се събуди.

— Ела, ще си ходим вкъщи. — Михал взе дъщеря си за ръка и се опита да я дръпне след себе си.

Но Миша беше друга, сякаш още не беше в съзнание, не го гледаше.

— Не, татко, имам толкова неща за вършене. Няма да дойда.

Тогава Клоска посочи с пръст устните ѝ.

— Виж, тя не си мърда устните, когато говори.

Михал разбра в този сън, че някакъв вид смърт е докоснала Миша, непълна смърт, но също толкова ужасяваща като истинската.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Ноември двадесет и осма година беше дъждовен и ветровит. Така беше и през деня, когато Геновева започна да ражда второто си дете.

Михал изпрати Миша при Серафинови, веднага щом дойде акушерката Куцмерка. Серафин сложи на масата бутилка водка и след малко дойдоха други съседни. Всички искаха да пийнат за наследника на Михал Небески.

По същото това време Куцмерка грееше вода и подреждаше одеяла. Геновева, като стенеше монотонно, измери с крачки кухнята.

По същото това време на есенния небосклон Сатурн се разпростря в Стрелец като голяма ледена планина. Могъщият Плутон, планетата, която помага да се прекрачат всички граници, се намираще в Рак. Тази нощ обгърна при себе си Марс и нежната Луна. Чувствителните уши на ангелите улавяха в хармонията на осемте небеса дрънчащия подобен на звука на чаша, която пада и се разбива на малки парчета.

По същото това време Клоска тъкмо помете стаята и приклепна в ъгъла на сноп от миналогодишно сено. Започна да ражда. Това продължи няколко минути. Родил голямо, красиво бебе. В стаята замириса на бучиниш.

По същото това време у Небески, когато се показва главичката, неприятностите на Геновева започнаха. Припадна. Уплашена, Куцмерка отвори прозореца и изкрещя в тъмнината:

— Михале! Михале! Хора!

Но вихрушката заглушаваше гласа ѝ и Куцмерка разбра, че трябва да се справя сама.

— Слабачка, не жена! — викна на припадналата, за да си вдъхне надежда — За танци, не за раждане. Ще удуши детето, ще удуши... — Удари Геновева по лицето.

— Иисусе, напъвай! Напъвай!

— Момиче? Момче? — питаше Геновева в несвяст и отрезвена от болката, започна да напъва.

— Момче, момиче, какво значение има. Давай, още, още...

Детето цопна в ръцете на Куцмерка и Геновева отново припадна. Куцмерка се зае с детето. Тихичко проплака.

— Момиче? — сепна се Геновева.

— Момиче? Момиче? — подиграваше ѝ се акушерката — Бедно същество, не жена. — В къщата влязоха задъхани жени.

— Вървете, кажете на Михал, че има син — нареди Куцмерка.

Кръстиха детето Изидор. Положението с Геновева беше лошо. Имаше температура, не можеше да кърми малкото. Крещеше нещо в огъня на болестта и бълнуваше, че сменят детето. Когато дойде на себе си, каза веднага:

— Дайте ми дъщеричката.

— Имаме син — отговори ѝ Михал.

Геновева дълго гледаше бебето. Беше момче, голямо и бледо. Имаше тънки клепачи, през които просветваха сини венички. Главата му изглеждаше твърде голяма, твърде масивна. Беше много неспокоен. Плачеше, реагираше при най-малкото движение и започваше така да вика, че за нищо на света не можеше да се успокои. Събуждаше го скърцането на пода, тиктакането на часовника.

— Това е заради кравето мляко — казваше Куцмерка. — Трябва да започнеш да го кърмиш.

— Нямам мляко, нямам мляко — стенеше отчаяна Геновева. — Трябва бързо да намерим кърмачка.

— Клоска роди.

— Не искам Клоска — каза Геновева.

Намериха кърмачка в Йешкотле. Това беше еврейка, на която умрял единият от близнаците. Михал трябваше два пъти дневно да я кара с конете до воденицата.

Кърмен с женско мляко, Изидор продължаваше да плаче. Геновева го носеше на ръце по цели нощи, до там и обратно, из кухнята, из стаята. Опитваше се също да си ляга и да пренебрегва плача, но тогава Михал ставаше и тихичко, за да не попречи на сънищата на Миша, завиваше малкия в одеяло и го изнасяше навън под звездното небе. Носеше сина си на Хълма или по Пътя към гората. Детето се успокояваше от люлеенето, аромата на боровете, но когато Михал се връщаше с него и пристъпваше прага на къщата, отново започваше да плаче.

Понякога, като се преструваше че спи, наблюдаваше съпругата си по притворените клепачи, когато стоеше над люлката и се вглеждаше в детето. Гледаше го безстрастно и хладно, като вещ, предмет, а не човек. Детето, сякаш чувстваше този поглед, плачеше по-силно, още по-жално. Какво ставаше в главата на майката и детето, Михал не знаеше, но една нощ Геновева шепнешком му призна:

— Това не е нашето дете. Това е детето на Клоска. Куцмерка ми каза „момиче“, помня това. После явно нещо е станало, Клоска навярно е измамила Куцмерка, защото когато се събудих, имаше момче.

Михал седна и светна лампичката. Водя мокрото от сълзи лице на жена си.

— Генюш, не може така да мислиш. Това е Изидор, нашият син. Прилича на мен. Та нали искахме син.

Нещо от този кратък нощен разговор остана в дома на Небески. И двамата сега оглеждаха детето. Михал търсеше приликите. Геновева тайно броеше пръстите на сина си, оглеждаше кожата на гърба, изследваше формата на ушите.

И колкото по-голямо ставаше детето, толкова повече доказателства намираще, че не произлиза от тях.

Ни първия си рожден ден Изидор нямаше още нито едно зъбче. Едва седеше, малко порасна. Видимо беше, че целият му растеж отива в главата — въпреки че личицето оставаше малко, главата на Изидор растеше от линията на веждите нагоре и на ширина.

През пролетта на тридесета година заминаха с него до Ташов на доктор.

— Това може да е хидроцефал и детето най-вероятно ще умре. Не може да му се помогне.

Думите на доктора бяха заклинание, което събуди в Геновева замразената от подозрения любов.

Геновева обикна Изидор, както се обича куче или осакатено, безпомощно животинче. Това беше най-чисто човешко милосърдие.

## ВРЕМЕТО НА ЧИФЛИКЧИЯТА ПОПЕЛСКИ

За чифликчията Попелски времето беше добро за доходоносни дела. Всяка година добавяше по един рибарник. Шараните в тези рибарници бяха огромни и тлъсти. Сами си влизаха в мрежата, когато им дойдеше времето. Чифликчията обожаваше да се разхожда сред валовете, да чертае по тях кръгове, да гледа във водата, а после в небето. Изобилието от риба успокояваше нервите му, рибарниците му позволяваха във всичко това да намери някакъв смисъл. Съзнанието на чифликчията Попелски, заето с рибарниците, имаше много работа: трябваше да планира, обмисля, брой, създава, комбинира. За рибарниците можеше да мисли през цялото време и тогава съзнанието не се отклоняваше в тъмните студени места, които въвличаха като блато.

Вечерите чифликчията посвещаваше времето си на семейството. Съпругата му, слаба и нежна като тръстика, го засипваше с градушка от проблеми — дребни и незначителни, както му се струваше. За прислугата, за приема, за училището на децата, за автомобила, за парите, за приюта. Седеше вечер с него в салона и заглушаваше музиката от радиото със своя монотонен глас. Едно време чифликчията беше щастлив, когато му масажираше гърба. Сега тънките пръсти на съпругата му веднъж на час прехвърляха страниците на книгата, която четеше от година. Децата растяха и чифликчията знаеше все по-малко за тях. Най-голямата му дъщеря с презрително надути устни го притесняваше със своето присъствие, като чужд, дори враждебно настроен човек. Синът му стана мълчалив и плашлив, вече не му сядаше на коленете, не го дърпаше за мустаците. Най-малкият син, обичан и глезен, беше непослушен и изпадаше в бяс.

През тридесет и първа година семейство Попелски заминаха с децата за Италия. След завръщането от ваканцията чифликчията Попелски вече знаеше, че е намерил своята страст. В изкуството. Започна да събира албуми с живопис, а после все по-често беше в Краков, където купуваше картини. Освен това често канеше в чифлика

художници, водеше дискусии с тях и пиеше. На разсъмване водеше цялата компания при своите рибарници и им показвани маслинените тела на огромните шарани.

На следващата година чифликчията Попелски внезапно се влюби в Мария Шер, младичка художничка от Краков, представител на футуризма и ташизма<sup>[1]</sup>. Както се случва при моменталната любов, в живота му започнаха да се появяват доста съвпадения, случайни общи приятели, необходимост от незабавни пътувания. Благодарение на Мария Шер чифликчията Попелски се влюби в съвременното изкуство. Любовницата му беше като футуризма и ташизма: пълна с енергия, луда, макар и в някои отношения дяволски практична. Тялото ѝ беше като статуя — гладко и твърдо. Светли кичури коса се залепваха за челото ѝ, когато работеше над огромното платно. Беше противоположност на съпругата на чифликчията. Пред нея съпругата му приличаше на класически пейзаж от осемнадесети век: пълен с подробности, хармоничен и болезнено статичен.

На тридесет и осмата година от своя живот чифликчията Попелски почувства, че е открил секса. Това беше див и луд секс като съвременното изкуство, като Мария Шер. До леглото в ателието стоеше огромно огледало, в което се отразяваше цялата промяна на Мария Шер и чифликчията Попелски в жена и мъж. Отразяваше се разхвърляното легло и овнешките кожи, и изцапаните с бои голи тела, и гримасите на лицата, и голите гърди, и половите органи, и гърбовете с ивици размазано от пот червило.

Когато чифликчията Попелски се връщаше с новия си автомобил от Краков до чифлика, кроеше планове за бягство със своята Мария в Бразилия или Африка, но когато прекрачваше прага на къщата, се радваше, че всичко е на своето място, постоянно, безопасно, сигурно.

След шест месеца безумия Мария Шер съобщи на чифликчията, че заминава за Америка. Казваше, че всичко там е ново, пълно с размах и енергия. Че там собственият живот изгражда като футуристична картина. След нейното заминаване чифликчията Попелски се разболя от болест с много симптоми, която за улеснение нарекоха възпаление на ставите. Един месец лежа в леглото си, където можеше да се отдаде на страданието на спокойствие.

Лежа един месец не толкова от болка или слабост, колкото поради факта, че се върна това, което се опитваше да забрави през



последните години — че светът свършва, а действителността се разпада като изсъхнало дърво, че плесен обхваща материята отдолу, че това става без каквото и да е смисъл и нищо не означава. Същото се случваше с волята му. Времето между решението и започването на действието беше набъбнало и не можеше да се пробие. Гърлото на чифликчията Попелски беше подпухнало и запушено. Всичко това означаваше, че той все още е жив, че в тялото му продължават да протичат някакви процеси, кръвта тече, бие сърцето. „Хвана ме“ — мислеше си чифликчията и се опитваше от леглото да се задържи на нещо с поглед, но погледът му беше станал лепкав: блуждаеше по предметите в стаята и стъпваше на тях като муха. Хоп! — приседна на купчината книги, които чифликчията нареди да му донесат, но не ги четеше. Хоп! — на шишето с лекарството. Хоп! — на някакво петно на стената. Хоп! — на гледката от небе през прозореца. Мъчеше го гледането на хората в лицата. Изглеждаха му толкова подвижни, толкова променливи. Трябва да си много бдителен, за да гледаш в тях, а чифликчията Попелски нямаше сили за бдителност. Отвърщаше очи.

Чифликчията Попелски имаше силното и ужасно чувство, че светът минава покрай него и всичко добро и лошо в него: любов, секс, пари, въодушевления, далечни пътувания, красиви картини, мъдри книги, прекрасни хора — всичко това преминава някъде отстрани. Времето на чифликчията отминава. Тогава в пристъп на внезапно отчаяние искаше да се откъсне и да бърза някъде. Но къде и защо? Отпусна се на възглавницата и се задави в неизплакан плач.

И отново пролетта донесе някаква надежда за избавление. Когато вече започна да ходи, всъщност с бастун, се спря при любимия си рибарник и си зададе първия въпрос! Откъде идвам? Размърда се неспокойно. Откъде съм се появил, къде е моето начало? Върна се вкъщи и трудно се принуди да чете. За античността и праисторията, за разкопките и критската култура. За антропологията и хералдиката. Но цялото това знание не го доведе до нищо, така че си зададе втори въпрос: Какво изобщо може да се знае? И каква е ползата от придобиването на знания? И може ли нещо да се опознае докрай? Мислеше и мислеше, а в съботите обсъждаше тази тема с Пелски, който пристигаше за бридж. Нищо не излизаше от тези дискусии и премисляния. Постепенно вече не му се искаше да отваря уста. Знаеше какво ще каже Пелски и знаеше какво ще каже той самият. Оставаше с

впечатлението, че все още говорят за едно и също, че си повтарят въпросите, сякаш играят роли. И като нощни пеперуди се приближават до някои лампа, след което бягат от очевидното, което би могло да ги изгори. Така накрая си задаваше трети въпрос: Какво трябва да се прави, как де се живее, какво да се върши и какво не? Прочете „Владетелят“ на Макиавели, книгите на Торо, Кропоткин, Котрабински. Цяло лято четеше толкова много, че почти не излизаше от стаята си. Разтревожена от всичко това чифликчийката Попелска се приближи една вечер до бюрото му и каза:

— Казват, че този равин от Йешкотле е лечител. Бях при него и го помолих да дойде при нас. Съгласи се.

Чифликчийката се усмихна, обезоръжен от наивността на съпругата си.

Разговорът не изглеждаше така, както си представяше. Заедно с равина дойде млад евреин, защото равинът не знаеше полски. Чифликчийката Попелски нямаше желание да споделя своите страдания с тази странна двойка. Затова зададе три въпроса на стареца, въпреки че честно казано, не разчиташе на отговор. Младото момче с пиргите преведе ясните разбираеми полски изречения на извъртяния и гърлен език на равина. Тогава равинът удиви чифликчийката.

— Събираш въпроси. Това е добре. Имам още един, последен въпрос за твоята колекция: Накъде вървим? Каква е целта на времето?

Равинът стана. На сбогуване подаде ръка на чифликчийката с много културен жест. След малко се обади неясно с лице към вратата и момчето преведе:

— Времето на някои племена се допълва. Затова ще ти дам нещо, което би трябвало сега да стане твоя собственост.

Този тайнствен тон и сериозността на евреина развеселиха чифликчийката. За първи път от месеци вечеря с апетит и се шегуваше със съпругата си:

— Хващаш се за всякакви магии, за да ме излекуваш от възпалението на ставите. Най-доброто лекарство за болните стави, както се вижда, е старият евреин, който с въпрос отговаря на въпроса.

За вечеря имаше желиран шаран.

На следващия ден при Чифликчийката дойде момчето с пиргите и донесе голяма дървена кутия. Чифликчийката я отвори с любопитство.

Вътре имаше преградки. В едната лежеше стара книга с латинско заглавие: *Ignis fatuus*, или Поучителна игра за един играч.

И следващата преградка, застлана с коприна, имаше бяло осмостенно зарче. На всяка стена имаше различен брой точки, от едно до осем. Чифликчията Попелски никога не беше виждал такъв зар за игра. В останалите преградки лежаха месингови миниатюрни фигурки на хора, животни и предмети. Под дъното намери многократно сгънато и изтъркано по ръбовете парче платно. Все по-учуден от странния подарък, разпъна платното на пода, докато зае почти цялото свободно място между бюрото и лавиците за книги. Това беше някаква игра, нещо неразбираемо във формата на голям кръгообразен лабиринт.

---

[1] Ташизъм — направление в абстрактната живопис, възникнало в първите години след Втората световна война. Името произлиза от *la tache* (фр.букв. петно) — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА УДАВНИКА ПЛЮШЧ

Удавникът — това е душата на селянин, наречен Плюшч. Плюшч се удавил в езерото един ден през август, когато изпитата водка твърде много му разредила кръвта. Връщал се с каруца от Вола и изведнъж изплашените от лунните сенки коне обърнали каруцата. Селянинът паднал в плитката вода, а конете си отишли засрамени. Водата край брега на езерото била топла, нагрята от августовските жеги и на Плюшч му било приятно да лежи в нея. Не забелязал, че умира. Когато тази топла вода се врязала в белите дробове на пияния Плюшч, изстенал, но не изтрезнял.

Затворена в пияното тяло, зашеметената душа, душа неизповядана, без карта за пътя нататък до Бога, останала като куче при изстиващото в камъша тяло.

Такава душа е сляпа и безпомощна. Упорито се връща в тялото, защото не знае друг начин на съществуване. Обаче тъгува за страната, откъдето произлиза, в която винаги е била, и откъдето е избутана в света на материята. Помни го и споменава, ридае и тъгува, но не знае как да се върне там. Обхващат я вълни на отчаяние. Тогава изоставя гниещото вече тяло и със собствени сили търси пътя. Скита се из кръстопътищата, друмовете, опитва се да хване случаен превоз по шосетата. Приема различни форми. Влиза в предмети и животни, понякога дори в хора, едва в съзнание, но никъде не я свърта. В света на материята е изгнаник, не я иска и светът на духа. За да се влезе в света на духа, е нужна карта.

След тези безнадеждни скитания душата се връща в тялото или до мястото, където е изоставила тялото. Но студеното мъртво тяло за нея е това, което е за човек бушуващ пожар в къщата му. Душата се опитва да помръдне мъртвото сърце, мъртвия неподвижен клепач, но не ѝ стига сила или детерминация. Мъртвото тяло по силата на божия ред казва: не. Така човешкото тяло се превръща в омразен дом. А мястото на смъртта на тялото — омразен затвор за душата. Душата на удавника шумоли в тръстиката, имитира сенките, а понякога взима

назаем от мъглата някаква форма, благодарение на която копнее да се свърже с хората. Не разбира защо хората я избягват, защо предизвиква у тях страх.

И така душата на Плюшч си мислеше в своето объркване, че все още е Плюшч.

С времето в душата на Плюшч се породило някакво разочарование и отвращение към всичко човешко. В нея се преплитаха някакви остатъци от старите човешки или дори животински мисли, някакви спомени и картини. Вярваше, че ще разиграе още веднъж момента на катастрофата, момента на смъртта на Плюшч или на някой друг и това ще ѝ помогне да се освободи. Затова така силно желаше отново да изплаши някои коне, да обърне някоя каруца и да удави някой човек. Така от душата на Плюшч се роди Удавникът.

Удавникът си избра за леговище горското езеро с вал и мостче, а също така цялата гора, наречена Воденица, и ливадите от Паперня чак до Видимач, където падаше особено гъста мъгла. Бродеше по своите имения безсмислен и пуст. Само понякога, когато срещаше човек или животно, го оживяваше чувство на гняв. Неговото съществуване тогава имаше смисъл. На всяка цена се стараяше да причини на срещнатото същество някаква злина, малка или голяма, но злина.

Удавникът се запознаваше отново със своите възможности. Отначало мислеше, че е слаб и незащитен, че е нещо от рода на вихър от въздух, лека мъгла, локва води. После откри, че може да се придвижва със самата мисъл по-бързо, от който и да е би могъл да предположи. За което и място да си помислеше, веднага можеше да се появи там. За едно мигване. Откри също, че мъглата го слуша, че може да се разпорежда с нея, както поиска. Може да вземе от нея сила или форма, може да движи целите ѝ облаци, да закрива с тях слънцето, да замъглява хоризонта, да удължава нощта. Удавникът узна, че е Владетелят на Мъглата, и от този момент започна така да мисли за себе си — Владетелят на Мъглата.

Владетелят на Мъглата се чувстваше най-добре под вода. Цели години лежеше под повърхността ѝ в легло от тиня и гниещи листа. Гледаше изпод водата променящите се годишни времена, скитанията на слънцето и луната. Изпод водата виждаше дъжда, падащите през есента листа, танците на летните водни кончета, къпещите се хора,

оранжевите крачета на дивите патици. Понякога нещо го будеше от този сън-не-сън, понякога не. Не се замисляше за това. Съществуваше.

## ВРЕМЕТО НА СТАРИЯ БОСКИ

Старият Боски прекара целия си живот на покрива на чифлика. Чифликът беше голям, затова и покривът огромен — пълен със скосени страни, спадания и ръбове. И целият покрив с дървени шинди. Ако се разпростреше покривът на чифлика и се разпънеше на земята, щеше да покрие цялата нива, която притежаваше Боски.

Обработването на тази земя Боски остави на жена си и децата — имаше три момичета и момче, Павел, способен и снажен. Самият Боски всяка сутрин се качваше на покрива и сменяше започналите да гният или изгнилите дъски. Работата му нямаше край. Нямаше и начало, защото Боски не започваше от някое конкретно място и не се движеше в конкретна посока. На колене проверяваше метър на метър дървения покрив и се местеше ту тук, ту там.

На обед идваше жена му с обяд в две канчета. В единия съд имаше бял борщ, във втория — картофи или каша с пръжки и кисело мляко, или зеле и картофи. Старият Боски не слизаше за обяд. Подаваха му канчетата по ведро с въже, с което качваха горе дървените шинди.

Боски ядеше и докато дъвчеше, разглеждаше света наоколо. От покрива на чифлика виждаше ливадите, река Черна, покривите на Правек и фигурките на хората, толкова мънички и крехки, че на стария Боски му се искаше да ги духне и отвее от света като смет. При тази мисъл тъпчеше уста с поредната порция храна, а на почернялото му лице се появяваше гримаса, която можеше да бъде усмивка. Боски обичаше този момент от ежедневието, тази своя фантазия за раздуханите по всички страни хора. Понякога си го представяше малко по-различно: дъхът му се превръща в ураган, откъсва покривите от къщите, събаря дървета, слага една до друга овощните градини. В равнините нахлува вода, а хората панически строят лодки, за да спасят себе си и имота. В земята се образуват вдлъбнатини, от които избухва чист огън. Под небето вали пара от борбата между огъня и водата. Всичко се тресе в основите и накрая се срутва като покрив на стара

къща. Хората престават да бъдат важни — Боски унищожават целия свят.

Преглътна хапката и въздъхна. Видението се размиваше. Сега си сви цигара и хвърли поглед по-наблизо, към двора на чифлика, към парка и рова, към лебедите, към езерото. Вглеждаше се в пристигащите каруци, по-късно автомобили. Виждаше от покрива дамските шапки, плешивините на мъжете, виждаше чифликчийката да се връща от езда и чифликчийката, която винаги се движеше с дребни крачки. Виждаше госпожицата, крехка и деликатна, и нейните кучета, които предизвикваха страх в селото. Виждаше вечното движение на много хора, техните жестове и физиономии за поздрав и сбогуване, хора, които влизаха и излизаха, говореха на себе си и слушаха.

Но какво го засягаха те? Свърши пушенето на цигарата, а погледът му упорито се връщаше при дървените шинди, за да се засели там като речна мида, за да се храни и насища с тях. И вече мислеше за подрязването и шлифоването — така свършваше обедната му почивка.

Жена му взимаше спуснатите по въжето канчета и се връщаше през ливадите в Правек.



## ВРЕМЕТО НА ПАВЕЛ БОСКИ

Синът на Стария Боски, Павел, искаше да бъде някой „важен“. Боеше се, че ако не започне бързо да действа, ще стане толкова „неважен“, колкото баща си и вече винаги ще нарежда някакви шинди на някакъв покрив. Затова когато беше на шестнадесет, се изнесе от къщи, където властваха некрасивите му сестри, и се хвана да работи за един евреин в Йешкотле. Евреинът се казваше Аба Кознецки И търгуваше с дърва. В началото Павел работеше като обикновен дървар и товарач, но явно допадна на Аба, защото скоро той му повери отговорната работа да отбелязва и сортира дънерите.

Павел Боски, дори при сортирането на дървата, винаги гледаше в бъдещето, миналото не го интересуваше. Самата мисъл, че може да моделира бъдещето, да влияе на това, което ще се случи, го вълнуваше. Понякога се замисляше как става всичко това. Дали ако се беше родил в чифлика като Попелски, щеше да бъде същият като сега? Дали щеше да мисли по същия начин? Дали му харесва Миша от семейство Небески? Дали все още би искал да стане фелдшер или може би се целеше по-високо — лекар, професор в университет?

За едно младият Боски беше сигурен — за знанието. Знанието и образованието е отворено за всеки. Разбира се, че за другите е по-лесно, за всичките Попелски и подобните на тях. И това не е справедливо. Но от друга страна, той също можеше да се учи, макар и с по-голямо усилие, защото все пак трябваше да изкарва за себе си и да помага на родителите си.

След работа ходеше до селската библиотека и взимаше книги. Селската библиотека беше лошо снабдена. Липсваха енциклопедии, речници. Лавиците запълваха някакви си „Дъщери на крале“, „Без зестра“ — книги за жени. Вкъщи взетите книги криеше в чаршафите от сестрите си. Не обичаше да му пипат нещата.

И трите му сестри бяха големи, масивни и тромави. Главите им изглеждаха малки. Имаха ниски чела и гъсти, светли коси. Като слама. Най-хубава от тях беше Сташя. Когато се усмихваше, на почернялото

лице блесваха бели зъби. Малко я загрозяваха непривлекателните ѝ патешки крака. Средната, Тошя, беше вече сгодена за стопанин от Котушов, а Зошя, едра и силна, всеки един момент трябваше замине да слугува в самия Келце. Павел се радваше, че ще си отидат от къщи, макар че не харесваше своя дом така, както своите сестри.

Мразеше мръсотията, която се събираше в пролуките на старата дървена къща, в пода, под ноктите. Мразеше смрадта на кравешка тор, която попиваше в дрехите, когато влезеш в обора. Мразеше миризмата на варени на пара картофи за свинете — проникваше в цялата къща, във всяко нещо вкъщи, косата и кожата. Мразеше просташкия диалект, на който говореха родителите му, и който понякога се напъхваше в неговия език. Мразеше платното, суровото дърво, дървените лъжици, евтините икони, дебелият крака на сестрите си. Понякога успяваше да събере тази омраза някъде около челюстите и тогава чувстваше в себе си голяма сила. Знаеше, че ще има всичко, което пожелае, че ще си пробива път напред и никой не може да го спре.

## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

Лабиринтът, нарисован на платното, се състоеше от осем кръга или сфери, наречени Светове. Колкото повече се приближаваше до средата, толкова по-гъст изглеждаше лабиринтът, толкова повече задънени улички имаше и пътеки, които не водеха до никъде. И обратното — външните сфери оставяха впечатлението, че са по-светли, по-просторни, а пътечките на лабиринта изглеждаха по-широки и малко хаотични — сякаш приканваха на разходка. Сферата, която представляваше центъра на лабиринта — тази на тъмна и най-заплетена — се наричаше Първи Свят. Нечия непослушна ръка беше нарисувала с химически молив стрелка в този свят и написала: „Правек“. „Защо Правек? — чудеше се чифликчията Попелски — Защо не Котушов Йешкотле, Келце, Краков, Париж или Лондон?“ Сложната система от пътечки, кръстопъти, кръстовища и полета водеше със завъртулки през единствения проход до следващата кръгла зона, наречена Втори Свят. В сравнение с гъсталака на центъра тук беше малко по-просторно. Два изхода водеха до Третия Свят и чифликчията Попелски бързо разбра, че във всеки Свят ще има два пъти повече изходи, отколкото в предишния. С края на вечното перо точно изчисли всички изходи в последната сфера на лабиринта. Бяха сто двадесет и осем.

Книжката *Ignis fatuus*, или Поучителна игра за един играч съдържаше просто правила за играта, написани на латински и полски. Чифликчията я прелисти страница ни страница и всичко това му се строи много сложно. Инструкциите описваха под ред всеки възможен резултат от хвърлянето на зарчето, всеки ход, всяка фигурка — пионка и всеки от Осемте Свята. Описанието изглеждаше несвързано и пълно с отклонения, а накрая чифликчията помисли, че има пред себе си творба на побъркан.

„Играта е вид път, на който един след друг се появяват някакви избори — гласяха първите думи. — Изборите се решават сами, но понякога играчът остава с впечатлението, че ги прави съзнателно. Това

може да го ужаси, защото тогава ще се почувства отговорен за това, къде се намира и какво му се случва.

Играчът вижда своя път като пукнатина на лодка — линии които в светкавично темпо се раздвояват, въртят и променят посоката си. Или като светкавица в небето, която търси своя път във въздуха по начин, невъзможен за предвиждане. Играчът, който вярва в Бог, ще каже «божа работа», «божи пръст» — този всемогъщ и мощен пръст на Сътворителя. А ако не вярва в Бог, ще каже: «случайност», «съвпадение». Понякога играчът ще използва думите: «мой свободен избор», но със сигурност ще каже това по-тихо и без убеждение.

Играта е карта за бягство. Започва в центъра на лабиринта. Целта ѝ е преминаването на всички сфери и освобождаването от оковите на Осемте Свята.“

Чифликцията Попелски прелисти сложния опис на пионките и стратегиите за начало на Играта, докато достигна до характеристиките на Първия Свят. Прочете:

„В началото нямаше никакъв Бог. Нямаше нито време, нито пространство. Имаше само светлина и тъмнина. И това беше съвършено.“

Имаше усещането, че знае отнякъде тези думи.

„Светлината се размърда в себе си и проблесна. Сноп светлина се вряза в тъмнината и намери там винаги неподвижна материя. Удари в нея с цялата си сила, докато събуди в нея Бог. Бог, още в безсъзнание, още несигурен, какво представлява, се огледа наоколо и понеже не видя никого около себе си, установи, че е Бог. И сам за себе си неназован, сам за себе си неразбран, жадуваше да се опознае. Когато за първи път се вгледа в себе си, падна Словото — на Бог му се стори, че познанието е назоваването.

Ето че Словото се изтърколи от устата на Бога и се разби на хиляди части, които стават семена на Световете. От този момент Световете растат, а Бог се отразява в тях като в огледало. Като проучва собственото си отражение в Световете, вижда себе си все повече, все по-добре се опознава и това познание го обогатява, а така обогатява и Световете.

Бог опознава себе си чрез протичането на времето, защото само това, което е необятно и променливо, най-много прилича на Бога. Опознава се чрез скалите, които изплуват от морето горещи, чрез

влюбените в слънцето растения, чрез поколенията животни. Когато се появява човекът, Бог усеща просветление; за първи път може да нарече в себе си крехката линия на нощта и деня, тази тънка граница, от която светлото започва да бъде тъмно, а тъмното — светло. От този момент се вглежда в себе си с очи те на хората. Вижда хиляди свои лица и ги пробва като маски и — като актьор — за момент се превръща в маски. Като се моли сам на себе си, чрез устата на хората, открива противоречие в себе си, защото в огледалото отражението е реално, а реалността преминава в отражение.

«Кой съм? — пита Бог — Бог или човек, или може би едното и другото заедно, или нито едното от тях. Аз ли създадох хората или те мен?»

Човекът го изкушава, затова се прокрадва в леглата ни влюбените и там намира любов. Прокрадва се в леглата ни старците и там намира изтичане. Прокрадва се в леглата на умиращите и там намира смърт.“

„Защо пък да не пробвам?“ — помисли си чифликчията Попелски. Върна се в самото начало на книгата и разгърна пред себе си месинговите фигурки.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Миша забеляза, че това високо момче със светла коса от семейство Боски се заглежда в нея в църквата. После, когато излизаше след литургията, стоеше навън, за да я гледа отново и отново. Миша чувстваше погледа му като неудобни дрехи. Боеше се да се движи свободно, да въздъхна по-дълбоко. Притесняваше я.

Така беше цяла зима, от Коледа до Великден. Когато започна да се стопля, Миша всяка седмица ходеше на църква по-леко облечена и още по-силно чувстваше върху себе си и погледа на Павел Боски. На Тяло Господне този поглед докосна голия ѝ врат и откритите рамене. Миша почувства, че е много мек и приятен, като котешко галене, като перца, като пухчетата на глухарче.

Тази неделя Павел Боски се приближи до Миша и я попита дали може да я изпрати до вкъщи. Съгласи се.

Говореше през целия път, а това, което казваше, я удивляваше. Каза, че е мъничка като луксозен швейцарски часовник. Миша никога преди това не мислеше, че е мъничка. Каза, че косата ѝ е с цвета на най-скъпия вид злато. Миша винаги смяташе, че има кестенява коса. Каза също, че кожата ѝ мирише на ванилия. Миша не посмя да си признае, че е пекла сладкиш.

Всичко в думите на Павел откриваше Миша наново. Прибираше се после вкъщи и не можеше да се захване за никаква работа. Обаче мислеше не за Павел, а за себе си: „Аз съм хубаво момиче. Имам малки стъпала като китайка. Имам хубава коса. Усмиввам се много женствено. Мириша на ванилия. Някой може да копнее да ме види. Аз съм жена.“

Преди ваканцията Миша каза на баща си, че вече няма да ходи на учителския семинар в Ташов, че не става за сметки и калиграфия. Все още беше приятелка с Рахела Шенберт, но сега разговорите им бяха други. Ходеха заедно по Пътя към гората. Рахела уговаряше Миша да не изоставя училището. Обеща да ѝ помага с аритметиката. А Миша

разказваше на Рахела за Павел Боски. Рахела слушаше, както приятелка, но имаше друго мнение.

— Аз ще се омъжа за лекар или някой такъв. Няма да имам повече от две деца, за да не си разваля фигурата.

— Аз ще имам само една дъщеря.

— Мише, изкарай матурата.

— Искам да се омъжа.

По същия път Миша ходеше на разходки с Павел. Край гората се хващаха за ръце. Дланта на Павел беше голяма и гореща, на Миша — мъничка и студена. Завиваха от Пътя по някоя от горските пътеки и тогава Павел се спираше и прегръщаше Миша до себе си с тази голяма силна ръка. Миришеше на сапун и слънце. Миша тогава ставаше някак слаба, покорна, крехка. Мъжът в бялата колосана риза ѝ се струваше огромен. Достигаше му едва до гърдите. Преставаше да мисли. Това беше опасно. Осъзна се, когато гърдите ѝ бяха вече голи, а устните на Павел бродеха по корема ѝ.

— Не — каза.

— Трябва да се омъжиш за мен.

— Знам.

— Ще поискам ръката ти.

— Добре.

— Кога?

— Скоро.

— Ще се съгласи ли? Баща ти ще се съгласи ли?

— Няма какво да се съгласява. Искам да се омъжа за тебе и това е.

— Но...

— Обичам те.

Миша си оправяше косата и се връщаха на Пътя, сякаш никога не са се отклонявали от него.

## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

На Михал не му харесваше Павел. Може и да е хубав, но това е всичко. Когато Михал гледаше широките му рамене, силните крака в бричове и офицерски ботуши, се чувстваше болезнено стар и сбръчкан като изсъхнала ябълка.

Павел сега ходеше у тях много често. Сядаше на масата и слагаше крак върху крак. Кучката Лалка душеше със свита опашка лъснатите му офицерски ботуши с горна част от кучешка кожа. Разказваше за печалбата, която изкарват заедно с Кознецки от дървата, за училището за фелдшери, в което се е записал, за своите големи планове за бъдещето. Гледаше Геновева и през цялото време се усмихваше. Можеше подробно да се взре в равните му бели зъби. Геновева беше възхитена. Павел ѝ носеше дребни подаръци.

С руменина на лицето слагаше цветята във ваза, шумолеше с целофана на бонбониерата.

„Колко наивни са жените“ — мислеше си Михал.

Оставаше с впечатление, че неговата Миша е вписана като вещ, в амбициозните житейски планове на Павел Боски. С точна преценка: заради това, че беше единствена дъщеря, на практика едно дете, защото Изидор не се брои. Че ще има голяма зестра, че е от по-заможно семейство, че е такава различна, елегантна, хубаво облечена, нежна.

Михал сякаш мимоходом споменаваше понякога пред жена си и дъщеря си за стария Боски, който през живота си е казал сто, може би двеста думи и целия свой живот е прекарал на покрива на чифлика, за сестрите на Павел — ненадарени и некрасиви.

— Старият Боски е порядъчен човек — казваше Геновева.

— Е, какво, никой не отговаря за своите братя и сестри добави Миша и погледна многозначително Изидор. — Във всяко семейство има някой такъв.

Михал се преструваше, че чете вестник, когато нагиздената му дъщеря отиваше в неделя следобед на танци с Павел. Гласеше се пред



огледалото около час. Виждаше как удължава веждите си с тъмния молив на майка си и тайно деликатно начервява устните си. Виждаше как, като стои настрана пред огледалото, проверява ефекта от сутиена, как се пръсва зад ухото със своя първи теменужен парфюм, който измоли за седемнадесетия си рожден ден. Не се обаждаше, когато Геновева с Изидор гледаха след нея през прозореца.

— Павел ми спомена за сватба. Каза, че би искал вече да се представи — каза една от тези недели Геновева.

Михал дори не искаше да я изслуша докрай.

— Не. Още е твърде млада. Ще я пратим в Келце, в по-добро училище от това в Ташов.

— Тя въобще не иска да учи. Иска да се омъжи. Не го ли виждаш това?

Михал клатеше глава.

— Не, не, не. Още е твърде рано. За какво са й мъж и деца, нека използва живота... Къде ще живеят? Къде ще работи Павел? Нали и той ходи на училище. Не, трябва още да се изчака.

— Какво да се чака? Докато се наложи да се оженят набързо, насила?

Тогавя Михал измисли къщата. Че ще построи на дъщеря си голяма, удобна къща на хубаво място. Че ще я обгради с овощна градина, ще има мазе и ограда. Такава къща, че Миша да не трябва да напуска, за да може там всички да живеят заедно. В нея ще има достатъчен брой стаи за всички, а прозорците им ще гледат в четирите посоки на света. И това ще бъде къща с основа от пясъчник и със стени от истински тухли, която ще се отоплява от вътре с най-доброто дърво. И ще има партер, и етаж, и стряха, и мазета, и остъклена тераса, и балкон за Миша, и да гледа от него на Тяло Господне процесията, която минава по нивите. В тази къща Миша ще може да има много деца. Там ще има и помещение за прислугата, защото Миша би трябвало да има слуги.

На следващия ден обядва по-рано и обиколи Правек в търсене на място за къщата. Мислеше за Хълма. Мислеше за ливадите до Бялка. През целия път пресмяташе, че строежът на такъв дом ще продължи поне три години и с това време ще закъснее сватбата на Миша.

## ВРЕМЕТО НА ФЛОРЕНТИНКА

На Велика събота Флорентинка тръгна с едно от кучетата си към църквата, за да освети храната. Сложи в кошницата буркан мляко, което хранеше нея и кучетата ѝ, защото само това имаше вкъщи. Покри буркана със свежи листа хрян и зеленика.

В Йешкотле кошниците с храна за освещаване се оставят на страничния олтар на Богородица от Йешкотле. Жената трябва да се занимава с храната — както с приготвянето ѝ, така и с благословията ѝ. Богът-мъж има по-важни неща на главата: войни, катаклизми, завладявания, далечни пътувания... Жените се занимават с храната.

Хората отнасяха кошниците на страничния олтар на Богородица от Йешкотле и чакаха на пейките свещеника с китката (за ръсене със светена вода). Всеки седеше на разстояние от другия и в мълчание, защото църквата на Велика събота е тъмна и глуха като пещера, като бетоново убежище от самолети, като гробницата на убития Божи Син.

Флорентинка се приближи до страничния олтар със своето куче, което се казваше Козел. Остави своята кошница сред другите. В другите имаше наденица, сладкиш, хрян със сметана, разноцветни боядисани яйца и бял, красиво изпечен хляб. Ах, колко гладна беше Флорентинка, колко гладно беше кучето ѝ.

Флорентинка погледна иконата на Богородица от Йешкотле и видя усмивка на гладкото ѝ лице. Козел подуши нечия кошница и издърпа от нея парче наденица.

— Ти така тук си висиш, добра Госпожо, и се усмихваш, а кучетата ти изяждат даровете — каза Флорентинка полугласно. — Понякога е трудно на човек да разбере кучето. Ти, добра Господарке, еднакво разбираш животното и човека.

Навярно знаеш дори мислите на луната... Флорентинка въздъхна.

— Отивам да се помоля на твоя мъж, а ти ми наглеждай кучето.

Завърза кучето до оградката пред чудотворната икона. Между кошниците, върху които бяха сложени салфетки от конци.

— Веднага се връщам.

Намери си място на първия ред между нагиздените жени от Йешкотле. Отдръпнаха се малко от нея и се погледнаха с разбиране.

По същото това време до страничния олтар на Богородица от Йешкотле се приближи клисарят, който отговаряше за реда в църквата. Отначало забеляза някакво движение, но очите му дълго не можеха да възприемат това, което видяха. Когато осъзна, че точно това голямо отвратително краставо куче преди малко е вилняло из кошниците с храна за освещаване, се олюля от възмущение, а лицето му се напълни с кръв. Разтърсен от това светотатство, се хвърли да изпъди безсрамното животно. Хвана връзката и с трепещи от ужас ръце развързваше възела. И тогава от иконата до него достигна тих женски глас:

— Остави кучето! Наглеждам го, на Флорентинка от Правек е.

## ВРЕМЕТО НА КЪЩАТА

Изкопаха основите в идеален квадрат. Страните му отговаряха на четирите посоки на света.

Михал, Павел Боски и работниците издигаха стените най-напред от камък — това беше фундаментът — а после от дървени бали.

Когато затвориша свода на мазето, започнаха да казват на това място „къща“, но едва когато построиха покрива и го украсиха с китка, стана къща завинаги. Защото започва да бъде къща, когато стените ѝ затворят в себе си част от пространството. Именно това затворено пространство е душата на къщата.

Строиха къщата две години. Китката на покрива закачиха през лятото на тридесет и шеста година. Направиха и снимка пред къщата.

Къщата имаше мазета. В едното имаше два прозореца и то трябваше да бъде сутерен и лятна кухня едновременно. В следващото имаше един прозорец — решиха да бъде килер, пералня и да съхранява картофите. В третото изобщо нямаше прозорци — тук щеше да бъде скривалище за всеки случай. Михал нареди да изкопаят още едно, четвърто мазе под третото, малко и студено — за лед и незнайно още защо.

Партерът беше висок, на основите от камък. До този партер се стигаше по стълби с дървен парапет. Имаше два входа. Един, от пътя през терасата направо в голямо преддверие, от което се стигаше до стаите. Другият вход водеше през антрето до кухнята. Кухнята имаше голям прозорец, а под противоположната страна стоеше кухненската печка от светлосини плочки, които Миша избра от Ташов. Печката беше с месингов обков и закачалки. В кухнята имаше три врати: към най-голямата стая, към стълбите и до стаичката. Партерът беше кръг от помещения. Ако се отвореха всички врати, можеше да се обикаля в кръг.

От преддверието стълбите водеха към етаж, където следващите четири стаи чакаха да бъдат завършени.

Над всичко това се издигаше още едно помещение — таванът. Там се стигаше по тесни дървени стълби. Страхата очарова малкия Изидор, защото имаше прозорци в четирите посоки на света.

Отвън къщата беше покрита с дъски, разположени като рибешки люспи. Това беше идея на стария Боски. Старият Боски нареди и покрива, също толкова красив, колкото покрива на чифлика. Пред къщата растеше бъз. Растеше тук, още когато къщата я нямаше. Сега се отразяваше в стъклата на прозорците. Под бъза поставиха пейка. Под бъза се спираха хора от Правек и се възхищаваха на къщата. Никой от околността не беше построил толкова красива къща. Пристигна на кон и чифликчията Попелски и потупа Павел Боски по гърба. Павел го покани на сватбата.

В неделя Михал отиде да доведе енорийския свещеник, да освети къщата. Свещеникът се спря в антрето и се огледа с признание.

— Хубава къща си построил на дъщеря си — каза на Михал.

Павел повдигна рамене.

Накрая започнаха да носят мебелите. Повечето от тях изработи старият Боски, но имаше и такива, които докараха с фургон от Келце. Например големият стенен часовник, стайният скрин и кръглата дъбова маса с резбовани крака.

На Миша ѝ се натъжаваха очите, когато гледаше обкръжението на къщата. Плоска суха пръст, покрита със суха трева, каквато расте на необработените ниви. Затова Михал купи на Миша дървета. И за един ден нареди около къщата нещо, което някога ще бъде овощна градина. Ябълки, круши, сливи и орехи. В самия център на тази овощна градина посади близнаци ябълки, дървото, чиито плодове са изкусили Ева.

## ВРЕМЕТО НА ПАПУГОВА [1]

Сташя Боска остана сама с баща си след смъртта на майка си и откакто сестрите ѝ се омъжиха, а Павел ожени за Миша.

Трудно се живееше със стария Боски. Винаги беше недоволен и буен. Случваше се да я замери с нещо тежко, когато закъснее с обяда. Сташя вървеше тогава сред боровинките, приклякваше между храстите и плачеше. Стараеше се да плаче тихо, за да не ядоса още повече баща си.

Когато Боски узна от сина си, че Михал Небески е купил земя, за да строи къща за дъщеря си, не можа да заспи. Няколко дни по-късно изрови всичките си спестявания и също купи земя — точно до тази на Михал. Реши да построи там къща за Сташя. Дълго мислеше за това, като седеше на покрива на чифлика. „Защо Михал Небески може да изгради къща на дъщеря си, а аз, Боски, да не мога?“ — разсъждаваше. — „Защо и аз да не мога?“

И Боски започна да строи къща.

Очерта с пръчка правоъгълник на земята, а на следващия ден започна да копае основите. Чифликчията Попелски му даде отпусък. Това беше първата отпусака в живота на Боски. После Боски донасяше от околността по-големи и по-малки камъни, бели парчета от варовикови скали, които подреждаше равно в изкопаните дупки. Това продължи месец. При Боски идваше Павел и се оплакваше над изкопаните дупки:

— Какво правиш, татко? Откъде ще вземеш пари? Не ставай за смях и не ми строй под носа някакъв курник.

— Побърка ли се вече? Строя къща на сестра ти.

Павел знаеше, че не съществува никакъв начин да убеди баща си и накрая му докара фургон с дъски.

Сега къщите растяха почти равномерно. Едната беше голяма и с правилни форми, с големи прозорци и просторни стаи. Другата — малка, притисната до земята, прегърбена, с малки прозорци. Едната се

намираше в отворено пространство, на фона ѝ бяха гората и Реката. Другата — стисната в клин между Пътя и волската пътека, скрита в боровинките и дивия бъз.

Когато Боски беше зает със строежа на къщата, Сташя беше по-спокойна. До пладне трябваше да нахрани животните, а после се захващаше да приготви обяд. Най-напред отиваше на нивата и от пясъчната земя изкопаваше картофи. Мечтаеше да намери съкровище под храстите, увити в парцал скъпоценни камъни или консервна кутия с долари. Когато по-късно белеше дребните картофи, си представяше, че е знахарка, а картофите са болни хора, които идват при нея, тя пък смъква от тях болестите и чисти телата им от всички гадости. После слагаше обелените картофи във врящата вода и си представяше, че приготвя елексир за красота, а когато самата тя го изпие, животът ѝ ще се промени веднъж завинаги. Ще я срещне на Пътя някой лекар или адвокат от Келце, ще я обсипе с подаръци и обикне като принцеса.

Затова готвенето на обяда продължаваше толкова дълго. Да си представяш е като цяло творение, мост на помирение между материята и духа. Особено когато се прави често и интензивно. Тогава картината се превръща в капка материя и се включва в потока на живота. Понякога по пътя нещо в нея се деформира и се променя. Затова пък всички желания на хората, ако са достатъчно силни, се сбъдват. Но не винаги докрай така, както се очаква. Веднъж, когато Сташя изливаше мръсната вода пред къщи, видя непознат мъж. И това беше точно както в мечтите ѝ. Приблужи се до нея и я попита за пътя за Келце, а тя му отговори. Няколко часа по-късно се връщаше и отново срещна Сташя, този път с кобилицы на рамене, помогна ѝ и поговориха по-дълго. Не беше точно адвокат, нито лекар, а пощенски служител, който работеше при прокарването на телефонната линия от Келце до Ташов. На Сташя ѝ се строи весел и самоуверен. Уговори се с нея за разходка в сряда и за забава в събота. И беше учудващо, че се хареса на стария Боски. Пришелецът се казваше Папуга.

От този ден животът на Сташя започна да тече по друг начин. Сташя разцъфна. Ходеше в Йешкотле и пазаруваше при Шенбертови, а всички виждаха как Папуга я вози с файтон. През есента на тридесет и седма година Сташя забременя и на Коледа се ожениха. Стана Папугова. Скромното сватбено тържество се проведе в една от стаите на току-що завършената къща. На другия ден старият Боски постави

напряко на стаята дървена стена и по този начин прегради къщата наполовина.

През лятото Сташя роди момче. Телефонната линия вече се намираше далече извън границите на Правек. Папуга се появяваше само в неделя, беше уморен и пълен с изисквания. Нервираха го нежностите на жена му и се ядосваше, че трябва да чака толкова дълго за обяд. После идваше само на две недели веднъж, а на Все Светии не се появи въобще. Каза, че трябва да посети гробовете на родителите си, и Сташя му вярваше.

Когато го чакаше с вечерята на Бъдни вечер, видя отражението си в стъклото, което нощта беше превърнала и огледало, и разбра, че Папуга си е отишъл завинаги.

---

[1] Paruga (пол.) — папагал; бел.пр. ↑



## ВРЕМЕТО НА АНГЕЛА НА МИША

Когато Миша раждаше първото си дете, ангелът ѝ показа Йерусалим.

Миша лежеше на леглото в спалнята на бели чаршафи, сред миризма на изгъркан с луга под, отделена от слънцето с рипсени завеси на лилии. Там беше лекар от Йешкотле и медицинска сестра, и Геновева, и Павел, който продължаваше да стерилизира всички инструменти, и ангелът, който никога не можеше да види.

На Миша всичко ѝ се объркваше в главата. Беше изморена. Болките се появяваха внезапно и не можеше да се справи с тях. Попадаше в сън, полусън, мечти наяве. Струваше ѝ се, че е мъничка като зрънце кафе и попада в нейната мелничка, огромна като дворец. Пада в черната бездна и се озовава в движенията за мелене на машината. Боли. Тялото ѝ се превръща в прах.

Ангелът виждаше мислите на Миша и съчувстваше на тялото ѝ, въпреки че не разбираше в какво точно се състои болката. Затова взе душата на Миша и за момент я заведе на съвсем друго място. Показа ѝ Йерусалим.

Миша видя огромните ивици на белезникавата пустиня, които бяха на вълни, като в движение. В това море от пясък, в плавна низина, се простираше градът. Беше кръгъл. Обграждаха го стени, в които бяха разположени четири порти. Първата порта беше Млечна, втората Медена, третата Винена, а четвъртата — Маслинена. От всяка порта водеше по един път към вътрешността. През първата изкарваха волове, през втората водеха лъвове, през третата носеха соколи, а през четвъртата минаваха хора. Миша се намери в центъра на града, където на павирано площадче се намираще къщата на Спасителя. Спря се пред вратите му.

Никой почука отвътре и Миша попита учудена: „Кой е?“

„Аз съм“ — отговори гласа. „Излез“ — отвърна. Тогава при нея излезе Иисус и я прегърна до гърдите си. Миша усети миризмата на

платното, в което беше облечен. Сгуши се в ленената риза и чувстваше колко много е обичана. Обичаше я Иисус и целият свят.

Но в този момент ангелът на Миша, който постоянно следеше всичко, я взе от раменете на Иисус и я хвърли обратно в раждащото тяло. Миша въздъхна и роди момче.

## ВРЕМЕТО НА КЛОСКА

По време на първото есенно пълнолуние Клоска копаяше корени на билки — сапуница, кориандър, цикория, черен оман, алцеа. Много от тях растяха над езерцата в Правек. Клоска взимаше дъщеря си и двете вървяха нощем през гората и селото.

Веднъж, когато минаваше покрай Брѐмбаровия Хълм, видя прегърбена женска фигура в обкръжение от кучета. Сребърната светлина на луната подчертаваше всичките очертания на главите им.

Клоска тръгна по посока на жената, като дърпаше след себе си Рута. Приблжиха се до старицата. Кучетата подлайваха неспокойно.

— Флорентинке — обади се тихо Клоска.

Жената обърна лице към тях. Очите ѝ бяха избледнели, сякаш изплакнати. Лицето ѝ приличаше на увехнала ябълка. На хилавите ѝ рамене лежеше тънка сива плитка.

Седнаха на земята до старицата. Гледаха като нея, голямата кръгла и самодоволна мутра на луната.

— Взе ми децата, подмами ми мъжа, а сега на мен ми обърка сетивата — оплака се Флорентинка.

Клоска въздъхна тежко и погледна луната в лицето.

Едно от кучетата изведнъж започна да вие.

— Сънувах — обади се Клоска — Че луната почука на прозореца ми и каза: „Нямаш майка, Клоске, а дъщеря ти няма баба, нали?“ „Да“ — отговорих. А тя: „В селото има добра самотна жена, която нараних, вече даже не знам защо. Няма нито деца, нито внуци. Иди при нея и ѝ кажи да ми прости. Вече съм стара и имам слаб ум.“ Така каза. И добави още: „Ще я намериш на Хълма. Там ме ругае, когато всеки месец се показвам на света в целия си образ.“

Тогавя я попитах: „Защо искаш да ти прости? За какво ти е прошката на някой човек?“ А тя отвърна: „Защото страданията на хората дълбаят тъмни бръчки на лицето ми. Един ден ще изгасна от болката на хората.“ Така ми каза, затова дойдох тук.

Флорентинка погледна проникателно в очите Клоска.

— Истина ли е това?

— Истина е. Самата истина.

— Иска да ѝ простя?

— Да.

— И ти да ми станеш дъщеря, а тя — внучка?

— Така ми каза.

Флорентинка вдигна лице към небето и нещо проблясна в бледите ѝ очи.

— Бабо, как се казва това голямо куче — попита малката Рута.

Флорентинка запримигва.

— Козел.

— Козел?

— Да. Погали го.

Рута внимателно протегна ръка и я сложи на главата на кучето.

— Това е братовчед ми. Много е умен — каза Флорентинка и Клоска видя, че по набръчканите ѝ бузи текат сълзи.

— Луната е само маска на слънцето. Слага я, когато излиза нощем да наглежда света. Луната има къса памет, не помни какво е било преди месец. Всичко ѝ се преплита. Прости ѝ, Флорентинке.

Флорентинка въздъхна дълбоко.

— Прощавам ѝ. И тя, и аз сме стари, защо трябва да се караме — каза тихо. — Прощавам ти, стара глупачке! — извика в небето.

Клоска се засмя и се смееше все по-силно, чак докато събудените от сън кучове се изправиха на крака. Засмя се и Флорентинка. Стана и вдигна разперени ръце към небето.

— Прощавам ти, луно. Прощавам ти всичкото зло, което ми причини! — извика с мощен и проникващ глас.

Изведнъж, отникъде, откъм Черна се появи ветреца и разлюля сивите кичури на старицата. В една от къщите светна лампа и нечий мъжки глас извика:

— Тихо, жено! Искаме да спим.

— Ами спете си, спете до смърт! — викна в отговор Клоска през рамо — За какво ви трябваше да се раждате, за да спите сега?

## ВРЕМЕТО НА РУТА

— Не ходи в селото, защото ще си създадеш грижи — казваше Клоска на дъщеря си. — Понякога си мисля, че всички там са пияни — такива натежали и бавни. Оживяват се само тогава, когато се случва нещо лошо.

Но Рута я теглеше към Правек. Там имаше воденица. И воденичар с воденичарка, имаше бедни слуги, там беше Херубин, който вадеше с клещи зъби. Тичаха деца, същите като нея. Поне така изглеждаха. Имаше къщи със зелени капаци на прозорците и на оградата се сушеше бяло бельо, което беше най-бялото нещо в света на Рута.

Когато вървяха с майка ѝ през селото, Рута чувстваше, че всички ги заглеждат. Жените прикриваха от слънцето очи, а мъжете тайно плюеха. Майката не обръщаше внимание на това, но Рута се плашеше от тези погледи. Стараеше се да върви възможно най-близо до майка си и стискаше силно голямата ѝ длан.

Вечер през лятото, когато лошите хора вече си стояха вкъщи и се занимаваха със своите си неща, Рута обичаше да се приближи до селото и да гледа сивите покриви на къщурките и светлия дим от комините. После, когато малко порасна, се осмеляваше дотолкова, че да се приближи тихо до самите прозорци, и поглеждаше вътре. У Серафинови винаги имаше малки деца, които лазеха по дъските на пода. Рута можеше да ги наблюдава с часове, да гледа как се спират над парче дърво, опитват го с език и обръщат в пухкавите лапички. Как слагат в уста различни предмети и ги смучат, сякаш това е захар, или влизат под масата и дълго гледат с учудване дървеното небе на масата.

Накрая хората слагаха децата си да спят и тогава Рута се вглеждаше в нещата, които събираха: съдове, тенджери, прибори, завеси, икони, часовници, ковъори, цветя, вази, рамки със снимки, мушамы с шарки на масите, покривките на леглата, кошовете, всички тези дребни предмети които правят така, че къщите на хората да изглеждат неповторими. Познаваше всички предмети в селото и

знаеше на кого принадлежат. Мрежести, бели завеси имаше само Флорентинка. У Малакови имаше комплект никелови прибори. Младата Херубинова плетеше красиви възглавнички. У Серафинови висеше огромна картина на Иисус, който проповядва от лодка. Зелени покривки на рози имаше само Боски, а после, когато къщата им до гората беше почти готова, започнаха да карат там истински съкровища.

Рута си хареса тази къща. Беше най-голяма и най-красива. Имаше полегат покрив с гръмоотвод и прозорци на покрива, имаше истински балкон и остъклена тераса, имаше и втори вход откъм кухнята. Рута си направи седалище в големия бъз, откъдето вечер наблюдаваше къщата на Боски. Видя как сложиха новия мек килим в най-голямата стая, чуден, сякаш беше килим от есенна гора. Седеше в бъза, когато внесоха големия стенен часовник, чието сърце се люлееше на една страна и на друга, като отмерваше времето. Затова часовникът навярно беше живо същество, щом се движеше от само себе си. Виждаше играчките на малкото момченце, първият син на Миша, а после люлката, която купиха за следващото дете.

И едва когато се запозна с всяко нещо, с всеки най-малък предмет в новата къща на Боски, обърна внимание на момчето на нейните години. Бъзът беше твърде нисък и не можеше да види какво правеше момчето в своята стая на тавана. Знаеше, че това е Изидор и че не е като другите деца. Не знаеше дали това е добро или лошо. Имаше голяма глава и не докрай затворена уста, от която се процеждаше слюнка на брадата. Беше висок и кльощав като тръстика в езерото.

Една вечер Изидор хвана Рута за крака, докато седеше в бъза. Тя му се отскубна и избяга. Но след няколко дни дойде отново, а той я чакаше. Направи му място до себе си сред клоните. Седяха там цяла вечер и не казаха нито дума. Изидор гледеше как живее новият му дом. Видя хора, които си мърдат устите и не се чува какво говорят. Видя хаотичните им разходки от една стая в друга, до кухнята и до килера. Забеляза безгласния плач на Антончо.

На Рута и Изидор им харесваше общото мълчание на дървото.

Сега започнаха да се срещат всеки ден. Изчезваха от очите на хората. Излизаха през дупка в оградата на нивата на Малак и вървяха по волския път по посока на гората. Рута късаше растения край пътя: хлебче, сладка трева, лобода, киселец.

Поднасяше ги под носа на Изидор, за да ги помирише.

— Това може да се яде. И това може да се яде. Това също може да се яде.

Взираха се в Черна от пътя — на блестящата пукнатина в самата среда на зелената долина. После минаваха край горичка с млечници, тъмна и с ухание на гъби, и влизаха в гората.

— Да не се отдалечаваме много — протестираше в началото Изидор, но после изцяло се предаде на Рута.

В гората винаги беше топло и меко като в покритата с кадифе кутия, в която лежеше медала на Михал. Където и да се легне, там горският под, посипан с игли, се огъва леко и прави идеална вдлъбнатина по формата на тялото. Отгоре беше небето, сраснало се с върховете на боровете. Ухаеше.

Рута имаше много идеи. Играеха на криеница, на преструване на дървета, на гоненица, на сглобяване на различни фигури от клонки, понякога малки като длан, понякога големи като част от гората. През лятото намираха цели поляни, пожълтели от пачи крак, и гледаха неподвижните семейства гъби.

Рута обичаше гъбите повече от растенията и животните. Разказваше, че истинското царство на гъбите е скрито под земята, там където никога не достига слънце. Казваше, че, на повърхността излизат само осъдените на смърт гъби или прогонените от царството. Тук гинат от слънцето, от ръката на човека, стъпкани от животните. Истинският подземен мицел е безсмъртен.

През есента очите на Рута ставаха жълти и проникателни като на птица. Рута ловуваше гъби. Говореше още по-малко от обикновено, на Изидор му се струваше, че тя отсъстваше. Знаеше в кои места на повърхността на земята излиза мицелът, къде протяга пипалцата си. Когато намираше манатарка или березовка, лягаше до нея на земята и дълго я наблюдаваше, докато позволи да бъде откъсната. Но Рута най-много обичаше мухоморките. Знаеше всичките им любими полянки. Най-много мухоморки имаше в брезовата горичка от другата страна на Пътя. През тази година, когато Божието присъствие се чувстваше особено изразително в целия Правек, мухоморките се появяваха още в началото на юли и покриваха брезовите полянки с червените си шапки. Рута скачаше между тях, но така, че да не ги нарани. После лягаше между тях и надничаше под червените им рокли.

— Внимавай, отровни са — предупреждаваше я Изидор, но Рута се смееше.

Показваше на Изидор различни мухоморки, не само червени: бели, зеленикави или такива, които се преструваха на други гъби, примерно печурки.

— Мама ги яде.

— Лъжеш, смъртоносно отровни са — възмущаваше се Изидор.

— На мама не ѝ вредят. И аз ще мога да ги ям един ден.

— Да, бе. Внимавай с тези белите. Те са най-опасни.

Смелостта на Рута правеше силно впечатление на Изидор. Не му стигаше обаче само гледането на гъбите. Искаше да знае нещо повече за тях. Намери в готварската книга на Миша цяла глава, посветена на гъбите. Там на една страница бяха ядливите гъби, а на друга — неядливите и отровните. Следващия път изнесе под пуловера книгата в гората и показа рисунките на Рута. Тя не вярваше.

— Прочети какво пише тук — показва с пръст написаното под мухоморката.

— *Amanita muscaria*. Червена мухоморка.

— Откъде знаеш, че точно това пише тук?

— Чета буквите.

— Коя е тази буква?

— А.

— А? И нищо повече? Само а?

— Това е м.

— М.

— А това, което е наполовина м, е н.

— Научи ме да чета, Изек.

Така Изидор учеше Рута да чете. Отначало на готварската книга на Миша, после донесе стар календар. Рута бързо се учеше, но и бързо ѝ доскучаваше. До есента Изидор научи Рута почти на всичко, което сам знаеше.

Веднъж, когато я чакаше в горичката с млечниците и прелистваше календара, върху белите страници падна голяма сянка. Изидор вдигна глава и се ужаси. Зад Рута стоеше майка ѝ. Беше боса и огромна.

— Не се бой от мен. Познавам те много добре — каза.

Изидор не се обади.



— Ти си умно момче. — Клекна до него и докосна главата му. — Имаш добро сърце. Ще стигнеш далече в своите пътувания.

Със сигурно движение го притегли към себе си и го прегърна до гърдите си. Изидор бе поразен от вцепенение или страх, престана да мисли, сякаш заспа.

После майката на Рута си тръгна. Рута ровеше с пръчка в земята.

— Тя те харесва. Винаги пита за тебе.

— Пита за мене?

— Дори не знаеш, колко е силна. Вдига големи камъни.

— Нито една жена не може да бъде по-силна от мъж. Изидор се окопоти.

— Тя знае всички тайни.

— Ако беше такава, каквато казваш, нямаше да живеете в разрушена къщурка в гората, а в Йешкотле на площада. Щеше да ходи с обувки и рокли, да има шапки и пръстени. Тогава щеше да е наистина важна.

Рута отпусна глава.

— Ще ти покажа нещо, въпреки че е тайна.

Тръгнаха зад Видимач, минаха младата дъбова гора и сега вървяха през брезовата горичка. Изидор никога преди това не беше идвал тук. Навярно бяха много далече от дома.

Изведнъж Рута се спря.

— Тук е.

Изидор се огледа удивен. Около тях растяха брези. Вятърът шумолеше в нежните им листа.

— Тук е границата на Правек — каза Рута и протегна ръка пред себе си.

Изидор не разбираше.

— Тук свършва Правек, по-нататък вече няма нищо.

— Как така няма? А Вола, а Ташов, а Келце? Тук някъде трябва да е пътя за Келце.

— Няма никакво Келце, а Вола и Ташов принадлежат на Правек. Тук всичко свършва.

Изидор се засмя и се завъртя на пета.

— Що глупости говориш? Нали някои хора ходят до Келце. Баща ми пътува до Келце. Докараха мебели на Миша от Келце. Павел е бил в Келце. Баща ми е бил в Русия.

— На всички само така им се е сторило. Отправят се на път, стигат до границата и тук се вкаменяват. Може би сънуват, че продължават нататък, че са в Келце и Русия. Мама ми показва веднъж такива вкаменени хора. Стоят на пътя за Келце. Неподвижни са, с отворени очи и изглеждат страшно. Сякаш са умрели. После, след известно време се събуждат и се връщат, сънищата си взимат за спомени. Така изглежда всичко.

— Сега аз ще ти покажа нещо! — извика Изидор.

Дръпна се няколко крачки и започна да бяга към мястото, където според Рута беше границата. После изведнъж се спря. Сам не знаеше защо. Нещо тук не беше както трябва. Протегна ръце пред себе си и връхчетата на пръстите му изчезнаха.

На Изидор му се стори, че се раздели по средата на две различни момчета. Едното от тях стоеше с протегнати напред ръце, на които видимо липсваха върховете на пръстите. Другото момче беше до него и не виждаше нито първото момче, а още по-малко липсата на пръсти. Изидор беше и двете момчета едновременно.

— Изидор — каза Рута. — Да се връщаме.

Събуди се и сложи ръце в джобовете. Двойствеността му бавно изчезна. Поеха обратно.

— Тази граница минава веднага след Ташов, зад Вола и зад покрайнините на Котушов. Но никой не знае точно. Тази граница може да ражда готови хора, а на нас ни се струва, че пристигат отнякъде. Най-много ме плаши това, че не може да се излезе оттук. Все едно седиш в тенджера.

Изидор не се обади през целия път. Едва когато стигнаха до Пътя, каза:

— Можем да съберем багаж в една раница, да вземем храна и да тръгнем по границата, за да я проучим. Може би някъде има дупка.

Рута прескочи мравуняк и пое към гората:

— Не се тревожи, Изек. За какво са ни разни други светове?

Изидор видя как роклята ѝ проблясна между дърветата, а после момичето изчезна.

## ВРЕМЕТО НА БОГА

Странно е, че извънвремевият Бог се появява във времето и неговите промени. Ако не се знае „къде“ е Бог — а хората понякога задават такива въпроси — трябва да се види всичко това, което се променя и движи, което не се вмести във формата, което се вълнува и изчезва: на повърхността на море, в танците на слънчевата корона, в земетресение, в дрейфа на континентите, в топенето на снеговете и пътищата на ледниците, в реките, които текат към моретата, в пъпките на семената, във вятъра, който резбова горите, в развитието на плода в корема на майката, в бръчките при очите, в разлагането на тялото в гроба, в узряването на виното, в гъбите, които растат след дъжд.

Бог е във всеки процес. Бог пулсира в промените. Веднъж го има, друг път го има по-малко, а понякога съвсем го няма. Защото Бог се проявява дори в това, че го няма.

Хората — които самите са всъщност процес — се боят от това, което е непостоянно и винаги променливо, затова са измислили нещо, което не съществува — непроменливостта, и са сметнали, че това, което е вечно и непроменливо, е свършено. Затова приписали на Бог непроменливост. И по този начин са загубили способността да го разбират.

Лятото на тридесет и девета година Бог беше във всичко наоколо, затова се случиха редки и необикновени неща.

В началото Бог сътвори всички възможни неща, но сам е Бог на невъзможните неща, на тези които или въобще не се случват, или се случват много рядко.

Бог се проявяваше в боровинките с големина на сливи, които зрееха на слънце точно пред къщата на Клошка. Клошка откъсна най-узрялата, изтри с кърпа тъмносинята ѝ обвивка и в отражението ѝ видя друг свят. Небето в него беше тъмно, почти черно, слънцето замъглено и далечно, горите изглеждаха като купища голи пръчки, забити в земята, а земята, пияна и клатушкаща се, страдаше от дупките. Хората хлъзваха от нея в черната бездна. Клошка изяде тази боровинка с лоша

поличба и почувства върху езика си стипчивия ѝ вкус. Разбра, че трябва да направи запаси за зимата, по-големи от когато и да е преди.

Сега всяка сутрин Клоска изкарваше Рута на разсъмване от леглото, заедно ходеха в гората и носеха от нея всякакви богатства — кошове с гъби, паници с горски ягоди и боровинки, млади лешници, жълтика, смрадлика, боровинки, дрян, черен бъз, глог и раkitник. Сушеха това по цели дни на слънце и сянка и с безпокойство гледаха дали слънцето свети така, както преди.

Бог тревожеше Клоска и чрез тялото ѝ. Имаше го в гърдите ѝ, които изведнъж и по чудо се напълниха с мляко. Когато хората разбраха за това, идваха тайно при Клоска и слагаха под зърната болните си части на тялото, а тя ги пръскаше с бяла струя. Млякото излекува възпалението на очите на младия Красни, брадавиците по дланите на Франк Серафин, цирея на Флорентинка, лишея на еврейско дете от Йешкотле.

Всички излекувани загинаха по време на войната. Там именно се проявява Бог.

## ВРЕМЕТО НА ЧИФЛИКЧИЯТА ПОПЕЛСКИ

Бог се прояви на чифликчията Попелски чрез Играта, която му даде малкият равин. Чифликчията много пъти се опитваше да започне Играта, но му беше трудно да разбере всички чудати съвети. Взимаше книгата и четеше правилата, докато ги научи почти наизуст. За да се започне Играта, трябва да се хвърли единица, а същевременно всеки път Чифликчията хвърляше нула. Това беше в противоречие с всички закони на вероятността и чифликчията си помисли, че е измамен. Странното осмостенно зарче би могло да е фалшиво. Но понеже искаше да играе честно, трябваше чака до следващия ден — такива бяха правилата на Играта за да хвърли отново. И отново не успяваше. Това продължи цяла пролет. Забавлението на чифликчията премина в нетърпение. През неспокойното лято на тридесет и девета година най-накрая се показва упоритата Единица и чифликчията Попелски си отдъхна. Играта започна.

Сега се нуждаеше от много свободно време и спокойствие — Играта беше завладяваща. Изискваше концентрация дори през деня, когато не играеше. Вечер се затваряше в библиотеката, разпъваше платното и дълго галеше в дланите си осемстенното зарче. Или изпълняваше съветите на Играта. Дразнеше го това, че губи толкова време, но не можеше да спре.

— Ще има война — казваше жена му.

— В цивилизования свят няма войни — отговаряше.

— В цивилизования може наистина да няма. Но тук ще има война. Пелски заминават за Америка.

При думата „Америка“ чифликчията Попелски помръдна неспокойно, но нищо вече нямаше това значение, както преди. Преди Играта.

През август Чифликчията се яви на наборна комисия, но беше освободен, поради здравословно състояние. През септември слушаха радио, докато започна да говори на немски. Чифликчийката нощем

заравяше среброто в парка. Чифликчията по цели ноци седеше над играта.

— Дори не се биха. Върнаха се вкъщи. Павел Боски изобщо не получил оръжие в ръка — плачеше чифликчийката. — Загубихме, Феликсе.

Кимна с глава замислен.

— Феликсе, загубихме тази война.

— Остави ме на мира — каза и отиде в библиотеката.

Всеки ден Играта му откриваше нещо ново, нещо, което не знаеше, не предчувстваше. Как беше възможно?

Един от първите съвети беше сънят. За да се премести на следващото поле, чифликчията трябваше да сънува, че е куче. „Що за чудатост“ — мислеше си с недоволство. Не си лягаше в леглото, мислеше за кучета и че той сам би могъл да бъде куче. В тези видения, преди заспиване, си представяше себе си като куче, ловджийско куче, което преследва водни птици и тича по ливадите. Но през нощта сънищата му правеха това, което искаха. Трудно беше да престане да бъде човек в тях. Известен напредък се появи заедно със съня за рибарниците. Чифликчията Попелски сънува, че е маслинен шаран. Плуваше в зелената вода, в която слънцето беше едва размита светлина. Нямаше съпруга, нямаше чифлик, нищо не притежаваше и нищо не го интересуваше. Беше хубав сън.

В деня, когато немците дойдоха при него в чифлика, чифликчията най-накрая сутринта сънува, че е куче. Тича по площада на Йешкотле и търси нещо, сам не знае какво. Изравя изпод магазина на Шенберт някакви остатъци, огризки и ги изяжда с апетит. Привлича го миризмата на конски фъшкии и човешки изпражнения в храстите. Свежата кръв мирише като амброзия.

Чифликчията се събуди учуден. „Това не е рационално, безсмислено е“ — помисли си, но се зарадва, че Играта може да продължи нататък.

Немците бяха много възпитани. Полковник Гропиус и още един. Чифликчията излезе при тях пред къщата. Стараше се да пази дистанция.

— Разбирам Ви — коментира киселата му физиономия капитан Гропиус. — За съжаление стоим тук пред Вас като нашественици, окупатори. Ние обаче сме цивилизовани хора.

Искаха да купят голямо количество дървен материал. Чифликчията Попелски каза, че ще се земе с доставката, но в дълбините на душата си нямаше намерение да се откъсне от Играта. С това целият разговор на окупаторите с окупирания свърши. Чифликчията се върна при Играта. Радваше се, че вече беше куче, сега може да се премести на следващото поле.

На следващата нощ чифликчията сънува, че чете инструкциите на Играта. Думите скачаха пред спящото му зрение, защото тази част от чифликчията, която сънуваше, не беше добра в четенето.

„Младият Бог сътвори втория свят. Нямаше още опит и затова всичко на света е избледняло и неясно, а нещата по-бързо се разпадат на прах. Войната продължава вечно. Хората се раждат, отчаяно обичат и бързо умират от внезапна смърт, която е навсякъде. А колкото повече страдания им носи животът, толкова повече копнеят да живеят.

Правек не съществува. Дори не е възниквал, защото през земята, където някой би могъл да го основе, непрестанно се влачат от изток на запад орди изгладнели войски. Нищо няма название. Земята е надупчена от бомби и двете реки, болни и разранени, носеха размътена вода и трудно можеше да се различат. Камъните се разсипваха в пръстите на гладните деца.

В този свят Каин среща Авел на нивата и рече: «Няма закони, нито съдия! Няма никакви други светове, никакви награди за справедливите, нито наказания за злодеите. Този свят не е създаден е благоволение, не властва в него съчувствие. И защо твоята жертва беше приета, а моята отхвърлена? За какво му е на Бог мъртвото агне?» Авел отговори: «Моята беше приета, защото обичам Бога, а твоята отхвърлена, защото го мразиш. Такива, като тебе, изобщо не бива да съществуват.» И Авел уби Каин.“

## ВРЕМЕТО НА КУРТ

Курт видя Правек от камиона, който взеше войници от Вермахта. За Курт Правек не се различаваше от другите чужди села, през които преминаваше в чуждата, вражеска страна. Селата обаче малко се различаваха от тези, които познаваше от ваканциите. Може би имаха по-тесни улички, по-бедни къщи, смешни криви дървени огради и варосани стени. Курт не познаваше селото. Произлизаше от голям град и тъгуваше за града. В града остави жена и дъщеря.

Не пробваха да организират квартири в селските къщи. Реквизираха овощната градина на Херубин и започнаха да си строят дървени бараки. В една от тях трябваше да бъде кухнята, за която се грижеше Курт. Капитан<sup>[1]</sup> Гропиус го взе с терения автомобил в Йешкотле и чифлика, в Котушови околните села. Купуваха дърва, крави и яйца на цени, които сами определяха — много ниски, или не плащаха. Тогава Курт видя отблизо тази вражеска, победена страна, застана очи в очи с нея. Видя кошовите с яйца, изнасяни от килерите, със следи от кокоши курешки на кремавите черупки, и унилите, враждебни погледи на селяните. Видя некрасивите хилави крави и се възхищаваше на нежността, с която се грижеха за тях. Видя кокошките, които ровеха в купчини тор, сушените на тавана ябълки, кръглите хлябове, изпичани веднъж в месеца, босите синеоки деца, чиито пискливи гласове му напомняха за дъщеря му. Но всичко това беше чуждо. Може би заради примитивния остър език, на който говореха, вероятно заради чуждите черти на лицата. Понякога, когато капитан Гропиус въздишаше, че трябва цялата тази страна да се изравни със земята и на нейно място да се построи нов ред, на Курт му се струваше, че капитанът е прав. Тогава тук би било по-чисто и по-красиво. Друг път му идваше на ум непоносимата мисъл да остави на мира тази ивица песъчлива земя, тези хора, крави и кошници с яйца. Нощем сънуваше светлото гладко тяло на жена си и всичко в този сън ухаеше на свое, безопасно, съвсем не както тук.



— Виж, Курт — каза капитан Гропиус, когато пътуваха на поредната обиколка за провизии. — Виж, колко работна сила има тук, колко пространство, колко земя. Виж, Курт, тлъстите им реки. Може да се изгради водна електроцентрала на мястото на тези примитивни воденици, да се прекарат кабели, да се построят фабрики, а тях най-накрая да ги впрегнат в работа. Погледни ги, Курт, съвсем не са толкова лоши. Аз даже харесвам славяните. Знаеш ли, че названието на тази раса произлиза от латинската дума *slavus* — слуга? Това е народ, на който да слугува му е в кръвта...

Курт не го слушаше внимателно. Тъгуваше за вкъщи.

Взимаха всичко, което им попаднеше в ръце. Понякога, когато влизаха в мазетата, Курт оставаше с впечатление, че едва са свършили да крият храна по ъглите. Тогава капитан Гропиус изваждаше пистолет и крещеше злобно:

— Конфискация за нуждите на Вермахта.

В такива моменти Курт се чувстваше като крадец.

Вечер се молеше: „Дано не ми се наложи да вървя по-далече на изток. Дано да мога да остана тук, а после по този същия път да се върна у дома. Дано войната свърши.“

Курт бавно свикваше с тази чужда земя. Знаеше горе-долу къде живее някой стопанин и дори се наслаждаваше на чудатите им фамилии, както на местните шарани. Понеже обичаше животните, нареди да носят всички остатъци от кухнята в къщата на съседката им — стара, хилава жена, която имаше десетина измършавели кучета. Накрая стигна дотам, че старицата му се усмихваше мълчаливо и беззъбо за поздрав. При Курт идваха и децата от последната нова къща до гората. Момчето беше малко по-голямо от момичето. И двамата имаха светли коси, почти бели като на дъщеря му. Момиченцето вдигаше пухкавата си ръчичка и неясно казваше:

— Хайхитла!

Курт им даваше бонбони. Войниците, които стояха на пост се усмихваха.

В началото на четиридесет и трета година капитан Гропиус го изпратиха на Източния фронт. Явно не се е молил вечер. Курт го повишиха, но изобщо не се радваше. Повишението сега беше опасно, отдалечаваше го от дома. Беше все по-трудно с провизиите и Курт

всеки ден кръстосваше с отряд хора околните села. С гласа на капитан Гропиус казваше:

— Конфискация за нуждите на Вермахта! — и взимаше това, което можеше.

Хората му помагаха на отрядите от СС в усмиряването на евреите от Йешкотле. Курт надзираваше товаренето на камионите. Беше му жал, въпреки че знаеше, че ще отидат на по-хубаво за тях място. Беше му неприятно, когато трябваше да търсят еврейските бегълци из мазетата и таваните, да гонят обезумелите от страх жени из ливадите, да им изтръгват децата от ръцете. Заповяда да стрелят по тях, защото нямаше друг начин. И самият той стреляше, не се измъкваше. Евреите не искаха да влязат в камионите, бягаха и крещяха. Предпочиташе да не си спомня това. Нали е война. Вечер се молеше: „Дано не ми се наложи да отида на изток от тук. Дано мога да остана тук до края на войната. Боже, направи така, че да не ме вземат на Източния фронт.“ И Бог чуваше молитвите му.

През пролетта на четиридесет и четвърта година Курт получи заповед за пренасяне на всичко в Котушов, с едно село по-нататък на запад, с едно село по-близо до дома. Говореше се, че идват болшевиките, въпреки че Курт не можеше да повярва. После, когато всичко се опаковаше и товареше на камионите, Курт преживя руска въздушна атака. Бомбардираха немските гарнизони в Ташов. Няколко бомби удариха в рибарниците. Една — в плевнята на старицата с кучетата. Обезумелите кучета се разбягаха по Хълма. Войниците на Курт започнаха да стрелят. Курт не се опита да ги спре. Не бяха те тези, които стреляха. Стреляше страха им в чуждата страна и тъгата за дома. Стреляше страха им от смъртта. Побеснелите от страх кучета се хвърляха на пълните камиони, хапеха гумите. Войниците се целеха точно между очите им. Силата на страха отхвърляше кучешките тела и изглеждаше, сякаш кучетата се премятаха през глава. В забавените салта разпръскваха тъмна кръв. Курт видя как от къщата побегна познатата му старица и се опитваше да издърпа живите кучета, а ранените взимаше на ръце и носеше в овощната градина. Сивата ѝ престилка веднага почервения. Крецеше нещо, което Курт не можеше да разбере. Длъжен беше като командир да прекрати тази глупава стрелба, но го завладя внезапната мисъл, че е свидетел на края на света и принадлежи към тези ангели, които трябва да очистят света от

мръсотията и греха. Че нещо трябва да свърши, за да започне новото. Че това е страшно, но така трябва да бъде. Че няма връщане назад, че този свят е осъден на смърт.

Тогава Курт застреля старицата, която винаги му се усмихваше мълчаливо и беззъбо за поздрав.

В Котушов се събираха войски от цялата околност. Заеха всички сгради, оцелели от въздушните атаки, построиха наблюдателница. Задачата на Курт сега беше наблюдението на Правек. Благодарение на нея, въпреки преместването, Курт пак остана в него.

Сега виждаше Правек от известно разстояние, над линията на гората и реката, като селище от разхвърляни къщички. Виждаше също доста добре новата къща до гората, в която живееха светлокосите деца.

През късното лято Курт видя през бинокъла болшевиките. Техните автомобили с големината на грахово зърно се придвижваха враждебно в абсолютна тишина. Като зрънца мак от тях се изсипваха неизброими количества войници. На Курт му се струваше, че това е нашествие на малки смъртоносно опасни насекоми.

От август до януари следващата година няколко пъти дневно наблюдаваше Правек. През това време се запозна с всяко дърво, всяка пътечка, всяка къща. Виждаше липите на Пътя и Бръмбаровия Хълм, и ливадите, и гората, и горичките. Виждаше как хората изоставяха селото на каруци и изчезваха зад стената на гората. Виждаше единични вечерни крадци, които отдалече приличаха на върколаци. Виждаше как ден след ден, час по час, болшевиките събират все по-големи количества войска и техника. Понякога стреляха едни срещу други, не за да се наранят — времето още не беше дошло — а за да напомнят за себе си.

По здрач рисуваше карти и пренасяше Правек на хартия. Правеше го с удоволствие, защото — учудващо — започна да тъгува за Правек. Мислеше даже как, когато светът вече се изчисти от тази бъркотия, би могъл да вземе своите две жени и да се заселят тук, да отглеждат шарани, да държат воденица.

Понеже Бог четеше мислите на Курт като карта и беше свикнал да изпълнява желанията му, му позволи да остане в Правек завинаги. Предназначил за него един от тези единични случайни куршуми, за които се казва, че са носени от Бога.

Докато хората от Правек съберат смелост да погребат труповете след януарската офанзива, вече настъпи пролет и затова никой не разпозна в разлагащите се останки немския войник Курт. Погребаха го в елшата точно до ливадите на свещеника и там лежи до днес.

---

[1] Евентуална грешка в оригинала. Гропиус първоначално е даден като полковник, а после като капитан — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА ГЕНОВЕВА

Геновева переше бельо в Черна. От студа ѝ се вдървяваха ръцете. Вдигна ги високо към слънцето. Виждаше между пръстите Йешкотле. Видя четири военни камиона, които минаваха покрай параклисчето на свети Рох и караха към площада. После изчезнаха зад кестените край църквата. Когато отново потопи длани във водата, чу изстрели. Течението на реката отскубна от ръцете ѝ одеяло. Единичните изстрели прераснаха в тракане и сърцето на Геновева започна да бие по-силно. Бягаше по брега след бялото платно, което плуваше без контрол, докато изчезна зад завоя.

Над Йешкотле се показва облак от дим. Геновева стоеше безпомощно на място, от което разстоянието беше едно и също до дома, до ведрото с бельо и до горящото Йешкотле. Помисли за Миша и за децата. Чувстваше сухота в устата си, когато тичаше за ведрото.

— Богородице от Йешкотле, Богородице от Йешкотле... — повтори няколко пъти и с отчаяние погледна църквата от другата страна на реката. Стоеше по същия начин, както преди.

Камионите се качиха на ливадите. От единия се изсипаха войници и направиха шпалир. После се появили следващите с брезентови покривала, които се вееха. От сенките на кестените се откри колони хора. Тичаха, спъваха се и ставаха, носеха някакви куфари, бутаха колички. Войниците набутваха хората по камионите. Ставаше толкова бързо, че Геновева не разбра събитието, на което беше свидетел. Вдигна ръка над очите, защото я заслепяваше залязващото слънце, и едва тогава видя стария Шлом с разкопчан халат, светлокосите деца на Герцови и Кинделови, Шенбертова с небесносиня рокля, дъщеря ѝ с бебе на ръце и мъничкия равин, когото поддържаха за раменете. Забеляза и Ели, съвсем ясно, как държеше за ръка сина си. А после настъпи някакво разбъркване и тълпата разкъса шпалира на войниците. Хората се разбягаха във всички посоки, а тези, които вече бяха в камионите, изскачаха от тях. Геновева с крайчето на околото си видя огън от отвора на цевите, а веднага след това я оглуши

гърмът от много автоматични серии. Фигурката на мъжа, от когото не сваляше поглед, се олюля и падна, така както и другите, както много от другите. Геновева изпусна от ръце ведрото и влезе в реката. Течението дърпаше полата ѝ, подкосяваше краката. Автоматите утихнаха, сякаш се измориха.

Когато Геновева се спря на другия бряг на Черна, единият натоварен камион вече караше по посока на пътя. Във втория хората влизаха в тишина. Виждаше как си подават ръце за помощ. Един от войниците с единични изстрели доубиваше падналите. Тръгна следващият камион.

От земята се надигна фигура и се опитваше да избяга към реката. Геновева моментално позна, че това е Рахела на Шенбертови, връстничката на Миша. Държеше на ръце бебе. Един от войниците приклепна и без да бърза се прицели в момичето. Тя се опитваше неуспешно да криволичи. Войникът стреля и Рахела спря. Заклати се за малко настрани, а после падна. Геновева гледаше как войникът дотича и с крак я обърна по гръб. После стреля в белите пелени и се върна в камиона.

Краката на Геновева се огънаха, така че трябваше да клекне.

Когато камионите си заминаха, трудно стана и тръгна през ливадите. Краката ѝ бяха тежки, каменни, не искаха да я слушат. Мократа пола я дърпаше към земята.

Ели лежеше сгушен в тревата. Геновева за първи път от много години го видя отново отблизо. Седна при него и вече никога не се изправи на собствените си крака.

## ВРЕМЕТО НА ШЕНБЕРТОВИ

На следващата нощ Михал събуди Павел и заедно отидоха някъде. Миша не можа да заспи повече. Струваше ѝ се, че чува изстрели, далечни, ничии, враждебни. Майка ѝ лежеше неподвижно с отворени очи на леглото. Миша провери дали диша.

Призори мъжете се върнаха с някакви хора. Заведоха ги в мазето и го затвориха.

— Ще ни убият всичките — каза на Павел на ухото, когато се върна в леглото. — Ще ни изправят до стената, а къщата ще я подпалят.

— Това е зетят на Шенбертови и сестра му с децата. Никой друг не е оцелял — отговори.

Сутринта Миша слезе с храна в мазето. Отвори вратата и каза: „добро утро“. Видя ги всичките: пълничката жена, момчето и момиченцето. Не ги познаваше. Но познаваше зетя на Шенбертови, съпругът на Рахела. Стоеше с гръб към нея и монотонно удряше глава в стената.

— Какво ще стане с нас? — попита жената.

— Не знам — отвърна Миша.

Живяха в четвъртото, най-тъмно мазе до Великден. Само веднъж жената с дъщеря си се качиха горе да се изкъпят. Миша помагаше на жената да среши дългата черна коса. Михал слизаше при тях всяка вечер с храна и карти. На втория ден от празниците ги изведе през нощта към Ташов.

Няколко дни по-късно стоеше до оградата със съседа Красни. Разговаряха за руснаците, че вероятно са близо. Михал не питаше за сина на Красни, който беше партизанин. За това не се говореше. Накрая Красни се обърна и каза:

— Край пътя за Ташов, в новата земя, лежат някакви убити евреи.

## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

През лятото на четиридесета четвърта година от Ташов дойдоха руснаци. Цял ден се влачеха по Пътя. Всичко беше покрито с прах: камионите им, танковете, оръдията, фургоните, автоматите, униформите, косите и лицата — изглеждаха, сякаш са излезли изпод земята, сякаш се беше появила приказна войска, спала до сега в царството на владетеля на изтока.

Хората се подреждаха край пътя и радостно поздравяваха челото на колоната. Израженията на войниците не им отговаряха. Погледите безразлично се местеха по лицата на посрещачите. Войниците имаха чудати униформи, изпокъсани в долната част наметала, изпод които проблясваха понякога учудващи цветове — розово-лилави панталони, вечерния мрак на жилетките и златото на трофейните часовници.

Михал изведе на балкона стола на колела, в който седеше Геновева.

— Къде са децата? Михале, вземи децата — повтаряше неясно Геновева.

Михал излезна зад оградата и хвана конвулсивно ръцете на Антек и Аделка. Сърцето му биеше силно.

Виждаше не тази, а онази война. Отново пред очите му бяха огромните ивици от страната, която някога беше обходил. Това навярно беше сън, защото само в сънищата всичко се повтаря като припев. Сънуваше същия този сън, обширен, мълчалив, страшен, като колоните войска, като заглушени от болка избухвания.

— Дядо, кога ще има полска армия? — попита Аделка и повдигна нагоре знаменце от пръчка и парцали.

Взе го от внучката си и го хвърли в бъза, а после пое с децата към къщи. Седна в кухнята до прозореца и гледаше към Котушов и Папиерния, където все още стояха немци. Даде си сметка, че волският път сега е фронтовата линия. Съвсем точно.

В кухнята влезе Изидор.

— Татко, ела! Спряха някакви офицери и искат да говорят. Ела!



Михал се вцепени. Остави се на Изидор да го заведе по стълбите пред къщата. Видя Миша, Геновева, съседите Красни и групичка деца от целия Правек. По средата стоеше отворен военен автомобил, в който седяха двама мъже. Третият разговаряше с Павел. Павел, както винаги, създаваше впечатление, че всичко разбира. Когато видя тъста си, се оживи.

— Това е баща ни. Знае езика ви. Бил се е във вашата армия.

— В нашата армия? — учуди се руснакът.

Михал видя лицето му и му стана горещо. Сърцето му биеше някъде в гърлото. Знаеше, че сега трябваше да каже нещо, но езикът му замря. Премяташе го в устата като горещ картоф. Опитваше се да оформи с него някаква, дума, дори най-простата, но не можеше, беше забравил.

Младият офицер се взираше в него с любопитство. Изпод войнишкия шинел се подаваха черните поли на фрака. В дръпнатите му очи се появи блясък на радост.

— Ну, отец, что с вами? Что с вами?

Михал остана с впечатлението, че всичко това, този офицер с дръпнати очи, този път, тези колони прашни войници, всичко това някога вече се е случило, че някога се е случило даже това что с вами. Стори му се, че времето завъртя мелничката. Обхвана го ужас.

— Меня зовут Михаил Юзефович Небески — каза с треперещ глас.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Този млад офицер с дръпнатите очи се казваше Иван Мукта. Беше адютант на мрачния лейтенант с кървясали очи.

— Ваш дом понравился лейтенанту. Будет квартира — каза весело и занасяше в къщата нещата на лейтенанта. По време на това правеше физиономии, които размиваха децата, но не и Изидор.

Изидор внимателно се вглеждаше в него и мислеше, че ето сега вижда някого наистина непознат. Немците, въпреки че са лоши, изглеждаха по същия начин като хората от Правек. Ако не бяха униформите, не можеше да се различат. Същото беше с евреите от Йешкотле, може би кожата им беше малко по-почерняла и имаха потъмни очи. А Иван Мукта беше друг, не приличаше на никого. Лицето му беше кръгло и бузесто със странен цвят — все едно гледаш в слънчев ден в течението на Черна. Косата на Иван понякога изглеждаше тъмносиня, а устните приличаха на черници. От всичко най-чудни бяха очите — тесни като цепнатини, скрити под издължени клепачи, черни и проницателни. И като че ли никой не знаеше какво изразяват. Нямахше как Изидор да не гледа.

Иван Мукта разположи своя лейтенант в най-голямата и най-хубава стая на партера, там където стоеше часовникът.

Изидор намери начин да наблюдава руснака — катереше се на бъзовия храст и оттам надничаше в стаята. Мрачният лейтенант гледаше разгънатите на масата карти или стоеше наведен над чинията.

Затова пък Иван Мукта беше навсякъде. Когато вече беше сервираше закуската на лейтенанта и му беше излъскал обувките, се захващаше да помага на Миша в кухнята: цепеше дърва, изнасяше храна на кокошките, късаше френско грозде за компот, забавляваше Аделка, теглеше вода от кладенеца.

— Много мило от Ваша страна, Иване, но аз мога да де справя сама — казваше Миша в началото, но после видимо започна да й харесва.

В продължение на първите няколко седмици Иван Мукта се научи да говори полски.

Най-важната задача на Изидор стана да не изпуска Иван Мукта от очи. Наблюдаваше го през цялото време и се опасяваше, че руснакът, изпуснат от очи, ще стане смъртоносно опасен. Ядосваше го и кокетството на Иван към Миша. Животът на сестра му беше заплашен, затова Изидор търсеше повод да бъде в кухнята. Понякога Иван Мукта се опитваше да се закача с Изидор, но момчето беше толкова развълнувано от това, че му течеше слюнка и заекваше с двойна сила.

— Това му е по рождение — въздишаше Миша.

Иван Мукта сядаше на масата и пиеше чай в големи количества. Носеше със себе си захар — или насипна, или на произцапани бучки, които държеше в уста и пиеше чая. Тогава разказваше най-интересните истории. Изидор демонстрираше безразличие с цялото си поведение, но от друга страна руснакът разказваше такива интересни истории... Изидор трябваше да си дава вид, че има да свърши нещо важно в кухнята. Трудно е цял час да пие вода или да слага нещо на печката. Безкрайно съобразителната Миша му подаваше паница с картофи, а в ръката му слагаше ножче. Веднъж Изидор събра въздух в дробовете си и изненадващо изкашля:

— Руснаците казват, че няма Бог.

Иван Мукта остави чашата и изгледа Изидор с непроницаемите си очи.

— Не става въпрос дали има Бог или няма. Не е така. Да вярваш или да не вярваш, това е въпросът.

— Аз вярвам, че има — каза Изидор и борбено издаде брада напред. — Ако има, брои ми се, че вярвам. Ако няма, нищо не ми струва да вярвам.

— Правилно мислиш — похвали го Иван Мукта. — Обаче не е така вярата да не струва нищо.

Миша внезапно разбърка супата с дървена лъжица и се покашля.

— А Вие? Какво мислите? Има ли Бог или няма?

— Значи така. — Иван разпери четири пръста на височината на лицето, а на Изидор му се строи, че му намигна. Издърпа напред първия пръст:

— Или има Бог и го е имало, или — тук добави втория — Няма Бог и не го е имало. Или също — появи се третият пръст — Бог го е имало, но вече го няма. И накрая — в този момент клъвна Изидор с четирите пръста — още няма Бог и предстои да се появи.

— Изек, отиди за дърва — каза Миша с такъв тон, както когато мъжете разказваха мръсни вицове.

Изидор отиде и през цялото време мислеше за Иван Мукта. Че Иван Мукта навярно има още много за разказване.

След няколко дни успя най-накрая да завари Иван съвсем сам. Седеше на пейката пред къщата и чистеше автомата. — Как е там, където живееш? — попита Изидор смело.

— Съвсем както тук. Само няма гора. Има една река, но много голяма и много далече.

Изидор не разви тази тема.

— Ти стар ли си или млад? Не можем да отгатнем на колко си години.

— На години съм вече.

— А можеш ли да си вече например на седемдесет години?

Иван се засмя и остави автомата. Не отговори.

— Иване, как мислиш, има ли такава възможност да няма Бог? Тогава откъде се е взело всичко?

Иван сви цигара, после дръпна и се намръщи.

Огледай се наоколо. И какво виждаш?

— Виждам път, а зад него поле и сливи, и трева между тях... — Изидор погледна въпросително руснака. — ... А по-нататък гора и там навярно има гъби, само че оттук не се виждат... И още виждам светлосиньо небе долу, а на върха бяло и кълбообразно.

— И къде е този Бог?

— Невидим е. Под това е. Ръководи и управлява всичко това, създава закони, всичко нагажда на мястото му...

— Добре, Изидор. Знам, че си умен, въпреки че не изглеждаш така. Знам, че имаш въображение. — Иван сниши глас и започна да говори много бавно. — Представи си сега, че няма никакъв Бог, както казваш, отдолу. Че никой нищо не наглежда, че целият свят е като една голяма бъркотия или, още по-лошо, някаква машина, развалена сламорезачка, която работи само защото е набрала скорост...

И Изидор погледна още веднъж, така както му каза Иван Мукта. Впрегна цялото си съзнание и толкова широко отвори очи, че започнаха да сълзят. Тогава за кратък миг видя всичко по съвсем друг начин. Навсякъде се простираше пространство, празно и безкрайно. Всичко, което се намираше в това мъртво пространство, което беше живо, беше безпомощно и самотно. Нещата се случваха като съвпадение, а тогава, когато тази случайност подвеждаше, появяваха законите на механиката. Ритмична машина на природата. Бутала и зъбчати колела на историята. Правилни неща, които гният отвътре и се разсипват на прах. Навсякъде властваше хладина и тъга. Всяко създание жадуваше да се сгуши в нещо, да се долепи до нещо, до себе си, но от това произтичаше само страдание и отчаяние.

Характеристика на това, което Изидор видя, беше временността. Под външната цветна обвивка всичко се обединяваше от разпада, гниенето и унищожението.

## ВРЕМЕТО НА ИВАН МУКТА

Иван Мукта показа на Изидор всички важни неща.

Започна от това, че му показа света без Бога. После го заведе в гората, където бяха погребани разстреляните от немците партизани. Изидор познаваше много от тези мъже. След това вдигна температура и лежа в хладната спалня на леглото на сестра си. Миша не искаше да пусне Иван Мукта при него.

— На Вас ви е забавно да му показвате всички тези страшни неща. А той е още дете.

Накрая все пак позволи на Иван да седне до леглото на болния. В краката си сложи автомата.

— Иване, кажи ми за смъртта и за това, което става след смъртта. И кажи ми, имам ли безсмъртна душа, която никога няма да умре — помоли Изидор.

— В тебе има малка искрица, която никога няма да угасне. И аз имам такава в себе си.

— Всички ли имаме? Немците също?

— Всички. А сега спи. Като оздравееш, ще те взема при нас в гората.

— Вървете си вече — каза Миша, като поглеждаше от кухнята.

Когато Изидор оздравя, Иван спази обещанието си и взе Изидор със себе си при руските подразделения, които стационарираха в гората. Позволи му също да наблюдава през своя бинокъл немците в Котушов. Изидор се чудеше, че през него немците по нищо не се отличаваха от руснаците. Имаха подобен цвят на униформите, подобни окопи и подобни каски. Още повече не можеше да разбере защо стреляха по Иван, когато в кожената си чанта носеше заповеди от мрачния лейтенант. Стреляха също и по Изидор, който беше с него. Изидор трябваше да се закълне, че на никого няма да каже за това. Ако баща му беше разбрал, щеше да го съдере от бой.

Иван Мукта показа на Изидор още нещо, за което Изидор не можеше да каже на никого. Не затова, че не му беше позволено, че

Иван му беше забранил, а защото споменът предизвикваше в него безпокойство и срам. Твърде голямо, за да каже каквото и да е, но не чак толкова голямо, че да не мисли за него.

— Всичко се свързва със себе си. Винаги е било така. Нуждата от свързване е най-силната от всички. Достатъчно е да се огледаш.

Приклепна на пътечката, по която вървяха, и показа с пръст две насекоми със свързани коремчета.

— Това е инстинкт, тоест нещо, което не може да се контролира.

Изведнъж Иван Мукта си разкопча панталоните и си разтресе гениталиите.

— Това е инструмент за свързване. Пасва в дупката между краката на жената, защото на света има ред. Всяко нещо пасва в друго.

Изидор почервеня като домати. Не знаеше какво да каже. Сведе поглед на пътечката. Излязоха на полето зад Хълма, където вече не стигаха изстрелите на немци и край изоставените постройки пасеше коза.

— Когато има малко жени, така както сега, инструментът пасва в ръката, в задниците на други войници, в дупчица, изкопана в земята, до други животни. Остани тук и гледай — каза бързо Иван Мукта и подаде на Изидор шапката и калъфа за карти. Дотича до козата, премести автомата на гръб и свали панталони.

Изидор видя как Иван се долепи до задника на козата и започна ритмично да движи бедрата си. Колкото по-бързи ставаха движенията на Иван, толкова повече Изидор се вцепеняваше.

Когато Иван се върна за шапката и калъфа за карти, Изидор плачеше.

— Защо плачеш? Жал ти е за животното?

— Искам да се върна вкъщи.

— Разбира се. Върви! Всеки иска да се върне вкъщи. Момчето се обърна и побегна към гората. Иван Мукта изтри с длан изпотеното си чело, сложи си шапката и, като си подсвиркуваше тъжно, продължи нататък.

## ВРЕМЕТО НА РУТА

Клоска се страхуваше от хората в гората. Наблюдаваше ги скрита, когато нарушаваха спокойствието на гората със своето чуждо бърборене. Имаха дебели дрехи, които не сваляха даже в жегата. Влачеха със себе си оръжие. Още не бяха стигнали до Видимач, но предчувстваше, че това ще настъпи рано или късно. Знаеше, че се преследват, за да се убият едни други, и се чудеше къде с Рута можеха да избягат от тях. Често оставаха за през нощта у Флорентинка, но в селото Клоска беше неспокойна. Нощем сънуваше, че небето е метален похлупак, който никой не е в състояние да повдигне.

Клоска дълго време не беше ходила в Правек и не знаеше, че волският път е станал граница между руснаците и немците. Не знаеше, че Курт е застрелял Флорентинка, а колелата на военните автомобили са убили кучетата ѝ. Копаеше убежище край къщата, за да има двете къде да се скрият, когато дойдат мъжете в униформи. Унесе се в копаенето на убежище. Беше невнимателна. Позволи на Рута да отиде до самото село. В кошничка ѝ сложи къпини и крадени от нивите картофи. Едва когато Рута тръгна, Клоска разбра, че е направила ужасна грешка.

Рута вървеше от Видимач към селото, към Флорентинка, по своя постоянен маршрут. През Папиерния, а после по волския път, който минава по края на гората. Във върбов кош носеше храна за старицата. Трябваше да вземе едно куче от Флорентинка, за да ги предупреждава за хора. Майка ѝ каза, като види някой човек, все едно дали от Правек или непознат, да влезе в гората и да бяга.

Рута мислеше само за кучето, когато видя човек, който пикаеше на дърво. Спря се и бавно започна да отстъпва. Тогава някой много силен я хвана в гръб за раменете и болезнено ги изви. Този, който пикаеше, побягна до нея и удари в лицето толкова силно, че Рута се свлече и падна на земята. Мъжете оставиха автоматите и я изнасилваха. Първо един, после втори, а после дойде и трети.



Рута лежеше на волския път, който беше граница между немците и руснаците. До нея лежеше кошничката с къпини и картофи. Така я намери другият патрул. Сега мъжете имаха униформи в друг цвят. Един по един лягаха върху нея и подред си предаваха един на друг автоматите. После пушеха, докато стояха над нея. Взеха кошничката и храната.

Клоска намери Рута твърде късно. Роклята на момиченцето беше вдигната чак на лицето, а тялото ѝ беше наранено. Коремът и бедрата червенееха от кръв, по която кацаха мухи. Беше в безсъзнание.

Майка ѝ я взе на ръце и положи в дупката, която копаяше край къщата. Намести я на листата репей — миризмата им напомняше за деня, когато умря първото ѝ дете.

Легна до момиченцето и се вслушваше в дишането ѝ. После стана и с трепереци ръце разбъркваше билки. Замириса на бучиниш.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Един ден през август руснаците казаха на Михал да събере всички хора от Правек и да ги заведе в гората. Казаха, че Правек всеки един ден може да попадне във фронтовата линия.

Направи така, както искаха. Ходеше по всички къщурки и повтаряше:

— Всеки един ден Правек може да попадне във фронтовата линия.

Както се беше засилил, стигна и до дома на Флорентинка и едва когато видя празните паници на кучетата, си спомни, че Флорентинка вече я няма.

— Какво ще стане с вас? — Михал попита Иван Мукта.

— На война сме. За нас е този фронт.

— Съпругата ми е болна. Не може да върви. Ще останем и двамата.

Иван Мукта повдигна рамене.

В каруцата седяха Миша и Папугова. Прегръщаха децата. Миша имаше подпухнали от сълзи очи.

— Татко, елате с нас. Моля те. Моля те.

— Ще наглеждаме къщата. Нищо лошо няма да се случи. Преживял съм по-лоши неща.

Оставиха една крава на Михал, а една вързаха за каруцата. Изидор изкара останалите от обора и им свали въжетата от шиите. Не искаха да вървят, затова Павел вдигна тояга от земята и ги биеше по задниците. Тогава Иван Мукта изсвири пронизително и изплашените крави се втурнаха в тръст през лехите на Сташя Папугова към нивите. Видяха ги после от каруцата, как скачаха, оглупели от неочакваната свобода. Миша плачеше през целия път.

От Пътя каруцата навлезе в гората и колелата ѝ се нагаждаха към издълбаните следи от каруците на тези, които бяха минали оттам по-рано. Миша вървеше зад каруцата и водеше децата. Край пътя растеше

много пачи крак и масловки. Всеки миг се спираше, приклякваше и изтръгваше гъбите от земята, заедно с мъха и чима.

— Трябва да оставиш крачето, парченце от крачето в земята — тревожеше се Изидор. — Иначе никога повече няма да пораснат.

— Нека не растат — каза Миша.

Нощите бяха топли, затова спяха на земята на взети от къщи одеяла. Мъжете по цели дни копаеха землянки и режиха дърва. Жените, както на село, готвеха и си даваха назаем сол за картофите.

Боски се нанесоха между два големи бора. На клоните им се сушаха пелени. До Боски се наместиха сестрите Малкови. Мъжът на по-младата отиде при АК<sup>[1]</sup>. На по-голямата при Йендруше<sup>[2]</sup>. Павел и Изидор построиха землянка на жените.

Без да се уговарят, хората се нанесоха така, както живееха в Правек. Дори оставиха празно място между Красни и Херубинови. В Правек там се намира къщата на Флорентинка.

Един ден в началото на септември в това горско селище дойде Клоска с дъщеря си. Виждаше се, че момиченцето е болно. Едва си влачеше краката. Беше посинена и имаше висока температура. Павел Боски, който в гората изпълняваше задълженията на лекар, се приближи до тях със своята чанта, в която имаше йод, превръзки, таблетки против разстройство и сулфамидов прах, но Клоска не му позволи да се доближи до дъщеря ѝ. Помоли жените за гореща вода и в нея вареше билки. Миша им даде одеяло. Изглеждаше, че Клоска иска да остане с тях, така че мъжете ѝ измайсториха къща в земята.

Вечер, когато гората замлъкваше, всички седяха край малките огнища и се вслушваха. Понякога нощта проблясваше, сякаш някъде наблизко бушуваше буря. После чуваха от гората ниско страшно ръмжене.

Имаше смелчаци, които ходеха до селото. За картофи, които зрееха в градините край къщите, за брашно или просто заради това, че не можеха да понесат живота в неизвестност. Най-често ходеше старата Серафинова, за която вече живота ѝ не струваше нищо. Понякога с нея ходеше някоя от снахите ѝ и точно от едната Миша чу:

— Нямах вече къща. Остана купчина развалини.

---

[1] Армия Крайова (АК) — конспиративна въоръжена полска групировка от Втората световна война, която действа по време на

немската и съветската окупация — бел.пр. ↑

[2] „Йендруше“ (букв. „Андрейчовци“) — партизански отряд, който произлиза от конспиративната организация Ответ и действия в района на Келце в периода от пролетта на 1941 до края на Втората световна война — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА ЗЛИЯ ЧОВЕК

Откакто хората от Правек избягаха в гората и живееха там в изкопани землянки, Злият Човек не можеше да си намери място в гората. Хората се вряха навсякъде, във всяка горичка, на всяка полянка. Копаеха торф, търсеха гъби и ядки. Кривваха встрани от набързо построените лагери, за да удовлетворяват естествените си нужди право върху храстите с горски ягоди или на свежата трева. В по-топлите вечери чуваше, че се сношаваха в храстите. С учудване гледаше как клетите строяха убежища и колко време им отнемаше това.

Сега ги наблюдаваше с цели дни, а колкото по-дълго ги гледаше, толкова повече се страхуваше от тях и ги мразеше. Бяха шумни и фалшиви. Непрестанно движеха мутрите си и изхвърляха от себе си звуци, които нямаха смисъл. Не бяха нито плач, нито вик, нито мъркане от удоволствие. Речта им не означаваше нищо. Навсякъде оставяха след себе си следи и миризми. Бяха безсрамни и невнимателни. Когато дойдоха тези враждебни гърмежи, а нощем небето се оцветяваше в червено, изпадаха в паника и отчаяние, не знаеха къде да избягат и къде да се скрият. Чувстваше страха им. Воняха като плъх, попаднал в капана на Злия Човек.

Миризмите, които ги обкръжаваха, дразнеха Злия Човек. Но сред тях имаше и приятни миризми, макар и нови: миризмата на печено месо, на варени картофи, на мляко, на кожуси и палта, миризмата на кафе от цикория, на пепел и на зърна жито. Имаше и ужасна воня, неживотинска, чисто човешка: на домашен сапун, на карбол, на луга, на хартия, на оръжие, на мазила и сяра.

Веднъж Злият Човек се спря на края на гората и погледна към селото. Беше празно, изстинало като мърша.

Някои къщи бяха с разрушени покриви, други с разбити прозорци. В селото нямаше нито птици, нито кучета. Нищо. Гледката се хареса на Злия Човек. Щом хората са влезли в гората, Злият Човек влезе в селото.

## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

В книжката Ignis fatuus, или Поучителна игра за един играч така започва описанието на Третия свят:

„Между Земята и Небето съществуват Осем Свята. Висят неподвижно в пространството, като юрган с пух, който се проветрява.“

Бог сътвори Третия Свят много отдавна. Започна от морета и вулканите и свърши с растенията и животните. Понеже в сътворяването няма нищо възвишено, само труд и работа, Бог се умори и изгуби желание. Новият свят му се стори скучен. Животните не разбираха хармонията му, не му се възхищаваха, не хвалеха Бога. Ядяха и се размножаваха. Не питаха Бога защо е направил небето синьо, а водата мокра. Таралежът не се чудеше на своите бодли, нито лъвът — на своите зъби, птиците не се замисляха за крилата си.

Този свят продължи много дълго и отегчи Бога до смърт. Затова Бог слезе на земята и на всяко срещнато животно насила даваше пръсти, длани, лице, нежна кожа, разум и способност да се чуди — превръщаше животните в хора. По животните въобще не искаха да се превърнат в хора, защото хората им се струваха страшни като чудовища, като страшилища. Затова се наговорили, хванали Бога и го удавили. И така вече си останало.

В Третия Свят няма нито Бог, нито хора.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Миша си сложи две поли, два пуловера, главата загърна с кърпа. Тихо, за да не събуди никого, се прокрадна от землянката. Гората заглушаваше монотонната канонада на далечните оръдия. Взе раницата и вече трябваше да тръгне, когато видя Аделка. Детето се приближи до нея.

— Идвам с теб.

Миша се ядоса.

— Връщай се в землянката. Веднага. Аз сега ще дойда.

Аделка сграбчи конвулсивно двете ѝ поли и започна да плаче. Миша се колебаеше. После се върна в землянката за кожухчето на дъщеря си.

Когато се спряха на края на гората, си помислиха, че ще видят Правек. Но Правек го нямаше. На фона на тъмното небе не се виждаха дори най-мънички ивички дим, не светеха никакви светлини, не лаеха никакви кучета. Само на запад, някъде над Котушов, ниски облаци блещукаха в кафяво. Миша потрепери и си припомни някакъв отдавнашен сън, в който всичко беше точно така. „Сънувам — помисли си. — Лежа на нара в землянката. Никъде не съм отишла. Сънувам това.“ А после си помисли, че навярно е заспала още по-рано. Струваше ѝ се, че лежи на новото си двойно легло, а до нея спи Павел. Няма никаква война. Сънува дълъг кошмар, за немците, руснаците, за фронта, за гората и землянките. Това помогна — Миша престана да се страхува и излезе на Пътя. Мокрите камъни на пътя захрущяха под обувките ѝ. Тогава Миша си помисли с надежда, че е заспала още по-рано. Че я е изморило монотонното то въртене на ръчката на мелничката и е заспала на пейката пред воденицата. На няколко години е и сега сънува детския сън за живота на възрастните и войната.

— Искам да се събудя — каза на глас.

Аделка я погледна учудена, а Миша разбра, че нито едно дете не би било в състояние да види насън разстрела на евреите, смъртта на

Флорентинка, партизаните, това, което направиха на Рута, бомбардировките, изселванията, парализирането на майка си.

Погледна нагоре: небето беше като дънцето на консерва, в която Бог е затворил хората.

Минаха край някакво тъмно очертание, а Миша се досети, че това е оборът им. Мина встрани и протегна ръка в тъмнината. Докосна грапавите дъски на оградата. Чу някакви неясни звуци, странни и приглушени.

— Някой свири на хармоника — каза Аделка.

Спряха се пред портичката и сърцето на Миша заби силно. Къщата ѝ стоеше там, чувстваше това, въпреки че не я виждаше. Усещаше пред себе си четириъгълната ѝ мощна осанка, усещаше тежестта ѝ и начинът, по който изпълваше пространството. Пипнешком отвори портичката и се качи на терасата.

Музиката идваше отвътре. Вратата от терасата към антрето беше закована с дъски, така както я бяха оставили. Отидоха до кухненския вход. Музиката стана ясна. Някой свиреше весели песни на хармоника. Миша се прекръсти, стисна силно Аделка за ръка и отвори вратата.

Музиката замлъкна. Видя кухнята си, потънала в дим и мрак. На прозорците висяха одеяла. На масата, до стените, даже на скрина седяха войници. Един от тях внезапно се прицели в нея с автомат. Миша бавно вдигна ръце.

От масата стана мрачният лейтенант. Повдигна ръка към нейната и я раздруса за поздрав.

— Ето наша помещчица — каза, а Миша направи реверанс несръчно.

Сред войниците беше Иван Мукта. Главата му беше превързана с бандаж. От него Миша разбра, че родителите ѝ живеят с кравата в мелницата. Освен тях в Правек няма никого. Иван заведе Миша горе и отвори пред нея вратата към южната стая. Миша видя пред себе си нощното зимно небе. Южната стая беше престанала да съществува, но това ѝ се струваше странно маловажно. Щом очакваше загуба на цялата къща, какво значение имаше загубата на една стая.

— Госпожо — каза Иван Мукта на стълбите — трябва да вземете родителите си и да се скриете в гората. Веднага след вашите празници фронтът се мести. Ще има страшна битка. Не казвайте за това на никого. Това е военна тайна.



— Благодаря — каза Миша и едва след малко до нея достигна целият ужас на тези думи. — Боже, какво ще стане с нас? Как ще се справим през зимата в гората? За какво е тази война, Иване? Кой я води? Защо сами отивате на заколение и убивате другите?

Иван Мукта я погледна тъжно и не отговори.

Миша раздаде на пийналите войници ножове за белене на картофи. Донесе скритата в мазето свинска мас и изпържи голяма паница картофи. Не знаеха какво е това пържени картофи. Взираха се в тях отначало с недоверие, но после започнаха да ядат с все по-голям апетит.

— Не вярват, че това са картофи — обясни Иван Мукта.

На масата се появиха поредните бутилки водка. Засвири хармониката. Миша сложи Аделка да спи под стълбите, там ѝ се струваше най-безопасно.

Присъствието на жена създаде настроение на войниците. Започнаха да танцуват, отначало на пода, после на масата. Останалите пляскаха в ритъма на музиката. Водката се лееше в гърлата, обгръщаше ги някаква внезапна лудост — тропаха, подвикваха, удряха с автомати по пода. Тогава светлоок млад офицер извади пистолета си от кобура и стреля няколко пъти в тавана. В чашите се посипа мазилка. Миша покри глава с ръце. Изведнъж стана тихо и Миша чу сама себе си как крещи. Изпод стълбите ѝ пригласяше ужасеният плач на детето.

Мрачният лейтенант изкрещя на светлоокия и докосна кобура на пистолета си. Край Миша клекна Иван Мукта.

— Не се бойте, Мише. Това са само такива игри.

Отстъпиха на Миша цяла стая. Два пъти провери дали е заключила вратата.

Сутринта, когато вървеше към воденицата, до нея се приближи светлоокият офицер и казваше нещо за извинение. Показа халката на пръста си и някакви хартии. Както обикновено, незнайно откъде се появи Иван Мукта.

— Има жена и дете в Москва. Много Ви се извинява за снощи. Това е от безпокойството, обзема го.

Миша не знаеше какво да направи. Във внезапен импулс отиде при мъжа и го прегърна. Униформата му миришеше на земя.

— Опитайте се да не оставите да Ви убият, Иване — каза на сбогуване на Мукта.

Той поклати глава и се усмихна. Очите му сега изглеждаха като две тъмни чертички.

— Такива като мене не гинат.

Миша го погледна още веднъж и ѝ се стори, че познава Иван отдавна.

— Ами тогава, довиждане — каза.

## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

Живееха в кухнята с кравата. Михал ѝ направи леговище зад вратата, там, където винаги стояха ведрата с вода. През деня ходеше до обора за сено, после хранеше кравата и изхвърляше торта ѝ. Геновева го гледаше от стола. Два пъти дневно взимаше ведрото, сядаше на столче и доеше животното, така както можеше. Млякото беше малко. Точно толкова, колкото е нужно за двама. От млякото Михал събираше каймака, за да го занесе един ден на децата в гората.

Денят продължаваше кратко, сякаш беше болен и нямаше сила да се разпростре докрай. Рано се стъмваше, затова и двамата седяха на масата, на която тлееше нафтова лампа. Прозорците покриха с черги. Михал палеше кухненската печка и отваряше вратичките — огънят им даваше утеха. Геновева молеше да я обърне към огъня.

— Не мога да се движа. Умрях жива. За теб съм страшен товар, който не заслужаваш — казваше понякога с гробовен глас, който идваше някъде от дълбините на корема.

Михал я успокояваше.

— Обичам да се грижа за теб.

Вечер я слагаше на нощното гърне, измиваше я и я пренасяше на леглото. Изпъваше ръцете и краката ѝ. Струваше му се, че го гледа от дълбините на тялото, сякаш е заключена там. Принцеса, затворена в кулата на собственото си тяло. Нощем шепнеше: „Прегърни ме.“

Чуваха заедно отгласите на оръдията, най-често някъде откъм Котушов, но понякога всичко се тресеше и тогава знаеха, че снарядът е ударил в Правек. Нощем до тях достигаха някакви странни звуци: мляскане, мъркане, после бързи крачки на човек или животно. Михал се страхуваше, но не искаше да го покаже. Когато сърцето му започваше да бие твърде силно, се обръщаше настрана.

После Миша и Аделка дойдоха да ги вземат. Михал вече не упорстваше да останат. Мелницата на света спря, развали се механизмът ѝ. Тънеха в снега по Пътя до гората.

— Дай ми още веднъж да видя Правек — помоли Геновева, но Михал се престори, че не я чува.

## ВРЕМЕТО НА УДАВНИКА ПЛЮШЧ.

Удавникът Плюшч се събуди и се показва на повърхността на света. Видя света да се вълнува — въздухът плуваше с големи духвания, кълбеше се и стреляше в небето. Водата се бунтуваше и ставаше мътна, огън и горещина се удряха в нея. Това горе сега беше долу, а това, което беше долу, напираше нагоре.

Удавникът беше изпълнен с любопитство и желание за действие. Опитва силите си и докара от реката облак мъгла и дим. Сивият облак сега се влачеше след него по волския път към селото.

Край оградата на Боски вие измършавяло куче. Наведе се над него без никакво намерение. Кучето заскимтя ужасено, подви опашка и избяга. Това ядоса Удавника Плюшч, затова изпрати облака мъгла и дим над овощната градина и искаше да го пусне в димящите комини, както правеше обикновено, но сега комините не бяха топли. Плюшч обиколи къщата на Серафинови и вече знаеше, че там няма никого. В Правек нямаше никого. Във въздуха набъбваше звукът от движени от вятъра врати на обор.

Удавникът Плюшч копнееше да си поиграе, да се движи сред инструментите на хората, така че светът да реагира на присъствието му. Искаше да направлява въздуха, да спира вятъра на своето мъгливо тяло, да си играе с формата на водата, да мами и ужасява хората, да плаши животните. Но внезапните движения на въздуха спряха и всичко стана пусто и тихо.

Спря се за момент и усети някъде в гората тази разлята, изхабена топлина, която отделят хората. Зарадва се и залъкатуши. Обърна по волския път и отново изплаши същото куче. По небето се влачеха ниски облаци, което даваше сили на Удавника. Още нямаше слънце.

Точно преди гората нещо го спря. Не знаеше какво. Колебаеше се, а после зави към реката, не по ливадите на свещеника, а по-нататък, по Папиерния.

Рядката борова гора беше изпокършена и димеше. В земята зееха огромни дупки. Вчера оттук би трябвало да е минал краят на света.

Във високата трева лежах стотици изстиващи човешки тела. Кръвта се изпаряваше в червено към сивото небе и започна да се оцветява в карминово на изток.

Удавникът забеляза някакво движение в това мъртвило.

Слънцето се отскубна от оковите на хоризонта и започна да освобождава душите от мъртвите тела на войниците.

Душите си пробиваха път от телата, объркани и оглупели. Люлееха се като сенки, като прозрачни балончета. Удавникът Плюшч се зарадва почти толкова силно, колкото се радва жив човек. Навлезе в рядката гора и се опитваше да развърти душите, да танцува с тях, да ги плаши и да ги дърпа със себе си. Бяха много, стотици, а може би хиляди. Ставах, люлееха се несигурно над земята. Плюшч сновеше между тях, пуфтеше, докосваше ги, въртеше се, пълен с желание за игра като кученце, но душите не му обръщаха внимание, сякаш не съществуваше. За момент се люлееха между пластове на утринния вятър, а после, като освободени балони, си пробиваха път нагоре и изчезваха някъде.

Удавникът не можеше да разбере, че си отиват и че има такова място, където може да се отиде, когато се умре. Опитваше се да ги гони, но те вече подлежах на други закони от тези на Удавника Плюшч. Слепи и глухи за неговите покани, бяха като движени от инстинкт попови лъжички, които знаят само една посока на пътешествие.

Гората побеля от тях, а после изведнъж опустя и Удавникът Плюшч отново остана сам. Беше ядосан. Завъртя се и удари едно дърво. Уплашена птица извика пронизително и на сляпо полетя по посока на реката.

## ВРЕМЕТО НА МИХАЛ

Руснаците събираха от Папиерния своите убити и с фургони ги караха в селото. На нивата на Херубин изкопаха голяма дупка и там погребваха телата на войниците. Офицерите отделяха настрана.

Всички, които се върнаха в Правек, отидоха да наблюдават това забързано погребение без свещеник, без речи, без цветя. Отиде и Михал и невнимателно позволи погледът на мрачния лейтенант да падне точно върху него. Мрачният лейтенант потупа Михал по гърба и заповяда да закарат телата на офицерите пред къщата на Боски.

— Не, не копайте тук — молеше Михал. — Малко ли е земята за гробове на войниците ви? Защо в градината на дъщеря ми? Защо изравяте луковиците на цветята? Отидете на гробището, ще ви покажа и други места...

Мрачният лейтенант, преди това винаги възпитан и учтив, отблъсна Михал, а един от войниците се прицели в него с автомат. Михал се отдръпна.

— Къде е Иван? — Изидор попита лейтенанта.

— Погиб.

— Не — каза Изидор, а лейтенантът спря за малко поглед върху него.

— Почему нет?

Изидор се обърна и избяга.

Руснаците погребваха в градината под прозореца на спалнята осем офицери. Всичките ги засипаха с пръст, а когато си заминаха, заваля сняг.

Оттогава никой не искаше да спи в спалнята от страната на градината. Миша сгъна юрганите и ги качи горе.

През пролетта Михал скова дървен кръст и го постави под прозореца. После внимателно очерта бразди в пръстта и садеше в тях кученца. Цветята пораснаха буйни, цветни, с устички, отворени към небето.

В края на четиридесет и пета година, когато вече нямаше война, пред къщата спря военна газка, от която слезе полски офицер и някакъв цивилен. Казаха, че ще ексхумират офицерите. После се появи камион с войници и каруца със стъпала отстрани, на която слагаха взетите от земята тела. Пръстта и кученцата бяха изсмукали от тях кръвта и водата. Най-добре се бяха запазили вълнените униформи и точно те държаха разлагащите се останки на едно място. Войниците, които ги пренасяха в каруцата, си вързаха кърпи на носа и устата.

На Пътя стояха хората от Правек и се опитваха да видят през оградата колкото се може повече, но когато каруцата тръгна по посока на Йешкотле, се отдръпнаха в мълчание. Най-смели бяха кокошките — смело бягаха след каруцата, която подскачаше на камъните, и лакомо поглъщаха това, което падаше от нея на земята.

Михал повърна в бъзовия храст. Никога повече не сложи в уста кокоше яйце.



## ВРЕМЕТО НА ГЕНОВЕВА

Тялото на Геновева застина неподвижно като изгорена в жарта глинен тенджер. Наместваха го в стола на колела. Сега беше оставено на милостта на другите. Слагаха го да спи, миеха го, местеха го, изкарваха го на терасата.

Тялото на Геновева беше едно, а Геновева — друго. Живееше затворена в него, залостена, оглушала. Можеше и движи само крайчетата на пръстите си и лицето, макар и не докрай. Вече не можеше нито да се усмихне, нито да заплаче. Думите, ръбести и хрипливи, падаха от устата ѝ като камъчета. Тези думи нямаха власт. Понякога се опитваше да се скара на Аделка, която биеше Антек, но внучката не взимаше насериозно заплахите ѝ. Антек се криеше в полата на баба си и Геновева не можеше да направи нищо, за да го скрие или поне прегърне. Гледаше безпомощно как по-голямата и по-силна Аделка дърпа брат си за косата и я обземаше ярост, която обаче веднага отшумяваше, тъй като нямаше шанс по никакъв начин да намери изблик.

Миша много говореше на майка си. Преместваше стола ѝ през вратата до топлите плочи на кухненската печка и бърбореше. Геновева слушаше невнимателно. Това, което разказваше дъщеря ѝ, я отегчаваше. Все по-малко любопитна беше кой е оцелял и кой е загинал, не я интересуваха службите в църквата, приятелките на Миша от Йешкотле, новите начини за консервиране на грах, новините по радиото, които Миша винаги коментираше, безсмислените ѝ съмнения и въпроси. Геновева предпочиташе да се съсредоточи върху това, което прави Миша, и което става в къщата. Така видя растящия за трети път корем на дъщеря си, мъничкия сняг от брашно, който пада от дъската на пода, когато Миша точи тесто за макарони, мухата, която се дави в млякото, оставения на ламарината ръжен, нажежен до червено, кокошките, които в антрето се опитват да изкарат връзките от обувките. Това беше конкретният живот, който може да се напипа, който отплуваше от нея ден след ден. Геновева виждаше, че Миша не

се справя с тази голяма къща, която ѝ подариха. Затова развърза няколко изречения от себе си и убеди дъщеря си да вземе момиче да ѝ помага. Миша доведе Рута.

Рута порасна красиво момиче. На Геновева ѝ се свиваше сърцето, когато я гледаше. Дебнеше тези моменти, когато и двете, Миша и Рута, заставаха една до друга — тогава ги сравняваше помежду си. И — никой ли не беше забелязал? — толкова си приличаха. Две отражения на едно и също нещо. Едната беше по-дребна и по-тъмна, другата по-висока и по-пълна. Очите и косите на едната бяха кестеняви, а на другата — медени. Освен това всичко друго беше еднакво. Поне така се струваше на Геновева.

Гледаше как Рута мие пода, как къща големите глави зеле, как стрива на парчета сирене. А колкото по-дълго я гледаше, толкова по-сигурна беше. Понякога, когато къщи перяха или чистеха, а Михал беше зает, Миша заръчваше на децата да закарат баба си в гората. Децата внимателно подбутваха стола, а после зад бѣза, невидими вече от къщата, препускаха по Пѣтя, като бутаха пред себе си стола с неподвижното величествено тяло на Геновева. Оставяха я с развети коси и безпомощно отпусната ръка на перилото, а самите те тичаха из горичките за гѣби или ягоди.

Един от тези дни Геновева видя с крайчеца на околото си, че от гората на Пѣтя излезе Клоска. Геновева не можеше да помръдне глава, затова чакаше. Клоска се приближи до нея и любопитно обиколи около стола. Приклепна пред Геновева и я погледна в лицето. Двете се измериха за момент с поглед. Клоска вече не приличаше на онова момиче, което върви босо по снега. Беше станала силна и още по-голяма. Дебелите ѝ плитки сега бяха бели.

— Смени ми детето — каза Геновева.

Клоска се засмя и взе в топлата си длан безсилната ѝ ръка.

— Взе ми момичето, а ми остави момче. Рута е моя дъщеря.

— Всички млади жени са дъщери на по-възрастни жени. Всъщност на теб вече не ти трябва нито дъщери, нито синове.

— Парализирана съм. Не мога да се движа.

Клоска взе безсилната ръка на Геновева и я целуна.

— Стани и върви — каза.

— Не — прошепна Геновева и, без да осъзнава движението, поклати глава.

Клоска се засмя и пое по посока на Правек.

След тази среща Геновева изгуби желание да се обажда. Казваше само „да“ или „не“. Чу веднъж как Павел шепнеше на Миша, че парализата атакува и разума. „Нека така да е — мислеше си — парализата атакува моя разум, но дори и така все още ме има някъде“.

След закуска Михал извеждаше Геновева пред къщата. Оставяше стола на тревата край оградата, а сам сядаше на пейката. Изваждаше хартия за цигари и дълго мачкаше тютюна в пръстите си. Геновева гледаше пред себе си към Пътя, вираше се в гладките павета, които изглеждаха като върховете на главите на хиляди погребани в земята хора.

— Не ти ли е студено? — питаше Михал.

Клатеше глава.

После Михал допушваше цигарата и си тръгваше. Геновева оставаше в стола и гледаше градината на Папугова, песъчливия полски път, който се виеше между зелени и жълти петна. После гледаше стъпалата си, коленете, бедрата — бяха точно толкова далечни и точно толкова не ѝ принадлежаха, колкото пясъците, нивите и градините. Тялото ѝ беше счупена фигурка от крехка човешка материя.

Учудваше я, че все още си движи пръстите, че ѝ е останало усещането в краищата на бледите ръце, които от месеци не бяха вършили работа. Слагаше тези длани на замрелите колене и ровеше с тях в гънките на полата. „Аз съм тяло“ — казваше на себе си. А в тялото на Геновева, като рак, като плесен, се разрастваше картината на убиването на хора.

Убиването се състои в отнемането на правото на движение. Нали животът е движение. Убитото тяло се обездвижваше. Човек е тяло. И всичко, което преживява, има начало и край в тялото.

Един ден Геновева каза на Михал:

— Студено ми е.

Донесе ѝ вълнена забрадка и ръкавички. Движеше пръстите си, но вече не ги усещаше. Затова не знаеше дали се мърдат, или не. Когато вдигна поглед към Пътя, забеляза, че мъртвите са се върнали. Простираха се по Пътя от Черница до Йешкотле като голяма процесия, сякаш беше поклонение в Ченстохова. Но поклонението винаги е съпътствано от глъчка, монотонни песни, плачливи литания<sup>[1]</sup>, тътрене на подметки в камък. Тук властваше тишина.

Бяха хиляди. Маршируваха в неравни, разкъсващи се редици. Вървяха в гробовна тишина, с бърза крачка. Бяха сиви, сякаш с отнета кръв.

Геновева търсеше сред тях Ели и дъщерята на Шенбертови с бебе на ръце, но умрелите преминаваха твърде бързо, за да може да се вгледа в тях. Едва после видя сина на Серафинови и то само защото вървеше най-близо до нея. В челото си имаше огромна кафява дупка.

— Франек — прошепна.

Обърна глава и без да намалява крачка, я погледна. Протегна ръка към нея. Устните му се размърдаха, но Геновева не чу нито дума.

Гледаше ги цял ден, до вечерта, и походът не намаляваше. Вървяха все още, когато затвори очи. Знаеше, че и Бог ги гледа. Видя лицето му — беше черно, страшно, пълно с белези.

---

[1] Литание — молитва, в която често се споменава името на даден светец — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА ЧИФЛИКЧИЯТА ПОПЕЛСКИ

През четиридесет и шеста година чифликчията Попелски все още живееше в чифлика, макар да се знаеше, че това няма да продължи дълго. Съпругата му закара децата в Краков и сега правеше курсове дотам и обратно, като подготвяше пренасянето.

Изглеждаше, че на чифликчията му е все едно това, което става около него. Играеше. Седеше в библиотеката по цели дни и ноци. Спеше на кушетката. Не се преобличаше, не се бръснеше. Когато съпругата му заминаваше при децата, не ядеше. Понякога три, четири дни. Не отваряше прозорците, не се обаждаше, не излизаше на разходка, дори не слизаше долу. Веднъж или два пъти пристигнаха при него от околията за национализацията. Имаха чанта, пълна със заповеди и печати. Удряха по вратата и дърпаха звънеца. Тогава отиде до прозореца, погледна ги отгоре и потри ръце.

— Всичко съвпада — каза с хриплив, отвикнал да говори глас. — Преминавам на следващото квадратче.

Понякога чифликчията Попелски се нуждаеше от своите книги.

Играта изискваше от него различна информация, но това не му създаваше проблеми — всичко можеше да намери в собствената си библиотека. Понеже в Играта важна роля играеха сънищата, чифликчията Попелски се научи да сънува по поръчка. Освен това, бавно придобиваше контрол над сънищата, правеше в тях, каквото си искаше, съвсем по различен начин, отколкото в живота. Съзнателно сънуваше на дадената тема и веднага, също така съзнателно, се будеше от другата страна, сякаш е минал пред дупка в ограда. Нуждаеше се от един миг да се осъзнае, а после започваше да действа.

Играта му даваше всичко, от което се нуждаеше, а дори и повече. За какво му беше да излиза от библиотеката?

По същото време чиновниците от околията му взимаха горите, просеките, орните земи, рибарниците и ливадите. Изпратиха писмо, в което го информираха, че като гражданин на младата социалистическа държава, вече не му принадлежат тухларната, дъскорезницата,

казаните и воденицата. Накрая също и чифликът. Бяха учтиви, дори му определиха срок за предаване на имота. Съпругата му отначало плачеше, после се молеше, накрая започна да събира нещата. Приличаше на свещ, толкова беше слаба и въсьчнобледа. Побелялата изведнъж коса светеше в полумрака на чифлика със студена и също бледа светлина.

Чифликчийката Попелска нямаше претенции към съпруга си, за това, че беше полудял. Тревожеше се, че ще се наложи сама да решава какво може да се вземе, а какво да се остави. Когато обаче първата кола замина, чифликчията Попелски, блед и обрасъл, слезе долу с два куфара в ръце. Не искаше да покаже какво има в тях.

Чифликчийката изтича горе и за момент със съсредоточен поглед огледа библиотеката. Остана с впечатление, че нищо не липсва, нямаше нито едно празно място на лавиците, не беше преместена нито една картина, дреболия, нищо. Извика работниците, а те хвърляха книгите в картонените кутии както им падне. После, за да става по-бързо, ги сваляха от лавиците по цели редове. Книгите разперваха нелетателните си крила и безсилно падаха на купчина. Когато свършиха кутиите, работниците ги оставиха, взеха пълните кутии и тръгнаха. Едва после се оказа, че са взели всичко от А до Л.

По това време чифликчията Попелски стоеше при колата и с удоволствие дишаше свежия въздух, който го зашеметяваше след месеците престой на затворено. Искаше му се да се смее, радва, танцува — кислородът препускаше в гъстата му ленива кръв и надуваше засъхналите артерии.

— Всичко е точно така, както трябва да бъде — каза на съпругата си в колата, когато пътуваха по Пътя към шосето за Келце. — Всичко, което се случва, се случва добре. А после добави още нещо такова, че и шофьорът, и работниците, и чифликчийката, се погледнаха красноречиво.

— Осмица трефа е разстреляна.

## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

В книгата *Ignis fatuus*, или Поучителна игра за един играч, която е упътване за Играта, при описанието на Четвъртия Свят се намира следната история:

„Бог създаваше Четвъртия Свят в забрава, която му носеше облекчение в божественото му страдание.

Когато сътвори човека, се осъзна — толкова впечатление му направи. Затова захвърли по-нататъшното създаване на света — защото можеше ли да има нещо по-съвършено? — и сега, в своето божествено време, се възхищаваше на собственото си произведение. Колкото по-дълбоко достигаше погледът на Бога в човешката вътрешност, толкова по-гореща любов към човека се разгоряваше в Бога.

Но човекът се оказа неблагоприятен, зае се да оре земята, да плоди деца и не обръщаше внимание на Бога. Тогава в божественото съзнание се появи тъга, от която се процеждаше тъмнина.

Бог се влюби в човека без взаимност.

Божията любов, както всяка друга, беше обременяваща. А пък човекът узря и реши да се освободи от нахалния любовник. «Позволи ми да си отида — каза. — Дай ми да опозная света по свой начин и ме подготви за пътя.»

«Няма да се справиш без мен — каза Бог на човека — Не си отивай.»

«Остави ме на мира» — каза човекът, а Бог с тъга му приведе клон на ябълка.

Бог остана сам и тъгуваше. Сънуваше, че той е изгонил човека от рая, толкова много го болеше мисълта, че е изоставен.

«Върни се при мен. Светът е страшен и може да те убие. Погледни земетресенията, избухванията на вулканите, пожарите и потопите» — гърмеше от дъждовните облаци.

«Остави ме, ще се справя» — отвърна му човекът и тръгна.“

## ВРЕМЕТО НА ПАВЕЛ

— Трябва да се живее — каза Павел. — Трябва да се отглеждат деца, да се печели, още да се образова и да се стреми нагоре.

Така и правеше.

С Аба Кознецки, който преживя лагера, се върнаха към търговията с дърва. Купуваха гора за изсичане и организираха преработката и извозването на дървения материал. Павел купи мотор и обикаляше околностите в търсене на поръчки. Направи си чанта от свинска кожа, в която държеше книжката с квитанциите и няколко химически молива.

Понеже работата вървеше нелошо и в джоба му течеше непрестанен поток банкноти, Павел реши да продължи образованието си. Да следва за лекар беше вече малко реално, но все още можеше да си повиши квалификацията като хигиенист или фелдшер. Сега вечерите Павел Боски задълбаваше в тайните на размножаването на мухите и сложните вериги от живота на тениите. Учеше съдържанието на витамини в хранителните продукти и пътищата на разпространение на болести като туберкулоза и кореман тиф. В продължение на няколко години курсове и обучения стигна до убеждението, че медицината и хигиената, освободени от властта на невежеството и суеверията, ще бъдат в състояние да преобразят живота на човека, а полското село ще се превърне в оазис на стерилизирани тенджери и обеззаразени с лизол дворове. Затова Павел първи в околността предназначи едно помещение в дома си за баня и санитарна стая едновременно. Там беше безупречно чисто: емайлирана вана, изтъркани с четка кранове, метален кош с капак за отпадъци, стъклени съдове за памук и лигнин, както и остъклено шкафче, което се затваряше с катинар и, в което държеше всички лекарства и медицински инструменти. Когато завърши поредния курс, вече имаше правоспособност на медицинска сестра и сега в тази стая биеше на хората инжекции, като едновременно с това не забравяше да им изнесе кратка лекция на тема ежедневна хигиена.



После работата с Аба пропадна, защото национализираха горите. Аба замина. Дойде да се сбогува; прегърнаха се като братя. Павел Боски си даде сметка, че започва нов етап в живота му, че оттук нататък трябва да се справя сам и то в съвсем нови условия. С биене на инжекции не може да се издържа семейство.

Затова сложи в кожената си чанта всички свидетелства от курсовете и замина с мотора в Ташов да търси работа. Намери я в Санепид<sup>[1]</sup>, околийското царство на стерилизацията и пробите от изпражнения. Оттогава, особено след встъпването му в партията, бавно и необратимо започна да се издига.

Тази работа се състоеше в обикаляне с шумния мотор на околните села и изследване на чистотата в магазините, ресторантите и закувалните. Появата му с кожената чанта, пълна с документи и проби за изпражнения, там се смяташе за идване на конник на Апокалипсиса. Павел, ако искаше, можеше да нареди затваряне на всеки магазин, на всяка гостилница. Беше важен. Даваха му подаръци, черпеха го с водка и най-пресни желирани бутчета.

По този начин се запозна с Уклея, който беше собственик на сладкарница в Ташов и на още няколко, вече по-малко официални начинания. Уклея от своя страна въведе Павел в света на секретари и адвокати, на гуляи и лов, на дашни цицести бюфетчийки и алкохол, който добавяше смелост да се взима от живота с пълни шепи.

Така Уклея зае мястото, изоставено от Аба Кознецки, мястото, предназначено в живота на всеки мъж за водача и приятеля; без него би бил самотен, неразбран воин в света на хаос и мрак, който пълзи отвсякъде, само като обърнеш поглед.

---

[1] Санепид — полското съответствие на ХЕИ — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА МИЦЕЛА

Мицелът расте под цялата гора, а може би под целия Правек. Твори в земята, под мек килим, под трева и камъни, плетене на тънки нишчици, връзчици и кълбенца, с които омотава всичко. Нишките на мицела имат могъща сила и се хващат във всяка грудка земя, оплитат корените на дърветата и придържат големите скали във вечното им бавно движение напред. Мицелът прилича на плесен — бяла, деликатна, студена — лунна подземна коронка, хлъзгави пъпни върви на света. Обрасва по ливадите и скита под пътищата на хората, катери се по стените на къщите им, а понякога, в приливи на сила, незабелязано атакува телата им.

Мицелът не е нито растение, нито животно. Не е в състояние да черпи сили от слънцето, защото природата му е чужда на слънцето. Не го влече към топлото и живото, защото природата му не е нито топла, нито жива. Мицелът живее, благодарение на това, че изсмуква остатъците от соковете на това, което умира, което се разлага и попива в земята. Мицелът е живот на смъртта, живот на разлагането, живот на това, което е умряло.

През цялата година мицелът ражда своите студени и влажни деца, но тези, които се появяват на бял свят през лятото и есента, са най-красиви. Край хорските пътища растат челядинки на тънки крачета, в тревата се белеят почти съвършени пърхутки и рогатки, а масловките и серните гъби си взимат съборените дървета. Гората е пълна с жълт пачи крак, маслинени гълъбки и чортови манатарки.

Мицелът не дели и не различава децата си, всички дарява със сила за ръст и мощ за сеене на спори. На едни дава миризма, на други способност да се крият от очите на хората, а още други имат форми, които спират дъха.

Дълбоко под земята, в самата среда на Воденицата, пулсира голямо бяло сплетено кълбо от нишки, което е сърцето на мицела. Оттук мицелът се разпростира във всички посоки на света. Гората тук е тъмна и влажна. Избуяли къпини оковават дънерите на дърветата.

Навсякъде е обрасъл буен мъх. Хората инстинктивно избягват Воденицата, въпреки че не знаят, че тук долу живее сърцето на мицела.

От всички хора само Рута знае за това. Досети се, заради най-хубавите мухоморки, които растат тук всяка година. Мухоморките са пазителите на мицела. Рута ляга на земята между тях и гледа отдолу снежнобелите им фусти, подобни на пънчета.

Рута веднъж чу живота на мицела. Това беше подземен шепот, който звучеше като глуха въздишка, а после се чуваше нежно трополене на грудките земя, когато между тях се провираше нишка. Рута чу биенето на сърцето на мицела, което се случва веднъж на осемдесет човешки години.

От този момент идва на това влажно място при Воденицата и винаги си ляга на мокрия мъх. Когато лежи по-дълго, започва да чувства мицела още по-различно — понеже мицелът забавя времето. Рута изпада в сън-не-сън и вижда всичко по съвсем различен начин. Вижда отделните подухвания на вятъра, пълния със забавена грация полет на насекомите, плавните движения на мравките, частиците светлина, които седят на повърхността на листата. Всички високи звуци — трелите на птиците, писъците на животните — се променят в бучене и дуднене и се спускат досами земята като мъгла. На Рута ѝ се струва, че лежи така с часове, въпреки че е минал едва миг. Така мицелът владее времето.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Рута го чакаше под липата. Духаше вятър, а дървото трещеше и подвеждаше.

— Ще вали — каза тя вместо поздрав.

Вървяха в мълчание по Пътя, после завиха в своята гора зад Воденицата. Изидор вървеше половин крачка на назад и тайно гледаше голите рамене на момичето. Кожата ѝ изглеждаше тъничка, почти прозрачна. Желаше да я докосне и погали.

— Помниш ли, как веднъж много отдавна ти показах границата?

Изидор кимна с глава.

— Щяхме някога да я проучим. Понякога не вярвам в тази граница. Допусна чуждите...

— От гледна точка на науката такава граница е невъзможна.

Рута се засмя и хвана Изидор за ръка. Дръпна го между ниските борове.

— Ще ти покажа още нещо.

— Какво? Колко още неща имаш за показване? Покажи ми ги всички веднага.

— Така не може.

— То живо ли е или мъртво?

— Нито едното, нито другото.

— Някакво животно?

— Не.

— Растение?

— Не.

Изидор се спря и попита неспокойно:

— Човек?

Рута не отговори. Пусна дланта му.

— Не идвам — каза и клекна.

— Като не искаш няма. Не те принуждавам.

Клекна до него и се вгледа в пътечките на големите горски мравки.

— Понякога си толкова умен. А понякога толкова глупав.

— Но по-често глупав — каза той тъжно.

— Исках да ти покажа нещо странно в гората. Мама казва, че това е средата на Правек, а ти не искаш да дойдеш.

— Добре, да вървим.

В гората не се чуваше вятър, затова пък стана задушно.

Изидор видя на врата на Рута мънички капчици пот.

— Да си починем — обади се отзад. — Да си полегнем тук и да си починем.

— Всеки момент ще завали, ела.

Изидор легна на тревата и сложи ръце под глава.

— Не искам да гледам средите на света. Искам да лежа тук с теб.  
Ела.

Рута се поколеба. Направи няколко крачки, после се върна. Изидор премрежи очи и Рута се превърна в размазана форма. Формата се приближи и седна на тревата.

Изидор протегна ръка пред себе си и попадна на крака на Рута. Под пръстите си усещаше дребните косъмчета.

— Бих искал да бъда твой съпруг, Рута. Бих искал да се любя с теб.

Отдръпна крак. Изидор отвори очи и погледна право в лицето на Рута. Беше някак си студена, ожесточена. Не такава, каквато я познаваше.

— Никога няма да правя това с някого, когото обичам. Само с тези, които мразя — каза и се изправи. — Отивам. Ако искаш, ела с мен.

Стана забързано и тръгна след нея, както обикновено, половин крачка назад.

— Променила си се — каза тихо.

Обърна се внезапно и спря.

— Разбира се, че съм се променила. Учудваш ли се? Светът е лош. Видя го сам. Що за Бог е този, който е създал такъв свят? Или самият той е лош, или позволява на злото да се случва. Или всичко му се е объркало.

— Не може така да говориш...

— Аз мога — каза и побягна пред себе си.

Стана много тихо. Изидор не чуваше нито вятъра, нито птиците, нито жуженето на насекомите. Беше празно и глухо, сякаш беше паднал в пух, в самата среда на огромен юрган от пух, в пряспа сняг.

— Рута — извика.

Мярна му се между дърветата, после изчезна. Забърза се в тази посока. Огледа се безпомощно, защото разбра, че няма да успее без нея да се върне вкъщи.

— Рута — извика още по-силно.

— Тук съм — каза и излезе иззад дърветата.

— Искам да видя центъра на Правек.

Повлече го в някакви храсти и гъсталаци — малини, диви къпини. Растенията дърпаха Изидор за пуловера. Пред тях се простираше малка полянка между огромни дъбове. На земята лежаха купища жълди, както от минали години, така и от тази година. Едни се разпадаха на прах, други цъфтяха, а трети блестяха със свежа зеленина. В самия център на поляната стоеше висок продълговат камък бял варовик.

На този обелиск лежеше още един, по-широк и по-масивен. Приличаше на шапка. Изидор забеляза под тази каменна шапка очертанията на лице. Приблужи се, за да се вгледа в него, и тогава видя, че същото това лице беше отстрани, от едната и другата страна. Така ставаха три лица. И изведнъж Изидор усети дълбоко чувство на непълнота, на липса на нещо важно. Имаше впечатлението, че вече знае всичко това отнякъде, че е виждал поляната и камъка по средата ѝ, и трите му лица. Потърси дланта на Рута, но това не го успокои. Ръката на Рута го дръпна след себе си и започнаха да вървят около поляната по жълдите. Тогава Изидор видя четвъртото лице, същото като останалите. Вървеше все по-бързо, а после пусна ръката на Рута, защото започна да тича, загледан в камъка. Виждаше винаги едно лице, обърнато към себе си, и две в профил.

И сега разбра откъде идва това усещане за липса, тъгата, която лежеше в основата на всичко, тъгата, която присъства във всяко нещо, във всяко явление и винаги е присъствала — не е възможно наведнъж да се проумее всичко.

— Не може да се види четвъртото лице — каза Рута, сякаш четеше мислите му. — Точно това е центърът на Правек.

Започна да вали силно и когато стигнаха до Пътя, вече бяха съвсем подгизнали. Роклята на Рута прилепна по тялото ѝ.

— Ела у нас. Ще се изсушиш — предложи ѝ.

Рута се спря срещу Изидор. Зад гърба ѝ беше цялото село.

— Изек, ще се омъжа за Уклея.

— Не — каза Изидор.

— Искам да избягам в града, искам да пътувам, искам да имам обици и хубави обувчици.

— Не — повтори Изидор и започна да трепери. Водата се стичаше по лицето му и замъгляваше гледката към Правек.

— Да — каза Рута и отстъпи няколко крачки назад.

На Изидор му се подкосиха краката. Страхуваше се, че ще падне.

— Ще бъда в Ташов. Не е далече! — извика Рута и тръгна към гората.

## ВРЕМЕТО НА КЛОСКА

Злият Човек идваше на Видимач вечер. Отделяше се на мръкване от гората и изглеждаше сякаш се отлепя от стената ѝ: беше тъмен, върху лицето си имаше сянка от дърветата, която никога не изчезваше. В косите му блестяха паяжини, по брадата му скитаха щипалки и малки майски бръмбари — Това отвращаваше Клошка. Той миришеше по друг начин. Не като човек, а като дърво, като мъх, като козината на глиган, като кожуха на заек. Когато му позволяваше да проникне в нея, знаеше, че не се сношава с човек. Това не беше човек, въпреки човешкия образ, въпреки двете или трите човешки думи, които можеше да каже. Когато разбираше това, я обземаше страх, но и възбуда, че ето тя самата се превръща в кошута, в дива свиня или в сърна, че не е нищо повече от самка, като милиардите самки по света и има в себе си самец, като милиардите самци по света. Злият Човек тогава издаваше пронизителен вой, който навярно се чуваше в цялата гора.

Тръгваше си от нея на разсъмване и на излизане винаги ѝ откриваше малко храна. Много пъти Клошка се опитваше да върви след него в гората и да открие скривалището му. Ако го знаеше, щеше да има по-голяма власт, защото в скришното си място животното или човекът показват слабите страни на природата си.

Никога не ѝ се отдаваше да проследи Злия Човек по-дълго от голямата липа. Когато само за миг отвръщаше поглед от прегърбената фигура, която се мяркаше между дърветата, Злият Човек изчезваше, сякаш пропадеше вдън земя.

Накрая Клошка разбра, че я издава човешката женска миризма и затова Злият Човек знае, че е следен. Затова набра гъби, кори от дървета, взе игличина и листа и сложи всичко това в голям каменен съд. Заля с дъждовна вода и почака няколко дни. А когато Злият Човек дойде при нея и после призори си отправи към гората с парче сланина между зъбите, тя бързо се съблече, намаза се със сместа и тръгна след него.



Видя как накрая на поляната седна на тревата и изяде сланината. После изтри ръце в земята и влезе във високата трева. В откритото пространство се оглеждаше боязливо и душеше. Веднъж дори легна на земята и едва след миг Клоска чу шума от фургон на волския път.

Злият Човек стигна до Паперня. Клоска сега се хвърли в тревата и приведена до земята тичаше по следите му. Когато вече се намери накрая на гората, никъде не можеше да го съзре. Опита се да души, така както той, но нищо не усещаше. Въртеше се безпомощно под голям дъб, когато изведнъж край нея падна клонче, после второ и трето, Клоска разбра грешката си. Вдигна глава. Злият Човек седеше на клон и се зъбеше. Уплаши се от нощния си любовник. Не изглеждаше като човек. Изръмжа ѝ предупредително и Клоска разбра, че трябва да си ходи.

Отиде право на реката, където изми от себе си миризмите на земя и гора.

## ВРЕМЕТО НА РУТА

Варшавата<sup>[1]</sup> на Уклея достигна толкова далече, колкото беше възможно. После Уклея трябваше да слезе и последните метри извървя пеша. Спъваше се в неравностите на горския път и ругаеше. Накрая се спря пред наполовина съборената колиба на Клоска и ядосано се изплю.

— Добра жено, позволете, имам предложение за вас! — извика.

Клоска излезе пред къщата и погледна право в зачервените очи на Уклея.

— Няма да ти я дам.

За момент изгуби увереност в себе си, но веднага се взе в ръце.

— Тя вече е моя — каза спокойно. — Само се инати, че трябва да я благословиш. Трябва да те моля за ръката ѝ.

— Няма да ти я дам.

Уклея се обърна по посока на автомобила и извика:

— Рута!

След малко вратата се отвори и от колата слезе Рута. Косата ѝ сега беше къса и къдриците ѝ се подаваха от мъничката шапчица. В тясна пола и на токчета изглеждаше много слаба и висока. С усилие вървеше в своите пантофки по песъчливия път. Клоска я гледаше жадно.

Рута се спря до Уклея и несигурно пъкна ръка под рамото му. Този жест даде докрай смелост на Уклея.

— Благослови дъщеря си, жено, защото нямаме много време. — Побутна леко момичето напред.

— Ела си вкъщи, Рута — каза Клоска.

— Не, мамо, искам да се омъжа за него.

— Той ще те нарани. Ще те загубя заради него. Това е върколак.

Уклея се засмя.

— Рута, да се връщаме... няма смисъл.

Момичето внезапно се обърна към него и хвърли чантичката си в краката му.

— Няма да тръгна, докато не ми позволи! — извика злобно.

Отиде до майка си. Клоска я прегърна и стояха така, докато Уклея започна да губи търпение.

— Да се връщаме, Рута. Не си длъжна да я убеждаваш. Не значи — не. Мисли се за голяма работа...

Тогава Клоска се обърна към него над главата на дъщеря си.

— Можеш да я вземеш, но ще ти поставя едно условие.

— Да? — заинтересува се Уклея. Обичаше да се пазари.

— От октомври до края на април е твоя. От май до септември — моя.

Учуден Уклея я погледна, сякаш не разбираше. После започна да брои месеците на пръсти и излезе, че подялбата не е равна и той печели от нея. Имаше повече месеци от Клоска. Усмихна се хитро.

— Добре, така да бъде.

Рута взе дланта на майка си и я сложи на бузата си.

— Благодаря ти, мамо. Ще ми бъде добре. Там имам всичко, което пожелаю.

Клоска я целуна по челото. Дори не погледна Уклея, когато си отиваха. Колата, докато тръгне, изпусна кълбета сив дим и за първи път в живота си дърветата на Видимач усетиха вкуса на изгорелите газове.

---

[1] Варшава — стара полска марка автомобили — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА МИША

За семейството и колегите, за секретарите и адвокатите Павел организираше събирания на именния си ден през юни, деня на Петър и Павел. Но на рождениците си дни канеше винаги само Уклея. Рождениците дни са за приятелите, а Павел имаше един приятел.

Когато децата чуеха глухия шум на варшавата, тичаха уплашени в скривалището под стълбите. Уклея, без да знае, че буди ужас, носеше на децата голям термос със сладолед, а в картонена кутия — вафли.

Миша в небесносиня рокля за бременни, ги покани на масата в стаята, но се бавеха да заемат местата си. Изидор заговори Рута на вратата.

— Имам нови марки — каза.

— Изидор, не мъчи гостите — смъмри го Миша.

— Изглеждаш красиво в това палто, като Снежната Кралица — прошепна Изидор на Рута.

Миша започна да сервира храната. Имаше желирани бутчета и два вида салати. Имаше чинийки с колбаси и пълнени яйца. В кухнята се топлеше бигос<sup>[1]</sup> и цвърчаха кокоши кълки. Павел наля водка в чашките. Мъжете седнаха един срещу друг и разговаряха за цените на кожите в Ташов и Келце. После Уклея разказа неприличен виц. Водката изчезваше в гърлата, а чашките изглеждаха твърде малки, за да утолят тази ужасна жажда на телата. И мъжете все още изглеждаха трезвени, макар лицата им да почервенияха и двамата разкопчаха яките си. Накрая очите им станаха мътни, сякаш замръзнаха отвътре. Тогава Рута излезе след Миша в кухнята.

— Ще ти помогна — каза ѝ и Миша ѝ даде нож.

Големите ръце на Рута режеха сладкиша, а червените нокти проблясваха над белотата на крема като капки кръв.

Мъжете започнаха да пеят и Миша неспокойно погледна Рута.

— Трябва да сложа децата да спят. Занеси им сладкиша — помоли я.

— Ще те изчакам. Ще измия.

— Рута! — изкрещя изведнъж от стаята пияният Уклея. — Ела тук, курво!

— Ела — каза бързо Миша и взе подноса със сладкиша.

Рута остави ножа и тръгна след Миша с нежелание. Седнаха до съпрузите си.

— Виж, какъв сутиен купих на жена ми! — извика Уклея и дръпна блузата ѝ, като откри луничавото деколте и снежнобелия дантелен сутиен. — Френски!

— Престани — каза тихо Рута.

— Какво престани? Не мога ли? Ти си моя, цялата ти и всичко, което е по тебе. — Уклея погледна развеселения Павел и повтори:

— Цялата е моя! И всичко, което има на себе си! Притежавам я цяла зима. През лятото отива на майната си при майка си.

Павел му показва напълнената чашка. Не обърнаха внимание, кога жените отново отидоха в кухнята. Рута седна на масата и запали цигара. Тогава Изидор, който я дебнеше, се възползва от възможността и донесе кутията с марките и картичките.

— Виж — каза подканващо.

Рута взе в ръце картичките и гледаше всяка една за малко. Изпускаше от червените си устни ивици бял дим, а червилото оставяше на цигарата тайнствени следи.

— Мога да ти ги дам — каза Изидор.

— Не. Предпочитам да ги разглеждам при тебе, Изек.

— През лятото ще имаме повече време, нали?

Изидор видя, че на неподвижните от туша мигли на Рута се задържа голяма сълза. Миша ѝ подаде чашка водка.

— Не съм щастлива, Мише — каза Рута и затворената в миглите сълза се търкулна по бузата ѝ.

---

[1] Традиционно полско ястие, приготвяно основно от свинско месо и кисело зеле — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА АДЕЛКА

Аделка не харесваше приятелите на баща си, всички тези мъже, чиито дрехи воняха на цигари и прах. Най-важният от тях беше Уклея — може би заради това, че беше толкова голям и дебел. Но дори Уклея ставаше мил и възпитан и говореше с по-тънък глас, когато при баща ѝ идваше господин Видина.

Видина го докарваше шофьор, който после чакаше цяла вечер пред къщата в колата. Видина имаше зелена ловджийска униформа и перо на шапката. Тупаше Павел по гърба на сбогуване и дълго и лицемерно целуваше ръка на Миша. Миша нареждаше на Аделка да се заеме с малкия Витек, самата тя изкарваше от килера най-добрите запаси. Ножът проблясваше в ръката ѝ, когато режеше сух колбас и шунка. Павел говореше за Видина с гордост.

— В днешните времена е добре да имаш такива връзки. Тези познати на баща ѝ обичаха лова и се връщаха от гората окичени със зайци или фазани. Слагаха всичко това на масата в коридора и още преди да са седнали обръщаха по половин чаша водка. Къщата миришеше на бигос. Аделка знаеше, че в такава вечер ще трябва да свири. Грижеше се също Антек със своя акордеон да ѝ бъде под ръка. От нищо не се страхуваше така, както от баща си, когато се ядосаше.

Когато дойдеше моментът, майка им нареждаше да вземат инструментите и да отидат в стаята. Мъжете запалваха цигари и настъпваше тишина. Аделка даваше тон и започваха да свират с Антек. На „Sopki Mandzurii<sup>[1]</sup>“ Павел взимаше цигулката си и се присъединяваше към дуета. Миша стоеше на вратата и ги гледаше с гордост.

— На този, най-малкия, ще му купя контрабас — казваше Павел. Витек се криеше зад майка си, когато го гледаха.

През цялото време на свиренето Аделка си мислеше за мъртвите животни на масата в коридора.

Всички имаха отворени очи. Очите на птиците изглеждаха като стъклени камъни от пръстени, но очите на зайците бяха страшни. На

Аделка ѝ се струваше, че следят всяко нейно движение. Птиците лежаха завързани на връзки за краката като репички. Зайците отделно. Търсеше в козината и перушината рани от куршуми, но само понякога ѝ се удаваше да намери съсирени кръгли струпеи. Кръв от носа на мъртвите зайци падаше на пода. Имаха муцунки, подобни на котешките. Аделка им оправяше главите, така че да се намират на масата.

Веднъж сред отстреляните фазани забеляза някаква друга птица. Беше по-малка и имаше красиви сини пера. Този цвят я възхити. Аделка пожела да ги има. Внимателно отскубваше перата, едно след друго, докато имаше в ръка син букет от перушина. Завърза го с бяла панделка в косата си и искаше да го покаже на майка си. В кухнята връхлетя право на баща си.

— Какво е това? Какво си направила? Знаеш ли какво си направила?

Аделка се дръпна към бюфета.

— Оскубала си сойката на господин Видина! А той специално си я отстреля.

Миша се спря до Павел, а на вратата се появиха любопитните глави на гостите.

Баща ѝ улови Аделка с желязна хватка за рамото и я заведе до стаята. Бутна я със злоба, така че застана пред Видина, който разговаряше с някого.

— Какво има? — попита неясно. Имаше мътен поглед.

— Оскуба ти сойката! — извика Павел.

Аделка протегна пред себе си букета от пера. Ръцете ѝ трепереха.

— Върни тези пера на господин Видина — изръмжа ѝ Павел. — Мише, дай грах. Ще я накажем за пример. С децата трябва строго... И да се държат изкъсо.

Миша с нежелание му подаде торбата с грах. Павел изсипа граха в ъгъла на стаята и нареди на дъщеря си да клекне върху него. Аделка клекна и за миг стана тихо. Чувстваше, че всички я гледат. Помисли си, че сега би трябвало да умре.

— Майната ѝ на сойката. Налей, Павел! — избоботи в тази тишина Видина и глъчката се оживи наново.

[1] „Sopki Mandzurii“ (Сопки Манджурии) — популярна по това време песен (валс) — бел.пр. ↑



## ВРЕМЕТО НА ПАВЕЛ

Павел лежеше по гръб и знаеше, че вече няма да заспи. Зад прозореца ставаше сиво. Болеше го глава и кошмарно му се пиеше. Беше обаче твърде уморен и прикован, за да стане сега и да отиде до кухнята. Затова си припомняше цялата вчерашна вечер, големия гуляй, няколкото първи госта, защото следващите не си ги спомняше, дебелашките шеги на Уклея, някакви танци, някакви недоволни женски физиономии, някакви претенции.

А после си помисли, че е навършил четиридесет години и ето, че затвори първата част на живота си. Добра се до върха, а сега, като лежи по гръб с ужасен махмурлук, гледа в отминаващото време. Започна да си припомня още други дни и вечери. Гледаше ги като филм, който се пуска от края към началото — гротесков, смешен и безсмислен, като живота му. Виждаше всички картини с подробности, но му изглеждаха маловажни и без значение. Видя по този начин цялото свое минало. И не намери в него нищо, с което да се гордее, което да го зарадва, което да събуди някакво добро чувство. В този чудат разказ нямаше нищо сигурно, стабилно, за което да може да се хване. Имаше само дърпане, несбъднати мечти, неудовлетворени желаниа. „Нищо не можах да направя“ — помисли си. Прииска му се да заплаче и се опита, но като че ли забрави, че не беше плакал от дете. Преглътна гъста горчива слюнка и искаше да извлече детско ридание от гърлото и белите дробове. Нищо не излезе от това, затова се хвърли с мислите си в бъдещето и насила си помисли за това, което ще се случи, което още предстои да направи: курс и сигурно повишение, децата в средни училища, разширение на къщата и стаи под наем, даже не стаи, а пансион, малък дом за отдих за летовници от Келце и Краков. За миг се оживи отвътре и забрави за болката в главата, за сухия като стърготина език, за сподавения плач. Но тази страшна тъга се върна. Помисли си, че неговото бъдеще е същото като миналото му — в него се случват различни неща, които нищо не означават, не водят до никъде. Тази мисъл събуди в него безпокойство, защото зад всичко

това, зад курса и повишението, зад пансиона и разширението на къщата, зад всички идеи, зад всяко действие беше смъртта. И Павел Боски си даде сметка, че в тази безсънна нощ на махмурлук гледа безпомощно на раждането на смъртта си. Че току-що е отбил часа на пладнето на живота и сега бавно, коварно и незабележимо настъпва здрача.

Почувства се като изоставено дете, като грудка пръст, хвърлена отстрани на пътя. Лежеше по гръб в неравното и необятно настояще и чувстваше, че е всяка секунда се разпада в нищото заедно с него.

## ВРЕМЕТО НА РУТА

Рута дори беше готова да обикне Уклея. Можеше да се отнася към него като голямо болно животно. Но Уклея не искаше любовта ѝ — искаше власт над нея.

На Рута понякога ѝ се струваше, че в Уклея се крие косматият Зъл Човек — по същия начин лягаше върху нея, както Злия Човек върху майка ѝ. Но майка и позволяваше това с усмивка на лице, а у Рута тогава се будеше злоба и ненавист, които — като сладкиш с мая — растяха и набъбваха. Винаги после Уклея заспиваше върху нея, а тялото му отделяше миризма на алкохол. Рута се измъкваше изпод това тяло и отиваше в банята. Напълваше ваната и лежеше в нея, докато водата изстинеше.

Уклея затваряше Рута вкъщи сама. Оставяше ѝ в кухнята голямо количество хубава храна от ресторант „Зачише“: студено пиле, варени свински бутове, желирана риба, зеленчукова салата, яйца в майонеза, херинга в сметана — каквото имаше в менюто. В дома на Уклея нищо не липсваше. Ходеше от стая в стая, слушаше радио, преобличаше се в своите рокли, мереше пантофките и шапките. Имаше два гардероба с дрехи, чекмедже, пълно със златни бижута, десетки шапки и чифтове обувки, така че получи това, което искаше. Отначало наистина си мислеше, че ще може да обикаля в тези дрехи по улиците на Ташов и да позира пред църквата на площада, като чува въздишки и с крайчеца на окото вижда пълни с възхищение погледи. Уклея обаче не ѝ позволяваше да излиза сама. Можеше да излиза само с него. А той я водеше при своите приятели и повдигаше копринените ѝ поли, за да се похвали с бедрата ѝ. Или я взимаше при Боски в Правек, или на бридж при адвокатите и секретарите, където се отегчаваше и с часове се взираше в найлоновите си чорапогащи.

После Уклея взе от свой дължник фотоапарат със статив и оборудване за затъмнение. Рута бързо разбра в какво се състои правенето на снимки. Апаратът стоеше в спалнята и Уклея винаги, преди да отиде в леглото, нагласяше автоматичния механизъм. После

Рута разглеждаше на червена светлина в тъмното туловището на Уклея, задникът му, гениталиите, тлъстите и големи като на жени гърди, покрити с черна четина. Виждаше също себе си смачкана, разделена на парчета: гърди, бедра и корем. Когато оставаше сама, се преобличаше в своите рокли и заставаше напарфюмирана и елегантна пред окото на обектива. „Цък“ — казваше апаратът с възхищение.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Минаването на времето тревожеше Миша особено през май. Май внезапно се вмъкваше на мястото си в редицата на месеците и експлодираше. Всичко започваше да расте и цъфти. Изведнъж.

Миша, свикнала през ранната пролет с белезникаво-синята гледка от прозореца на кухнята, не можеше да се приспособи към ежедневните промени, които май щедро разпръскваше. Отначало, в продължение на два дни, се раззелениха ливадите. После Черна проблясна в зелено и пусна във водите си светлината, която от този ден всекидневно придобиваше различен оттенък. Гората на Паперня стана резедава, после зелена, накрая потъмня и се потопи в сянката. През май цъфтеше овощната градина и това беше знак, че могат да се перат всички мухлясали от зимата дрехи, завеси, спално бельо, пътеки и покривки. Опъваше въжета между цъфтящите ябълки и запълваше розово-бялата овощна градина с ярки цветове. Зад Миша ситнеха децата, кокошките и кучетата. Понякога идваше и Изидор, но той винаги говореше за неща, които не я интересуваха.

В овощната градина си мислеше за това, че не може да се спре цъфтенето на дърветата и че цветните листенца неизбежно ще се оронят, а листата пък с времето ще покафенеят, а после ще опадат. Не я утешаваше мисълта, че на следващата година дърветата ще са други — по-големи, клоните им по-масивни, друга ще бъде тревата, други плодовете. Никога няма да се повтори този цъфтящ клон. „Никога няма да се повтори това простиране на прането — мислеше си. — Никога няма да се повторя аз.“

Връщаше се в кухнята и се захващаше да приготви обяда, но всичко, което правеше, ѝ се струваше просташко и некрасиво. Пирожките бяха безформени, копитцата неравни, макароните — дебели и груби. Идеално изчистените картофи изведнъж придобиваха черни точици, които трябваше да се дълбаят с върха на ножа.

Миша беше същата като тази овощна градина и всичко на света, което е подвластно на времето. Надебеля след третото дете, косата ѝ

изгуби блясък и стана права. Очите ѝ сега бяха с цвета на горчив шоколад.

Беше бременна за четвърти път и за първи път си помисли, че това е твърде много като за нея. Не искаше това дете.

Роди се момче, което кръстиха Марек. Беше тих и спокоен.

От началото спеше цялата нощ. Оживяваше се само когато видеше гърда. Павел замина на поредното обучение, така че през времето след раждането за Миша се грижеше Михал.

— Много е за тебе четири деца — каза. — Би трябвало някак да се предпазвате. В края на краищата Павел ги знае тези неща.

Скоро Миша се увери, че Павел ходи с Уклея по жени. Може би не трябваше да го укорява за това. Отначало беше бременна — дебела и подута. После в период след раждането, който зле понасяше. Обаче го укоряваше.

Знаеше, че опипва и чука всички тези бюфетчийки, магазинерки от магазините за месо, келнерки от ресторантите, които контролира като държавен служител. Намираще на ризата на Павел следи от червило, единични дълги косми. Започна да следи в нещата му за чужди миризми. Накрая намери отворена кутия презервативи, които никога не използваха, когато се любеха.

Миша извика Изидор отгоре и заедно разделиха голямото двойно семейно легло в спалнята. Видя, че на Изидор му хареса тази идея. Дори добави нещо от себе си в тази нова конфигурация — сложи саксия с голяма палма по средата между леглата. Михал наблюдаваше това от кухнята, като пушеше.

Когато Павел се върна леко пиан, Миша се приближи до него с четирите деца.

— Ще те убия, ако го направиш още веднъж — каза.

Запримигва с очи, но не пробва да се преструва, че не знае за какво става въпрос. После хвърли обувките си в ъгъла и се засмя весело.

— Ще те убия — повтори Миша толкова мрачно, че бебето на ръцете ѝ се разплака жално.

През късната есен Марек се разболя от магарешка кашлица и умря.

## ВРЕМЕТО НА ОВОЩНАТА ГРАДИНА

Градината има своите две времена, които се преплитат и настъпват година след година. Това е времето на ябълките и времето на крушите.

През март, когато земята става топла, овощната градина започва да вибрира и се впива в тялото на земята с подземни, ноктести лапи. Дърветата сучат от земята като кученца, а дънерите им стават по-топли.

В годината на ябълките дърветата дърпат от земята кисели води от подземните реки, които имат силата за промяна и движение. В тези води е нуждата от натиск, растеж и разпространение.

В годината на крушата е съвсем различно. Времето на крушите е изсмукване на сладките сокове от минералите, бавното им и меко свързване в листата със слънчевите лъчи. Дърветата се спират в своя растеж и се наслаждават на сладостта на самото съществуване. Без движение, без развой. Овощната градина тогава изглежда непроменлива.

В годината на ябълките цветовете цъфтят кратко, но най-красиво. Често ги прерязва студ или обрулват силни ветрове. Плодовете са много, но дребни и не толкова великолепни. Семената скитат далече от местата на раждането си: глухарчетата прекрачваха потока, тревите летят над гората към други ливади, а понякога вятърът ги пренася дори през морета. Животинските котила са слаби и малки, но от тези, които преживеят първите дни, израстват здрави и хитри единици. Лисиците, родени през времето на ябълките, не се колебаят да се приближат до курниците, както и ястребите и белките. Котките убиват мишки, не защото са гладни, а заради самото убиване; листните въшки атакуват градините на хората, а пеперудите си взимат най-ярките цветове на крилата. Годишите на ябълката раждат нови идеи. Хората утъпкват нови пътеки. Изкореняват горите и садят млади дървета. Строят прегради на реките и купуват земя; копаят основи за нови къщи. Мислят за пътувания. Мъжете изневеряват на жените си, а жените —

на мъжете. Децата изведнъж стават зрели, тръгват по своя път. Хората не могат да спят. Твърде много пият. Взимат важни решения и започват да правят това, което никога дотогава не са правили. Възникват нови идеи. Сменят се правителства. Борсите са нестабилни и само за един ден можеш да станеш милионер и да загубиш всичко. Избухват революции, които променят строевете. Хората мечтаят и бъркат мечтите с това, което смятат за действителност.

В годината на крушите не се случва нищо ново. Това, което вече е започнало, продължава. Това, което още го няма, събира сили в несъществуване. Растенията укрепват корените и стволите, не се стрелват нагоре. Цветята цъфтят бавно и лениво, докато станат големи. На розовия храст има малко рози, но всяка от тях е голяма като човешки юмрук. Такива са също и плодовете във времето на крушата — сладки и ароматни. Семената падат там, където са расли, и веднага пускат мощни корени. Класовете на житата са дебели и тежки. Ако не е човекът, тежестта на семената би ги смачкала в земята. Животните и хората натрупват тлъстини, защото хамбарите пращят от урожай. Майките раждат големи деца и по-често от обикновено на бял свят се появяват близнаци. Животните също имат големи котила, а млякото в гърдите е толкова, че могат да накърмят малките. Хората мислят за строежи на къщи, дори на цели градове. Чертаят планове, мерят земята, но не се захващат за работа. Банките обявяват огромна печалба, а в складовете на големите фабрики залежава стока. Укрепват се правителствата. Хората мечтаят и накрая забелязват, че всяка тяхна мечта се сбъдва — дори тогава, когато вече е твърде късно.



## ВРЕМЕТО НА ПАВЕЛ

Павел трябваше да си вземе няколко дни отпускателен отпуск от работата, заради смъртта на баща си. Баща му умираше трети ден. Вече изглеждаше, че това е краят, а след час старият Боски ставаше и отиваше на Пътя. Стоеше край оградата и кимаше с глава. Двамата със Стася го вземаха под ръка и водеха в леглото. През тези три дни баща му не се обаждаше. На Павел му се струваше, че го гледа умолително, сякаш искаше нещо. А Павел смяташе, че е направил всичко, което можеше. Беше при него през цялото време, даваше му да пие и сменяше одеялата. Не знаеше как още можеше да помогне на умиращия си баща.

Накрая старият Боски умря. Павел задрямаше при зората, а когато се събуди след час, видя, че баща му не диша. Дребното тяло на стареца хлътна, сви се като празен чувал. Нямаше съмнение, че в него вече няма никого.

Но Павел не вярваше в безсмъртната душа, затова тази гледка му се строи страшна. Обзе го ужас, че скоро той сам ще се превърне в такова мъртво дрипаво тяло. И толкова ще остане от него. От очите му потекоха сълзи.

Стася се държеше много спокойно. Показа на Павел ковчега, който сам си беше направил баща им. Стоеше в плевнята, опрян на стената. Имаше капак от шинди.

Сега Павел трябваше да се заеме с погребението и — искаше или не — да отиде при енорийския свещеник.

Срещна го в двора на къщата му до колата. Енорийският свещеник го покани в хладната и мрачна канцелария, където седна зад бюро с блестяща политура. Дълго търсеше съответната страница в книгата за кончини и старателно вписа там данните на стария Боски. Павел стоеше на вратата, а понеже не обичаше да се чувства като молител, сам отиде до стола край бюрото и седна.

— Колко ще струва? — попита.

Енорийският свещеник остави перото и го погледна внимателно.

— От години не съм те виждал в църквата.

— Не съм вярващ, господине.

— И баща ти беше трудно да го срещнеш на литургия.

— Ходеше на литургия на Рождество.

Енорийският свещеник въздъхна и стана. Започна да мери канцеларията, като стреляше с пръсти.

— Боже мой — каза — на литургия на Рождество. Това е твърде малко за добър католик. „Пази съботния ден, за да го светиш<sup>[1]</sup>“ така пише или не?

— Не съм се интересуval от това, господине.

— Ако през последните десет години покойникът беше присъствал на всяка неделна литургия и давал по една пословична злата, знаеш ли колко би се събрало?

Енорийският свещеник преброи за миг в мислите си, а после каза:

— Погребението ще струва две хиляди.

Павел почувства как кръвта му се качва в главата. Видя навсякъде червени петънца.

— Ебал съм му майката на всичко — каза и скочи от стола.

За една секунда вече беше на вратата и хвана дръжката.

— Е, добре, Боски — чу от бюрото. — Нека бъдат двеста.

---

[1] Стар Завет, Пета книга Моисеева — Второзаконие, гл. 5, стих 12 — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА УМРЕЛИТЕ

Когато Старият Боски умря, се озова във Времето на Умрелите. По някакъв начин това време принадлежеше на гробището в Йешкотле. На гробищната стена имаше плоча, на която несръчно беше издълбано:

Бог вижда  
Времето лети  
Смъртта приижда  
Вечността чака

Когато Боски умря, веднага разбра, че е направил грешка, че е умрял неправилно, невнимателно, че е сбъркал в умирането и че ще трябва още веднъж да мине през всичко това. Разбра също, че смъртта му е сън, както и животът му.

Времето на Умрелите заточваше в себе си тези, които наивно смятаха, че смъртта не трябва да се учи, тези, които ги скъсваха в смъртта като на изпит. А колкото повече светът вървеше напред, колкото повече възхваляваше живота, колкото по-силно се свързваше с живота, толкова по-голяма навалица се образуваше във Времето на Умрелите и толкова по-шумни ставаха гробищата. Защото едва тук умрелите бавно идваха в съзнание от живота и се оказваше, че са пропилили даденото им време. След смъртта откриваха тайната на живота и това беше напразно откритие.

## ВРЕМЕТО НА РУТА

Рута готвеше бигос на празниците и му слагаше шепа кардамон. Слагаше кардамон, защото зърната му бяха красиви — имаха идеална форма, блестяха в черно и ухаеха. Дори името им беше хубаво. Звучеше като названието на далечна страна — Царството на Кардамона.

В бигоса кардамонът загуби черния блясък, затова пък ароматът му проникна в зелето.

Руга чакаше съпруга си с празнична вечеря на Бъдни вечер. Легна на леглото и си лакира ноктите. После издърпа изпод леглото немските вестници, които Уклея носеше вкъщи, и ги разглеждаше любопитно. Най-много ѝ харесваха снимките от далечни страни. На тях имаше гледки на екзотични плажове, красиви почернели мъже и елегантни хубави жени. Рута разбра една дума в целия вестник: „Бразил“. Тази страна е Бразил. В Бразил течеше голяма река (сто пъти по-голяма от Черна и Бялка взети заедно) и растеше огромна гора (хиляда пъти по-голяма от Голямата Гора). В Бразил градовете тънеха във всички богатства, хората изглеждаха доволни и щастливи. Изведнъж Рута се затъжи за майка си, въпреки че беше средата на зимата.

Уклея дойде късно. Когато се спря на прага с палто, посипано със сняг, Рута веднага позна, че е пиан. Не му се понрави аромата на кардамон, нито му хареса бигоса.

— Защо никога не правиш ушички или борш? Нали е Бъдни вечер! — изкрещя. — Ти умееш само да се чукаш. Все едно с кого, с руснаци, с немци, с този дебил Изидор. Само това ти е в главата, кучко!

Приблужи се до нея, като се клатушкаше, и я удари през лицето. Тя падна. Клекна до нея и се опита да проникне в нея, но мъжествеността му не искаше да го слуша.

— Мразя те — процеди през зъби тя и му се изплю в лицето.

— Много добре. Омразата е също толкова силна, колкото любовта.

Успя да се измъкне изпод пияното туловище. Заклучи се в стаята. След малко във вратата се удари тенджерата с бигоса. На Рута не ѝ пречеше кръвта, която течеше от разцепената ѝ устна. Мереше ролки пред огледалото.

Цяла нощ ароматът на кардамон се процеждаше през пролуките в стаята ѝ. Палтата и червилата миришеха на него. Това беше миризмата на далечни пътувания и на екзотичната Бразилия. Рута не можеше да спи. Когато премери всички рокли и съчета с тях всички обувки и шапки, издърпа два куфара изпод леглото и сложи в тях най-ценното, което имаше: две скъпи палта, яка от сребърна лисица, кутията с бижутата и вестника с Бразилия. Облече се топло, след което тихо, на пръсти, премина с куфарите през трапезарията, където на канапето хъркаше проснатият Уклея. Излезе зад Ташов и попадна на шосето за Келце. Няколко километра тежко затъваше в снега, като влачеше куфарите, докато накрая разпозна в тъмнината мястото, където трябваше да влезе в гората. Вятърът се усили и започна да сипе сняг.

Рута стигна до границата на Правек, обърна се, застана с лице на север и намери в себе си това усещане, което позволява да се минат всички граници, ограничения и порти. За миг го галеше в себе си. Виелицата се развилня докрай и Рута влезе в нея от началото докрая.

## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

Когато Играчът най-сетне намери изхода към Петия Свят е нерешителен, какво да прави по-нататък, търси помощ в упътването, каквото е Ignis fatuus, или Поучителна игра за един играч, намира следната историйка:

„В Петия Свят Бог разговаря сам със себе си, когато особено го измъчва самотата.

Вглежда се с обич в хората и най-вече в един от тях, на име Хиоб. «Ако, ей така, му бях взел всичко, което има, на което основава тази своя сигурност, ако му бях отнел всички блага, едно по едно, дали тогава все още би бил това, което е сега? Дали нямаше да започне да злослови и богохулства? Щеше ли да ме уважава и да ме обича, въпреки това?»

Поглежда Бог отгоре Хиоб и сам си отговаря: «Със сигурност не. Той ме почита, само защото го дарявам с блага. Ще взема на Хиоб това, което съм му дал.»

И Бог обелва Хиоб като лук. И плаче над него от съчувствие. Най-напред го лишава от всичко, което Хиоб е имал: къща, земя, стада кози, работници, гори. После му отнема тези, които е обичал: деца, жени, близки и роднини. Накрая взима на Хиоб това, което го прави такъв, какъвто е: здравето тяло, здравите сетива, навиците и привързаностите.

Гледа сега своето творение и е принуден да притвори божествените си очи. Хиоб искри със същата светлина, с която блести Бог. А може би дори блясъкът на Хиоб е по-силен, защото Бог е принуден да притвори божествените си очи. Уплашен, Бог забързано връща на Хиоб всичко подред, а дори му дава още нови блага. Въвежда пари за размяната им, а заедно с парите — сейфове и банки, дарява красиви предмети, мода, желаниа, копнежи. И непрестанно безпокойство. Обсипва Хиоб с всичко това, докато светлината му започва бавно да гасне и накрая изчезва.“

## ВРЕМЕТО НА ЛИЛА И МАЯ

Момиченцата се родиха през годината, в която Михал умря от сърце в болницата в Ташов, а Аделка започна средното училище. Сърдеше им се, че са се родили. Не можеше, така както искаше, да седи до насита над книгите. Майка ѝ я викаше с разтърсващ глас от кухнята и я молеше да ѝ помогне.

Това бяха лоши години, като саката с изтъркани шевове от преди войната, които сега се носеха вместо плащове, бедни като килера, където вечно стоят само тенджерата с мас и бурканчетата мед.

Аделка си спомняше нощта, когато майка ѝ роди близначките, и плачеше. Дядо ѝ, тогава вече болен, седеше край леглото ѝ.

— Почти на четиридесет съм. Как ще отгледам двете момиченца?

— Така както и другите деца — каза той.

Но цялата тежест по отглеждането на този двоен проблем падна върху Аделка. Майка ѝ имаше много други занимания — готвене, пране, чистене на двора. Баща ѝ се появяваше едва вечер. Говореха си със злоба, сякаш не можеха да понасят вида си, сякаш изведнъж се намразиха. Той слизаше веднага в мазето, където нелегално щавеше кожи; благодарение на това живееха. Затова Аделка след като се върнеше от училище, трябваше да вземе количката и да отиде с момиченцата на разходка. После двете с майка ѝ ги хранеха, преповиваха, а вечер помагаше на майка си да ги къпе. Едва когато се увереше, че спят, можеше най-накрая да седне над уроците. Затова когато се разболяха от скарлатина, си помисли, че най-добре ще бъде за всички, когато умрат.

Лежаха в двойното си легълце в безсъзнание от температурата; еднакво, двойно детско страдание. Дойде лекар и нареди да ги завиват в мокри одеяла, за да им спадне температурата. После си събра нещата в чантата и си отиде. При портичката каза на Павел, че на черния пазар може да намери антибиотик. Тази дума прозвуча магически, като

живата вода от приказките, затова Павел се качи на мотора. В Ташов узна, че е умрял Сталин.

Затъваше в топящия се сняг до къщата на Уклея, но там не завари никого. Затова отиде на площада, в комитета, да търси Видина. Секретарката беше с подпухнали от плач очи и му каза, че секретарят не приема. Не искаше да го пусне нататък. Така Павел излезе навън и се огледа безпомощно из градчето. „Който и да е умрял и който и да умре, Ташов е пълен със смърт“ — помисли си. Дойде му на ум, просто да си пийне водка. Веднага, моментално. Краката му сами го занесоха до ресторант „Зачише“ и веднага отиде на бюфета, зад който с талия на оса и огромни гърди се перчеше Башя. В гъстите си коси беше вплеела късче дантела.

Павел желаше да влезе зад бюфета, за да се сгуши в ухаещото ѝ деколте. Наля му сто грама.

— Чу ли какво е станало? — попита.

Изпи водката на един дъх, а Башя му поднесе чинийка с херинга в сметана.

— Трябва ми антибиотик. Пеницилин. Знаеш ли какво е това?

— Кой е болен?

— Дъщерите ми.

Башя излезе иззад бюфета и наметна палто на раменете. Водеше го по улички надолу, към реката, между малки къщички, които бяха останали от евреите. Силните ѝ крака в найлонови чорапогаци прескачаха размекнатите купчини конски лайна. Пред една от тези къщички се спря и му каза да почака. Върна се след малко и назова сумата. Беше главозамайваща. Павел ѝ даде пачка банкноти. След малко държеше в ръце малка картонена кутийка; от надписа отгоре разбра единствено думите: *made in the United States*.

— Кога ще наминеш при мен? — попита, когато се качваше на мотора.

— Не сега — каза и я целуна по устата.

Вечерта на момиченцата им спадна температурата, а на следващия ден оздравяха. Миша измоли от Богородица от Йешкотле, Царицата на Антибиотиците, това внезапно оздравяване. През нощта, когато провери, че челата им са хладни, се вмъкна под юргана на Павел и го прегърна с цялото си тяло.



## ВРЕМЕТО НА ЛИПИТЕ

Край Пътя, който води от Йешкотле чак до шосето за Келце, растат липи. По същия начин изглеждаха в началото, по същия начин ще изглеждат накрая. Имат дебели дънери и корени, които достигат дълбоко в земята, където се срещат основите на всичко живо. През зимата мощните им клонища хвърлят остри сенки върху снега и отбелязват часовете на краткия ден. През пролетта липите пускат милиони зелени листа, които докарват слънце на земята. През лятото уханните им цветове привличат рояци насекоми. През есента липите добавят червенина и кафевина на целия Правек.

Липите, като всички растения, живеят във вечен сън, чисто начало се крие в семената на дървото. Сънят не расте, не се развива заедно с тях, винаги е един и същ. Дърветата са затворени в пространството, но не във времето. От времето ги освобождава сънят им, който е вечен. В тях не растат чувства, както в съня на животните, не се раждат картини, както в съня на хората.

Дърветата живеят чрез материята, чрез преминаването на сокове от дълбините на земята и обръщане на листата към слънцето. Душата на дървото си почива след многобройните скитания. Дървото познава света само благодарение на материята. Бурята е за дървото топло-студен, лениво-внезапен поток. Когато наближи, целият свят става буря. За дървото няма свят преди бурята и след бурята.

При четирикратните промени на годишните времена дървото не знае, че съществува времето и че тези сезони следват един след друг. За дървото всичките четири качества съществуват заедно. Част от лятото е зимата, част от пролетта есента. Част от жегата е студът, част от раждането е смъртта. Огънят е част от водата, а земята е част от въздуха.

На дърветата хората се струват вечни — от самото начало минават през сянката на липите на Пътя нито застинали, нито подвижни. За дърветата хората съществуват вечно, но това означава същото, както и ако не съществуваха.

Грохотът на секирите, трясъкът на гръмотевицата нарушават вечния сън на дърветата. Това, което хората наричат смъртта им, е само моментно нарушаване на съня. В това, което хората наричат смърт на дървото, се крие приближаването до неспокойното съществуване на животните. Защото колкото по-ясно, колкото по-проникващо е съзнанието, толкова повече безпокойство има в него. Но дърветата никога не достигат царството на безпокойството на животните и хората.

Когато дървото умира, сънят му без значения и впечатления приема друго дърво. Затова дърветата никога не умират. В незнанието за съществуването се състои освобождаването от времето и смъртта.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Когато Рута си отиде от Правек и стана ясно, че няма да се върне, Изидор реши да отиде в манастир.

В Йешкотле имаше два манастира — женски и мъжки. Монахините се грижеха за дома за възрастни. Често ги виждаше, когато с колела пренасяха покупки от магазина. На гробищата се грижеха за забравените гробове. Контрастните им бяло-черни раса се отразяваха от размитата сивота на останалия свят.

Мъжкият манастир носеше названието Реформаторите на Бога. Изидор, преди да отиде там, дълго наблюдаваше тъжната сурова сграда, скрита зад рушаща се каменна стена. Забеляза, че в градината през цялото време работят едни и същи двама монаси. Отглеждаха в мълчание варива и бели цветя. Само бели — лилии, кокичета, анемони, бели божури и далии. Един от монасите, може би най-важният, се появяваше в пощата, както и пазаруваше. Останалите навярно бяха затворени завинаги в тайнствената вътрешност. Отдаваха се на Бога. Точно това най-много харесваше на Изидор. Да бъде отделен от света, потопен до шия в Бога. Да опознае Бог, да изследва реда на делата, които е сътворил, и най-накрая да си отговори на въпросите, защо си отиде Рута, защо се разболя и умря майка му, защо умря баща му, защо на война се убиват хора и животни, защо Бог позволява да има зло и страдание.

Ако приемеха Изидор в манастира, Павел нямаше вече да го нарича лентяй, нямаше да му се подиграва и да го имитира. На Изидор нямаше да му се налага да гледа всички тези места, които му напомняха за Рута.

Сподели своето намерение с Миша. Тя се засмя.

— Опитай — каза, докато избърсваше дупенцето на детето.

На следващия ден отиде в Йешкотле и позвъни със старовремския звънец на вратата на манастира. Дълго нищо не се случваше — като че ли това беше изпитание за търпението му. Накрая

все пак резето изскърца и му отвори стар мъж в тъмносиво расо, мъж, който никога до този момент не беше виждал.

Изидор каза, защо е дошъл. Монахът не се учуди, не се усмихна. Кимна с глава и каза на Изидор да чака. Навън Затворената отново врата изскърца. След няколко минути вратата пак се отвори и позволиха на Изидор да влезе вътре. Монахът сега го водеше по коридорите, по стълбите надолу и нагоре, докато стигнаха до празна зала, в която имаше бюро и два стола. След поредните няколко минути в залата влезе друг монах, този, който ходеше до пощата.

— Бих искал да постъпя в манастира — обяви Изидор.

— Защо? — попита просто монахът.

Изидор се покашля.

— Жената, за която исках да се оженя, си отиде. Родителите ми умряха. Чувствам се самотен и тъгувам за Бога въпреки че не го разбирам. Знам, че отношенията ни може да се подобрят, ако Го опозная по-отблизо. Бих искал да Го опозная чрез книгите, на чужди езици, с различни теории. Същевременно селската библиотека е слабо снабдена... — Изидор трябваше да удържи претенциите си към библиотеката. — Но не си мислете, че само бих чел. Бих искал да върша нещо полезно и знам, че този орден, реформаторите на Бога, е точно това, от което се нуждая. Бих искал да правя нещата по-добри, да поправам в тях всичко лошо...

Монахът стана и прекъсна Изидор на половината думи.

— Да поправиш света... казваш. Това е много интересно, но нереално. Светът не може да се подобри, нито да се влоши. Трябва да остане такъв, какъвто е.

— Ама, нали затова сте се нарекли реформатори.

— Ах, погрешно си разбрал, скъпо мое момче. Нямаме намерение да реформираме света в името на когото и да е. Ние реформираме Бог.

За момент настъпи тишина.

— Как може да се реформира Бог? — попита накрая удивен Изидор.

— Може. Хората се променят. Променят се времената. Автомобилите, спътниците... Бог понякога може да се стори, как да го кажа, анахроничен, а сам е твърде голям, твърде силен, заради това и мъничко бездеен, за да се приспособи към въображението на хората.

— Мислех си, че Бог е непроменлив.

— Всеки от нас греши в нещо съществено. Това е чисто човешка черта. Свети Мило, основателят на нашия орден, е доказал, че ако Бог беше непроменлив, ако застанеше неподвижно, светът би спрял да съществува.

— Не вярвам в това — каза Изидор с убеждение.

Монахът стана, затова и Изидор се изправи.

— Върни се при нас, когато усетиш нужда.

— Не ми харесва това — каза Изидор на Миша, когато влезе в кухнята.

После си легна на леглото, което стоеше съвсем по средата на тавана, точно под прозорчето. Малкият квадрат небе беше картина, икона, която можеше да виси в църквата.

Винаги, когато Изидор виждаше небето и четирите посоки на света, изпитваше желание да се моли, но колкото по-възрастен ставаше, толкова по-трудно му минаваха през ума думите на познатите молитви. Затова пък в главата му се появяваха мисли, които пробуждаха молитвата и я късаха на парчета. Така се опитваше съсредоточен да си представи образа на непроменливия Бог в звездната картина. Въображението му винаги създаваше облик, който разумът не можеше да приеме. Веднъж това беше разположен на трон старец с толкова строг и студен поглед, че Изидор веднага примигваше с клепачи и го изпъждаше от рамката на прозореца. Друг път Бог беше някакъв развят, хвърчащ дух, толкова променлив и неопределен, че това го правеше непоносим. Понякога в образа на Бог фалшиво се представяше някой реален, най-често Павел, и тогава си отиваше желанието на Изидор за молитва. Сядаше на леглото и махаше с крака във въздуха. А после откри, че това, което му пречи в Бога, е полът на Бога.

И тогава, не без известно чувство на вина, го видя в рамката на прозореца като жена. Богиня, или как там ѝ е името. Това му донесе облекчение. Молеше ѝ се с лекота, която никога преди това не бе чувствал. Говореше ѝ като на майка. Това траеше известно време, но накрая неопределено безпокойство започна да съпътства молитвата, което се появяваше в тялото с горещи вълни.

Бог беше жена, силна, голяма, влажна и изпаряваща се като земя през пролетта. Богинята съществуваше някъде в пространството като

буреносен облак, пълен с вода. Могъществото ѝ беше угнетяващо и напомняше на Изидор за някакво детско преживяване, от което се страхуваше. Всеки път, когато се обръщаше към нея, му отговаряше с внимание, което му запушваше устата. Не можеше да говори повече, молитвата губеше смисъл, от Богинята не може нищо да искаш, може само да я поглъщаш, да я дишаш, да се разтвориш в нея.

Един ден, когато Изидор се вглеждаше в своето парче небе, получи просветление. Разбра, че Бог не е нито мъж, нито жена. Позна това, когато си казваше думата „Боже“, В тази дума се криеше развързката на проблема с пола на Бога. „Боже“ звучеше по същия начин като „слънце“, като „въздух“, като „място“, като „поле“, като „море“, като „жито“, като „тъмно“, „светло“, „студено“, „топло“... Изидор с вълнение повтаряше откритото истинско божие име и след всеки път знаеше все повече и повече. Боже беше младо, но същевременно съществуваше от началото на света или и по-рано (защото „Боже“ звучи по същия начин като „винаги“), беше необходимо за всеки живот (както „изхранване“), намираше се във всичко (като „навсякъде“), но когато се опиташ да го намериш, нямаше нищо (като „никъде“). Боже беше пълно с любов и радост, но се случваше да бъде жестоко и опасно. Имаше в себе си всички черти и качества, които съществуват на света, и приемаше образа на всяко нещо, на всяко събитие, на всяко време. Твореше и унищожаваше или позволяваше сътвореното да се разрушава само. Беше непредвидимо като дете, като някой побъркан. По определен начин приличаше на Иван Мукта. Боже съществуваше по толкова очевиден начин, че Изидор се чудеше как е могъл някога да не си дава сметка за това.

Това откритие му донесе истинско успокоение. Когато си мислеше за това, някъде отвътре го напушваше смях. Душата на Изидор се кискаше. Престана да ходи на църква, което срещна одобрението на Павел.

— Не мисля обаче, че биха те приели в партията — каза веднъж на закуска, за да разбие евентуалните надежди на шурей си.

— Павел, млякото с ориз не се гризе, нали!? — направи му забележка Миша.

Защото Изидор не даваше пет пари както за партията, така и за ходенето на църква. Сега се нуждаеше от време за мислене, за спомени за Рута, за четене, за учене на немски, за писане на писма, за

колекциониране на марки, за вглеждане в своя прозорец и бавно и лениво усещане на реда във вселената.

## ВРЕМЕТО НА ПАПУГОВА

Старият Боски построи къща, но не изкопа кладенец, затова Стася Папугова трябваше да ходи за вода по съседски при брат си. Взимаше на рамене дървените кобилицы и закачаше на тях ведрата. Когато вървеше, ведрата скърцаха ритмично.

Папугова наливаше вода от кладенеца и тайно се оглеждаше из двора. Виждаше проветряващото се спално бельо — меките пухени юргани, нахвърляни на пръти. „Изобщо не бих искала да имам такива пухени юргани — мислеше си. — Твърде много топят и перушината се събира в краката. Предпочитам моите, облечени в платно, леки завивки.“ Студената вода се разливаше по босите ѝ стъпала. „Също не бих искала такива големи прозорци. Колко ли много има за миене. Нито тюлени завеси — нищо не се вижда през тях. Не бих искала толкова деца, а обувките на висок ток са вредни за краката.“

Миша вероятно чуваше скърцането на кобилиците, защото излизаше на стълбите и канеше Стася вкъщи. Стася оставяше ведрата на цимента и влизаше в кухнята на Боски, където винаги миришеше на изгоряло мляко и на готвено. Сядаше на столче до печката, никога на стол. Миша разгонваше децата и изтичваше под стълбите. Винаги изкарваше оттам нещо полезно: панталони за Янек, пуловерче, обувки от Антек. Нещата от Миша Папугова трябваше да прекроява — бяха твърде малки. Но обичаше да шие в леглото, когато се събудеше. Така добавяше клинове, подшивки, къдрички. Разшиваше подгъвите.

Миша черпеше Стася с кафе в стъклена чаша. Кафето беше добре сварено, имаше дебел каймак, на който за миг се задържаше захарта, преди да падне на дъното. Стася не можеше да се нагледа на красивите пръсти на Миша, когато сипваха зърна в мелничката, а после въртяха ръчката. Накрая чекмедженцето на мелничката се напълваше, а из кухнята се разнасяше аромат на прясно смяно кафе. Харесваше този аромат, но самото кафе ѝ се струваше горчиво и невкусно. Затова сипваше в чашата няколко лъжички захар, докато сладостта победи горчивината. Гледаше изпод око как Миша се



наслаждава на кафето, как го разбърква с лъжичка, как хваща чашата с два пръста и я повдига до устата. А после правеше същото.

Разговаряха за децата, градините, готвенето. Но се случваше Миша да стане прозорлива.

— Как живееш без мъж?

— Нали си имам Янек.

— Знаеш за какво говоря.

Стася не знаеше какво да каже. Разбъркваше кафето с лъжичка.

„Лошо се живее без мъж“ — мислеше си вечер в леглото. Гърдите и коремът на Стася искаха да се прегърнат с мъжко тяло, твърдо и миришещо на работа на слънце.

Стася свиваше възглавницата и я прегръщаше, сякаш това беше друго тяло. Така заспиваше.

В Правек нямаше магазин. Всички покупки се правеха в Йешкотле и на Стася ѝ хрумна нещо. Взе назаем сто злоти от Миша и купи няколко бутилки водка и шоколад. После тръгна от само себе си. Винаги се случваше на някого вечер да му потрябва една бутилка водка. Понякога в неделя идваше желанието да си пийнеш със съседа под липата. Хората в Правек свикнаха, че Стася Папугова има бутилка и я продава малко по-скъпо, отколкото в магазина. На съпругата се купуваше шоколад. Да не се ядосва.

По този начин Стася развъртя работата. Павел ѝ се сърдеше, но после сам пращаше Витек при нея за една бутилка.

— Знаеш ли до какво може да доведе това? — питаше я с навъсени вежди, но Стася беше сигурна, че ако, не дай Боже, нещо се случи, брат ѝ все пак има връзки и няма да позволи да ѝ навредят.

Скоро започна да ходи за стока до Йешкотле два или три пъти в седмицата. Разшири и асортимента. Имаше прах за печене и ванилия — неща, които може изведнъж да потрябват на всяка домакиня по време на съботното печене на сладкиш. Имаше различни видове цигари, оцет и олио, а когато след година си купи хладилник, започна да носи също масло и маргарин. Държеше всичко в пристройката, която както и всичко останало, построи баща ѝ. Там стоеше хладилникът и канапето, на което Стася спеше. Там беше и кахлената кухненска печка, масата и лавиците, покрити с избеляла басма. Не използваше стаята, откакто Янек замина да учи в Силезия.

Нелегалната продажба на алкохол, както се наричаше работата на Сташя на канцеларски език, неимоверно обогати личния ѝ живот. При нея идваха различни хора, понякога дори от Йешкотле и Вола. В неделя сутрин пристигаха на колела с махмурлук горски работници. Някои купуваха цели бутилки от половин литър, други четвъртина, а трети искаха сто грама на място. Сташя им наливаше сто грама във винена чаша и ги черпеше безплатно с кисела краставичка за мезе.

Един ден при Сташя за водка се появи младият лесничей. Беше жега, затова му предложи да седне и да пийне вода със сок. Той благодари и на един дъх надигна две чаши.

— Колко хубав сок. Сама ли го направихте?

Сташя кимна утвърдително и, незнайно защо, сърцето ѝ заби силно. Лесничеят беше красив мъж, макар и още много млад. Прекалено млад. Не беше висок, но як. Имаше хубави черни мустаци и живи кафяви очи. Старателно му уви бутилката във вестник. После лесничеят дойде отново и отново му даде сок. Побъбриха малко. А още по-късно една вечер почука, когато тя се събличаше да си ляга. Беше леко пиян. Бързо си облече роклята. Този път не искаше бутилка за вкъщи. Искаше да пие. Наля му водка в чашата, а самата тя седна на края на канапето и гледаше как изпи водката на един дъх. Запали цигара и се огледа из пристройката. Покашля се, сякаш искаше да каже нещо. Сташя усети, че това е необикновен момент. Извади друга чаша и наля и в двете до самия ръб. Взеха чашите и се чукнаха. Лесничеят изпи и разля последните капки на пода. После изведнъж сложи длан на коляното на Сташя. От самото докосване я обзе такава слабост, че се облегна назад и легна по гръб на канапето. Лесничеят падна върху нея и започна да я целува по шията. Сташя тогава си помисли, че носи стария наставен и кърпен сутиен и разтегнати гащи, затова, когато я целуваше, сама свали от себе си едното и другото. Лесничеят проникна в нея внезапно и това бяха най-прекрасните минути, които Сташя имаше в живота си.

Когато всичко свърши, се страхуваше да мръдне под него. Стана, без да я гледа, и си закопча панталоните. Промърмори нещо и се отпрати право към изхода. Тя гледаше как несръчно се бори с бравата. Излезе и дори не затвори вратата след себе си.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

От момента, когато Изидор се научи да чете и пише, го очароваха писмата. Събираше ги в кутия от обувки — всичко, което идваше при Боски. Най-много бяха служебните писма и те се познаваха по „Др.“ (другар) или „Кол.“ (колега) на плика. Вътре пък беше пълно с тайнствени съкращения: „т.е.“, „etc.“, „и т.н.“ В кутията лежаха също много картички — черно-бели панорами на Татрите, черно-бяло море — с едни и същи текстове всяка година: „Горещи поздрави от Криница“ или „Сърдечни поздрави от Високите Татри“, или „Весели празници и Честита Нова Година“. Изидор изваждаше от време на време тази постоянно увеличаваща се колекция и гледаше как избелява мастилото, колко забавно отдалечени стават датите. Какво стана с „Великден 1948“? С „20 януари 1949“? С „Криница, август 51“? Какво означава, че са отминали? Дали са отминали като гледките, които човек оставя зад себе си, като върви, но които все пак още са някъде и остават за други очи? Или може би времето предпочита да изтрива следите след себе си, да превръща в прах миналото и да го унищожава безвъзвратно?

Благодарение на тези картички Изидор откри марките. Главата му не побираше това, че са толкова малки, толкова нежни и лесни за унищожаване, а пък съдържат в себе си миниатюрни светове. „Точно като хората“ — мислеше си и внимателно, на парата от чайник, ги отлепяше от писмата и картичките. Слагаше марките на вестник и се взираше в тях с часове. На тях имаше животни и далечни страни, скъпоценни камъни и риби от далечни морета, кораби и самолети, известни личности и исторически събития. Само едно нещо дразнеше Изидор — че следите от мастилото на печатите развалят нежните рисунки. Баща му, преди да умре, му показва как мастилото от марката може да се махне по доста прост домашен начин. Достатъчен беше кокоши белтък и малко търпение. Това беше най-важният урок, който получи от баща си.

По този начин Изидор стана притежател на значителна колекция от съвсем прилични марки. Сега вече самият той би могъл да пише писма, ако имаше на кого. Мислеше за Рута и всяка такава мисъл му причиняваше болка. Рута я нямаше не можеше да ѝ пише писмо. Рута, както времето, го отмина и се превърна в прах.

Някъде към шестдесет и втора година в къщата на Боски, благодарение на Уклея, се появи многоцветно немско списание с реклами. Изидор го гледаше по цели дни и не можеше да се начуди на тези дълги думи, които не можеха да се изговорят. В селската библиотека издири немско-полски речник от преди войната; в него имаше много повече немски думи от тези *raus*, *schnell* и *Hände hoch*, които по време на войната научиха всички жители на Правек. Носле някои от летовниците подари на Изидор малко речниче и Изидор написа първото писмо в живота си. На немски: „Моля да ми изпратите автомобилни проспекти и туристически проспекти. Казвам се Изидор Небески. Ето моят адрес.“ Залепи на плика няколко от най-красивите си марки и се отправи към пощата в Йешкотле. Чиновничката в черна блестяща престилка му взе писмото, огледа марките и го сложи в някаква преградка.

— Това е всичко. Благодаря — каза. Изидор пристъпваше от крак на крак и продължаваше да стои на гишето.

— Няма ли да изчезне? Няма ли да се загуби някъде?

— Ако се съмняваш, изпрати го препоръчано. Само че струва по-скъпо.

Изидор долепи още марки и дълго попълваше бланката. Чиновничката сложи номер на писмото му.

След няколко седмици при Изидор пристигна дебело писмо в бял плик с адрес, изписан на машина. Имаше чужди, съвсем други марки, с които не бяха свикнали очите на Изидор. Вътре имаше реклами на автомобили от фирма Мерцедес-Бенц, както и проспекти на различни туристически бюра.

Никога до този момент в живота си Изидор не се беше чувствал толкова важен. И отново мислеше за Рута, когато вечер за пореден път разглеждаше проспектите си.

Мерцедес-Бенц и туристическите бюра дадоха смелост на Изидор до такава степен, че започна да изпраща няколко препоръчани писма месечно. Помоли също Аделка и Антек, които ходеха на

училище с интернат, някъде след Келце, да му носят всички стари марки. След като им изчистваше печата, ги залепваше на писмата си. Понякога успяваше да продаде някои проспекти на някого за дребна сума. Постоянно получаваше нови проспекти и нови адреси.

Сега установяваше контакт с туристически фирми: немски, швейцарски, белгийски и френски. Получаваше цветни снимки от Лазурния бряг, мрачни пейзажи от Британия и кристални гледки от Алпите. Разглеждаше ги по цели ноци с възхищение, макар да знаеше, че за него съществуват само на гладката хартия, която мирише на боя. Показваше ги на Миша и на племенниците си. Миша казваше:

— Колко е красиво.

После се случи нещо дребно, което обаче промени живота на Изидор.

Изчезна писмо. Беше препоръчано, което Изидор изпрати на фирма-производител на фотоапарати от Хамбург. С молба за проспекти, разбира се. Тази фирма винаги му отговаряше, а сега нямаше никакъв отговор. Цяла нощ Изидор се чудеше как може да изчезне препоръчано писмо, след като му се изписва квитанция и му се слага номер. Това не следва ли да бъде гаранция за неунищожимост? Може да са го задържали в страната? Може да го е загубил пиян пощальон? Може да е имало наводнение или влакът, който носи пощата, да е излязъл от релсите.

На следващата сутрин Изидор отиде до пощата. Чиновничката в черна престилка го посъветва да подаде рекламация. На бланка, в два екземпляра, написа името на фирмата, а в графата „подател“ всички свои данни. Отиде си вкъщи, но не можеше да мисли за нищо. Щом се губят писма в пощата, то това не е пощата, за която си мислеше с възхищение. Пощата като тайна могъща организация, която има свои хора на всяко място на земното кълбо. Пощата — сила, майка на всички марки, царица на всички тъмносини пощальони на света, грижовница за милиони писма, Владетелка на Думите.

Два месеца по-късно, когато психическите рани на Изидор, нанесени от пощата, започнаха да зарастват, дойде официално писмо, в което Полската поща се извиняваше на Др. Изидор Небески, заради това, че не е успяла да намери изгубеното писмо. Едновременно с това немската фотографска фирма потвърди, че не е получила препоръчаното писмо от Др. Изидор Небески и затова пощите на двете

страни поемат отговорността за изчезналото писмо и предлагат на ощетения Др. Изидор Небески компенсация на стойност двеста злоти. Едновременно с това Полската поща се извиняваше за възникналия инцидент.

По този начин Изидор стана притежател на значителна сума. Сто злоти даде веднага на Миша, а с останалите си купи класьор и няколко листа марки за препоръчани писма.

Сега, нямаше ли отговор на някое писмо, веднага отиваше до пощата и подаваше рекламация. Ако писмото се намереше, трябваше да плати една злота и петдесет гроша такса за рекламацията. Това не беше много. Затова пък винаги се оказваше, че някое от десетките изпращани от него писма изчезваше или забравяха да го доставят, или чуждестранният адресат забравяше, че го е получил, и учуден от бланките, които му изпращаше пощата, отговаряше: поп, pein, по.

Изидор получаваше пари. Стана пълноправен член на семейството. Можеше да печели за себе си.

## ВРЕМЕТО НА КЛОСКА

В Правек, както и навсякъде по света има такива места, където материята се създава сама, сама възникна от нищото. Това винаги са малки буци реалност, несъществени за цялото, и поради това не заплашват равновесието на света.

Такова място има край волския път на склона. Изглежда обикновено — като къртича дупка, като невинна раничка по тялото на земята, която никога не нараства. Само Клоска знае за него и се спира по пътя за Йешкотле, за да погледа самосътворяването на света. Там намира странни неща и не-неща: червен камък, който не прилича на нито един друг камък, парче чворесто дърво, бодливи семена, от които после в градината ѝ порастаха бледи цветчета, оранжева муха, а понякога само някакъв аромат. Клоска оставаше с впечатлението, че незабележимата къртича дупка създава също и пространство, че склонът край пътя бавно се разраства и всяка година нивата на Малак се увеличава, на която той — без да осъзнава нищо — сади картофи.

Клоска си въобразяваше, че един ден ще намери там дете, момиченце, и ще го вземе при себе си, за да заеме мястото, изоставено от Рута. Една есен обаче къртичата дупка изчезна. През следващите месеци Клоска се опитваше да улови бълбукащото пространство, но нищо не се случи, така че сметна, че кранчето на самосътворяването се е преместило някъде другаде.

Друго такова място вероятно имаше за известно време във фонтана на площада в Ташов. Фонтанът издаваше звуци, шепоти, шумове, а понякога във водата му намираха някакви подобни на желе смазки, откъснати кълбета косми, зелени части от голямо растение. Хората сметнаха, че фонтанът е страшен и го разрушиха, като направиха паркинг.

И разбира се в Правек съществува, както навсякъде на света, място, където действителността се свива, изчезва от света, като въздух от балон. Появи се на нивите зад гората веднага след войната и от този момент се увеличаваше все по-видимо. В земята се образува

вдлъбнатина, която дърпа надолу, незнайно къде, жълт пясък, чимове трева и полски камъни.



## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

Странна е Поучителната игра за един играч и странни са правилата ѝ. Понякога играчът остава с впечатлението, че всичко това някога го е изпитал, че някога е играл на нещо подобно, или че познава Играта от сънищата си, или може би от книгите в някоя селска библиотека, която е посещавал, когато е бил дете. В упътването пише така за Шестия Свят:

„Бог сътвори Шестия Свят случайно, а после си отиде. Направи го как да е и временно. В творбата Му беше пълно с дупки и недовършени неща. Нищо не беше ясно, нищо постоянно. Черното преминаваше в бяло, а злото изглеждаше понякога добро, също и доброто често изглеждаше зло. Изоставен сам на себе си, Шестият Свят започна да се създава сам. Малки действия на творене се появяваха отникъде във времето и пространството. Материята сама по себе си беше в състояние да разцъфти в нещо. Нощем се повтаряха предметите, в земята растяха камъни и живееха метали, в по долините започнаха да текат нови реки.

Хората се научиха да творят със силата на волята си и се нарекоха богове. Светът сега беше пълен с милиони богове. Но волята беше подчинена на порива, затова в Шестия Свят се завърна хаосът. Всичко беше твърде много, макар все още да възникваше нещо ново. Времето набираше скорост, а хората умираха от усилието да направят нещо, което още да го няма.

Най-накрая Бог се върна и, изгубил търпение от бъркотията, унищожи цялото творение с една мисъл. Сега Шестият Свят стои празен и глух като бетонна гробница.“

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Веднъж, когато Изидор дойде в пощата с купчина писма, чиновничката с блестящата престилка изведнъж приближи лице до стъклото и каза:

— Началникът е много доволен от теб. Каза, че си най-добрият ни клиент.

Изидор замръзна с химическия молив над бланката за рекламации.

— Как така? Нали вкарвам пощата в разходи. Но всичко това е съгласно законите, не правя нищо лошо...

— Ах, Изидоре, нищо не разбираш. — Провлачи се отместеният стол и жената се наведе до половина през гишето. — Пощата печели от тебе. Затова началникът се радва, че някой като тебе се е появил точно в нашия клон. Виж, договорите между държавите са такива, че за всяко международно изгубено писмо пощите на двете страни плащат наполовина. Ние ти плащаме в злоти, а те в марки. Ние ти смятаме марките по официалния курс, всичко е съгласно разпоредбите. Печелим и ние, и ти. Всъщност никой не губи. Е какво, не си ли доволен?

Изидор кимна с глава без убеждение.

— Доволен съм.

Чиновничката се отдръпна от гишето. Взе от Изидор бланките за рекламация и започна механично да ги подпечатва.

Когато се върна вкъщи, пред къщата стоеше черен автомобил. Миша вече го чакаше на вратата. Лицето ѝ беше сиво и неподвижно. Изидор веднага разбра, че се е случило нещо страшно.

— Тези господа те чакат — каза Миша с дървен глас.

В стаята на масата седяха двама мъже със светли шлифери и шапки. Ставаше въпрос за писмата.

— На кого пишеш писма? — попита единият от мъже и запали цигара.

— Ами, на туристически фирми...

— Това смърди на шпионаж.

— А аз какво мога да шпионирам? Слава Богу, знаете ли, като видях колата, си помислих, че нещо се е случило на децата...

Мъжете си размениха погледи и този с цигарата изгледа Изидор враждебно.

— За какво са ти толкова цветни хартии? — попита неочаквано другия.

— Интересувам се от света.

— Интересуваш се от света... За какво ти е този интерес към света? Знаеш ли какво можеш да получиш за шпионаж?

Мъжът направи бързо движение към шията си.

— Отрязване на гърлото? — попита Изидор ужасен.

— Защо не работиш? Как се издържаш? С какво се занимаваш?

Изидор почувства, че ръцете му се изпотяват и започна да заеква.

— Исках да отида в манастир, но не ме приеха. Помагам на сестра ми и шурей. Цепя дърва, гледам децата. Може да получа някаква рента...

— Жълта книжка — промърмори този с цигарата. — Докъде пращаш писмата? Може би до Свободна Европа?

— Само до автомобилни фирми или туристически бюра...

— Какво те е свързвало със съпругата на Уклея?

Изидор едва след малко разбра, че имат пред вид Рута.

— Може да се каже — всичко и нищо.

— Само без философия.

— Родени сме в един ден и исках да се ожения за нея... но тя си отиде.

— Знаеш ли къде е сега?

— Не. А Вие знаете ли? — попита Изидор с надежда.

— Не е твоя работа. Аз питам.

Господа, невинен съм. Полската поща е доволна от мен. Току-що ми го казаха.

Мъжете станаха и тръгнаха към изхода. Единият от тях се обърна и каза:

— Помни, че си под контрол.

Няколко дни по-късно Изидор получи измачкано и изцапано писмо с чуждестранни марки, каквито още не беше виждал. Машинално погледна подателя и прочете: Аманита Мускария.

Тези думи му се сториха странно познати. „Може да е никоя немска фирма“ — помисли си.

Но писмото беше от Рута. Досети се веднага, щом видя несръчния детски почерк. „Скъпи Изек — пишеше — много съм далече, в Бразилия. Понякога не мога да спя. Толкова ми е мъчно за вас. А понякога въобще не мисля за вас. Имам много работа тук. Живея в огромен град, пълен с хора с различен цвят на кожата. Ти как си, здрав ли си? Надявам се, че и майка ми е здрава. Много ми липсва, но знам, че тя не би могла да живее тук. Имам всичко, което исках. Не поздравявай никого, дори и майка ми. Нека бързо ме забравят. Аманита Мускария.“

Изидор не спа до сутринта. Лежеше и гледаше тавана. При него се връщаха картини и аромати от времето, когато Рута още беше тук. Помнеше всяка нейна дума, всеки жест. Възпроизвеждаше ги подред. Когато слънчевите лъчи достигнаха до източния прозорец на покрива, на Изидор му потекоха сълзи от очите. После седна и затърси адрес: на плика, на картичката, дори под марката и на обърканата му рисунка. Но не намери.

— Ще замина при нея. Ще събера пари и ще замина за Бразилия — каза си на глас.

После реализира идеята, която без да искат му дадоха тайните агенти от ДС (Държавна Сигурност). На лист, скъсан от тетрадка, написа: „Моля да ми изпратите проспекти. Поздрави. Изидор Небески.“ На плика написа адрес: „Радио Свободна Европа. Мюнхен. Германия.“

Чиновничката в пощата пребледня, когато видя този адрес. Без дума му подаде формуляра за препоръчано писмо.

— И веднага, моля, бланка за рекламация — каза Изидор.

Това беше много лесна печалба. Изидор изпращаше такова писмо веднъж на месец. Знаеше, че не само няма да стигне до адресата, но и изобщо няма да напусне границите на окръга. Всеки месец получаваше обезщетение за тези писма. Накрая слагаше в писмата празен лист. Вече нямаше смисъл да моли за проспекти. Това беше допълнителна печалба, която Изидор слагаше в кутийка от чай от УНРРА<sup>[1]</sup>. За билет до Бразилия.

През пролетта на следващата година тайните агенти с шлифери закараха Изидор в Ташов. Светеха му с лампа в очите.

— Шифърът — каза един от тях.

— Какво „шифърът“? — попита Изидор.

Другият го удари през лицето с отворена длан.

— Кажи шифъра. По какъв начин кодираш информацията?

— Каква информация? — попита Изидор.

Отново получи удар в лицето, този път по-силен. Усети кръв на устните.

— Проверихме с всички достъпни методи всяка дума, всеки квадратен сантиметър от писмото и плика. Анализирахме слоевете на хартията. Проверихме марките. Увеличавахме всяка няколко десетки пъти. Изследвахме под микроскоп зъбците им и състава на лепилото. Анализирахме всяка буквичка, всяка запетая и точка...

— Нищо не намерихме — каза другият, този, който удряше.

— Там няма никакъв шифър — каза тихо Изидор и с кърпичка изтри кръвта от носа.

И двамата мъже се засмяха.

— Добре тогава — започна първият. — Да се разберем, че започваме още веднъж отначало. Нищо няма да ти направим. Ще напишем в протокола, че не си съвсем нормален. За такъв всъщност те смятат всички. И ще те пуснем вкъщи. А ти пък ще ни кажеш в какво се състои всичко това. Къде сме сгрешили?

— Там няма нищо.

Другият беше по-нервен. Приблужи лице до лицето на Изидор. Вонеше на цигари.

— Слушай, умнико. Изпратил си двадесет и шест писма на Свободна Европа. В повечето от тях имаше празни листове. Игра си с огъня. И се наигра.

— Кажи ни просто, как кодираш. И край. Отиваш си вкъщи.

Изидор въздъхна.

— Виждам, че за вас това е много важно, но наистина не мога да ви помогна. Там нямаше никакви шифри. Това бяха празни листове. Нищо повече.

Тогава другият от тайните агенти стана от стола и удари Изидор с юмрук в лицето. Изидор се свлече от стола и изгуби съзнание.

— Ненормалник — каза първият.

— Помни, момче, че никога няма да те оставим на мира — процеди другият, като масажираше юмрука си.

Изидор беше задържан за четиридесет и осем часа. После при него дойде пазач и без дума му отвори вратата.

Цяла седмица Изидор не слизаше от своя таван. Преброи парите в кутийката и установи, че там има цяло състояние. Всъщност не знаеше колко може да струва билета до Бразилия.

— Край с писмата — каза на Миша, когато слезе в кухнята. Усмихна му се и въздъхна с облекчение.

---

[1] УНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration /Администрации на Обединените Нации за Подпомагане и Възстановяване/) — помощна организация, създадена на 9. 11. 1943 г. по инициатива на САЩ, СССР, Великобритания и Китай. След края на войната тя е поета от ООН — бел.ред. ↑

## ВРЕМЕТО НА ЛАЛКА

Времето на животните е винаги настоящето.

Лалка е рижава, космата кучка. Има кафяви очи, които понякога блестят в червено. Лалка най-много обича Миша, затова винаги се старае да държи Миша в обсега на своя рижав поглед. Тогава всичко е на мястото си. Лалка върви след Миша до кладенеца, до градината, излиза с нея на Пътя, за да погледа света. Не изпуска Миша от очи.

Лалка не мисли така, както мисли Миша или някой друг човек. В този смисъл между Лалка и Миша съществува пропаст. Защото за мисленето е необходимо поглъщане на времето, увътрешностяване на миналото, настоящето, бъдещето и постоянните им промени. Времето работи вътре в човешкия разум. Няма го никъде навън. В малкия кучешки мозък на Лалка няма такава гънка, такъв орган, който да филтрира преминаването на времето. Лалка живее в настоящето. Затова когато Миша се облича и излиза, на Лалка ѝ се струва, че тя си отива завинаги. Завинаги всяка неделя отива на църква. Завинаги слиза до мазето за картофи. Когато изчезва от полезрението на Лалка, изчезва завинаги. Тъгата на Лалка тогава е безгранична, кучката слага муцуна на земята и страда.

Човекът впряга времето в своето страдание. Страда заради миналото и разпростира страданието в бъдещето. По този начин създава отчаянието. Лалка страда само тук и сега. Човешкото мислене е неразривно свързано с поглъщането на времето. Това е вид даване. Лалка възприема света като статични картини, които е нарисувал някой Бог. За животните Бог е художник. Разпростира пред тях света в образа на панорамни гледки. Дълбочината на този рисунък се състои в миризмите, докосванията, вкусовете, отгласите, в които не се крие никакъв смисъл. На животните не им е нужен смисъл. Хората понякога чувстват нещо подобно, когато сънуват. Но най-вече хората се нуждаят от смисъл, защото са затворници на времето. Животните сънуват непрестанно и напразно. Събуждане от този сън за тях е смъртта.

Лалка живее с картините на света. Участва в картините, които хората творят със своя разум. Когато Миша казва „да вървим“ и вижда, че Лалка маха с опашка, мисли, че Лалка разбира думите като човек. А Лалка върти опашка не на думата, не на понятието, а на картината, която напъпва от разума на Миша. В тази картина има очакване за движение, пейзажи, които се сменят, люлеене на трева, волският път, който води към гората, свиренето на скакалците и шума на реката. Лалка, когато лежи и се вижда в Миша, вижда картини, които човек създава несъзнателно. Случва се това да са визии, препълнени с тъга или гняв. Такива картини са даже по-изразителни, защото в тях пулсира страст. Тогава Лалка е беззащитна, защото няма в себе си нищо, което би я предпазило от потъването в тези чужди, мрачни светове, няма никакви магически защитни кръгове на идентичност, няма снабдено с мощна енергия „аз“. Така остава победена от тях. Затова кучетата смятат човека за свой господар. Затова най-подлият човек може да се чувства герой до своето куче.

Способността за преживяване на емоции по нищо не отличава Лалка от Миша.

Дори емоцията на животните е по-чиста, не я размътва никаква мисъл.

Лалка знае, че има Бог. Забелязва го непрестанно, а не, както хората, само в редки моменти. Лалка усеща миризмата му сред тревите, защото времето не я отделя от Бога. Затова Лалка има в себе си такова доверие към света, каквото няма нито един човек. Подобно доверие е имал в себе си Иисус, когато е висял на кръста.



## ВРЕМЕТО НА ВНУЦИТЕ НА ПОПЕЛСКИ

Веднага след завършването на учебната година дъщерята на Попелски, същата тази, която едно време ходеше из парка с голямо куче, довеждаше в Правек децата си и децата на братята си. Миша им подреждаше три стаи горе, а ако се налагаше, също и стая долу. Така от края на юни мечтаният пансион на Павел Боски започваше да работи на пълни обороти.

Внуците на чифликчията Попелски бяха снажни и шумни. Всъщност по нищо не приличаха на своя дядо. И, както винаги се случва в добрите семейства, сред тях имаше само момчета и само едно момиченце. За него се грижеше бавачка, всяка година една и съща. Бавачката се казваше Сузана.

Децата прекарваха по цели дни на реката на място, наречено Отприщването, където от цялата околност идваха млади хора да се къпят в Черна. Чифликчията Попелски едно време сложи диги и с тях регулираше прилива на вода в рибарниците. Сега рибарниците вече ги нямаше, но умелото боравене с дигите позволяваше през лятото да се направи вир и водопад с височина един метър. Дядо Попелски навярно не е допускал, че ще създаде такава радост за потомците си.

Децата се връщаха за обяд, който Миша често сервираше в градината под ябълките. След обяда отново отиваха на реката. Вечер Сузана им организираше игри на карти, на държава-град-село или каквото и да е друго, само да са тихи. Понякога Витек, малко по-голям от тях, им палеше огън зад хълма.

Всяка година в нощта на св. Ян<sup>[1]</sup> внуците на чифликчията Попелски се отправяха в гората за цвят от папрат. Тази разходка стана ритуал, а една година Сузана им позволи да отидат сами. Внуците на чифликчията се възползваха от случая и така че никой да не ги види, си купиха в Йешкотле бутилка евтино вино. Взеха си сандвичи, бутилки оранжада, сладкиши и фенери. Седяха на пейката пред къщата и чакаха най-накрая да се стъмни. Смееха се и шумяха, радваха се на скритата бутилка.

Внуците на чифликчията Попелски утигнаха едва в гората, не защото им се развали настроението, а защото гората в тъмното изглеждаше страшна и могъща. Смело искаха да отидат на Воденицата, но тъмнината възпря тези намерения. Воденицата беше място, обитавано от духове. Ще отидат в елшата, там където расте най-много папрат. Ще изпият виното и ще запалят забранена цигара, като селяните от Правек.

Децата вървяха по посока на реката в ред, като се държаха за раменете.

Беше толкова тъмно, че протегнатите напред длани проникваха в тъмнината като едва видимо петънце. Само небето изглеждаше по-светло от света, обвит в тъмнина — продупчено от звезди величие на небесната цедка.

Гората се държеше като животно, което брани достъпа до себе си — изсипваше върху тях роса, изпращаше сова, караше заек изведнъж да се стрелне изпод краката им.

Децата влязоха в елшата и пипнешком си направиха пикник. Пробляснаха огънчетата на цигарите. Виното, нито за първи път в живота направо от бутилката, им даваше смелост. После се разтичаха из папратта, докато едно от тях не намери нещо блестящо. Гората зашумя разтревожена. Откривателят извика другите. Беше развълнуван.

— Май го намерих, май го намерих — повтаряше.

Сред преплетените храсти от боровинки, във влагата на папратовите листа проблясваше нещо сребърно. Децата разгърнаха с пръчки тези големи листа и на светлината на фенерчетата видяха блестяща консервна кутия. Разочарованият откривател я взе на пръчка и хвърли далече в храстите.

Внуците на чифликчията седнаха за малко, за да довършат виното, а после се върнаха на пътя.

Едва тогава консервената кутия разцъфна, като хвърляше наоколо невероятен сребърен блясък.

Това видя Клоска, която в най-кратката нощ винаги събираше билки, но вече беше твърде стара, за да има желаниа, и знаеше колко беди можеш да си докараш с цвета на папратта. Затова го заобиколи отдалече.

[1] Най-кратката нощ — 21 срещу 22 юни. Според поверието — който намери цъфнал папрат, ще му се сбъднат всички желания — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА ЧИФЛИКЧИЯТА ПОПЕЛСКИ

— Не би ли искала, Мише, да пийнеш чай с мен, когато вече свършиш? — дъщерята на Попелски, която все още имаше моминска фигура, попита Миша.

Миша се изправи над мивките, пълни с мръсни съдове, и избърса ръце в престилката.

— Чай не, но кафе с удоволствие.

Отидоха с подноса под ябълките и седнаха от двете страни на масата. Лила и Мая довършваха миенето.

— Сигурно ти е трудно, Мише. Да сервираш толкова обеди, да измиваш толкова съдове... Много сме ти благодарни за това усилие. Ако не бяхте вие, нямаше да имаме къде да заминаваме. А нали това са нашите родни места.

Госпожица Попелска, която едно време, много, много отдавна, тичаше с големите си кучета по ливадите, въздъхна тъжно.

— А ако не бяхте вие, нямаше да преживеем със заплатата на Павел. Това наемане на стаи е моят принос в издържането на семейството.

— Не бива да мислиш така, Мише. Та нали жената работи вкъщи, ражда деца, занимава се с домакинство, сама знаеш най-добре...

— Но не печели, не носи пари...

На маста долитаха оси и деликатно лизваха шоколадовата глазура на сладкиша. На Миша не ѝ пречеха, но госпожица Попелска се страхуваше от оси.

Когато бях малка, една оса ме ужили по клепача. Тогава бях сама с баща ми, мама замина за Краков... това би могло да бъде тридесет и пета, тридесет и шеста. Баща ми изпадна в паника, тичаше из къщата и ми крещеше, а после ме закара някъде с колата. Едва си спомням, при някакви евреи в градчето...

Госпожица Попелска опря брада на длан, а погледът ѝ се скиташе някъде между листата на ябълките и липите.

— Чифликчията Попелски... беше необикновен човек — каза Миша.

Кафявите очи на госпожица Попелска станаха стъклени и изглеждаха като капки боров мед. Миша се досети, че нейният личен, вътрешен поток от време, какъвто носи в себе си всеки човек, се е обърнал и в пространството между листата на дърветата сега ѝ показва картини от миналото.

Семейство Попелски, когато заминаха за Краков, живяха в бедност. Издържаха се от продаването със свито сърце сребро. Голямото семейство Попелски, разхвърляно по целия свят, помагаше малко на братовчедите, доколкото беше възможно изпращането на долари или злато. Чифликчията Попелски беше обвинен в сътрудничество с окупатора, тъй като търгуваше с дърва с немците. Няколко месеца лежа в затвора, но накрая го освободиха, поради психични проблеми, които подкупеният психиатър малко, но незначително, преувеличи.

Чифликчията Попелски сега по цели дни сновеше от стена до стена в тясното им жилище в Салватор<sup>[1]</sup> и упорито се опитваше да разгърне своята игра на единствената маса. Съпругата му обаче го гледаше с такъв поглед, че прибираще обратно всичко в кутията и тръгваше отначало на безкрайна разходка.

Времето минаваше и чифликчийката в своите молитви оставяше малко място, да му благодари, че тече, че се движи, а едновременно с това довежда до промени в живота на хората. Семейството, цялото голямо семейство Попелски, отново събираше бавно сили и започваше в Краков своите малки начинания. Чифликчията Попелски в рамките на неписаната семейна уговорка беше определен да наблюдава производството на обувки, конкретно — на подметките на обувките. Надзираваше работата на малък цех, в който докараната от Запад преса изхвърляше от себе си пластмасови долни части за сандали. Отначало правеше това с голямо нежелание, но после цялото начинание го обсеби и, както се случваше с чифликчията — го погълна изцяло. Очароваше го, че на безформената неопределена субстанция могат да бъдат дадени различни форми. Дори започна с ентузиазъм да експериментира. Успя да създаде съвсем прозрачна маса, а после ѝ придаваше различни оттенъци и цветове. И се случи, че добре улови

духа на времената в областта на дамските обувки — неговите пластмасови ботуши с блестяща горна част вървяха като топъл хляб.

— Баща ми дори си направи малка лаборатория. Вече беше такъв, каквото и да правеше, правеше го с цялото си същество и отдаваше на това някакво абсолютно значение. От тази гледна точка беше непоносим. Държеше се така, сякаш тези негови подметки и ботуши щяха да спасят човечеството. Забавляваше се с опитите, дестилациите, вареше нещо и подгриваше.

Наигра се накрая, но заради тези химични експерименти получи някаква болест на кожата. Може от изгарянията или от облъчването. Във всеки случай изглеждаше ужасно. Кожата му падаше на цели парчета. Лекарите казаха, че това е разновидност на рак на кожата. Заведохме го при роднините във Франция, при най-добрите лекари, но за рак на кожата няма лекарства, нито тук, нито там. Поне тогава нямаше. Най-странното беше това, по какъв начин той се отнасяше към тази — знаехме още тогава — смъртоносна болест. „Сменям си кожата“ — казваше и изглеждаше много доволен от себе си, направо горд.

— Странен човек беше — каза Миша.

— Но не беше побъркан — добави бързо госпожица Попелска. — Имаше неспокоен дух. Мисля, че преживя шок, заради войната и напускането на чифлика. Светът след войната толкова много се промени. Той не можеше да намери себе си в него и затова умря. До края беше в съзнание и в настроение. Не разбирах това, мислех, че всичко му се е объркало от болката. Знаеш ли, ужасно страдаше, ракът накрая атакуваше цялото тяло, а той като дете повтаряше, че линее.

Миша въздъхна и допи остатъка от кафето. На дъното на чашката застина кафява лава от утайка, а по повърхността ѝ лудуваха слънчеви отражения.

— Нареди да го погребем с тази странна кутийка, а ние забравихме за това в бъркотията на приготовленията за погребението... Имам страшни угризения на съвестта, че не изпълнихме волята му. След погребението надникнахме там с мама и знаеш ли, какво намерихме? Парче старо платно, дървено зарче и различни фигурки: животни, хора и предмети, като детски играчки. И изтърканата книжка, някакви неразбираеми глупости. Исипахме с мама това на масата и не можехме да повярваме, че тези играчки бяха

толкова ценни за него. Помня ги, сякаш беше вчера: мънички месингови фигурки на жени и мъже, животинки, дръвчета, къщички, замъчета, миниатюрни предмети, о, например книжки с големината на малък нокът, мелничка за кафе с ръчица, червена пощенска кутия, кобилица с ведре — всичко прецизно направено...

— И какво направихте с това? — попита Миша.

— Отначало всичко лежеше в чекмеджето, където държим албумите със снимки. После с него си играеха децата. Би трябвало още да е някъде вкъщи, може би сред кубчетата? Не знам, трябва да питам... Все още имам чувство на вина, че не го сложихме в ковчега.

Госпожица Попелска прехапа устни и очите ѝ отново станаха стъклени.

— Разбирам го — обади се Миша след малко. — Имах едно време свое чекмедже, където бяха всички най-важни неща.

— Но тогава си била дете. А той беше възрастен мъж.

— Ние си имаме Изидор...

— Може би всяко семейство трябва да си има такъв пазител на нормалността, някой, който да вземе в себе си всички парченца лудост, които носим у себе си.

— Изидор не е такъв, какъвто изглежда — каза Миша.

— Ах, нямах нищо лошо предвид... Баща ми също не беше ненормален. А може би беше?

Миша бързо отрече.

— Най-много, Мише, се боя, че тази негова странност би могла да бъде наследена и да се прояви при някое от моите деца. Но се грижа за тях. Учат английски и искам да ги пратя при роднините във Франция, да видят малко свят. Бих искала да завършат добро висше образование — информатика, икономика, някъде на Запад, някакви конкретни специалности, които дават нещо. Плуват, играят тенис, интересуват се от изкуство и литература... Сама виждаш, че са здрави и нормални деца.

Миша последва погледа на госпожица Попелска и видя внуците на чифликчията, които тъкмо се връщаха от реката. Имаха цветни плажни кърпи, а в ръце държаха пособия за гмуркане. Шумно се бутаха на портата.

— Всичко ще бъде наред — каза госпожица Попелска. — Светът сега е различен от едно време. По-добър, по-голям, по-светъл. Има

ваксини срещу болестите, няма войни, хората живеят по-дълго... И ти ли мислиш така?

Миша погледна чашката с утайка и поклати глава.

---

[\[1\] Квартал на Краков — бел.ред. ↑](#)



## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

„В Седмия Свят потомците на първите хора скитали заедно открай докрай, докато не стигнали до необикновено красива долина. «По-нататък — казаха — да си построим град и кула, която стига до небето, за да станем един народ и не се оставим на Бог да ни разпръсне.» И веднага се захванаха за работа, като носеха камъни и използваша смола вместо хоросан. Възникна огромен град, по средата на който растеше кула, докато не стана толкова висока, че от върха ѝ се виждаше това, което е извън Осемте Свята. Понякога, когато небето беше ясно, тези, които работеха най-високо, вдигаха ръка над очи, за да не ги заслепява слънцето, и виждаха стъпалата на Бога и чертите на туловището на огромната змия, която изяжда времето.

Някои от тях с пръчки се опитваха да достигнат още по-високо.

Бог ги гледаше и си мислеше загрижен: «Докато останат един народ, който говори на един език, ще могат да правят всичко, което има хрумне в главата... Затова ще им разбъркам езиците, ще ги затворя самите в тях и ще направя така, че един да не разбира другия. Тогава ще се обърнат едни срещу други, а мен ще оставят на мира.» Така и направил Бог.

Хората се разпръснали по всички посоки на света и се превърнали във врагове. Но в тях се запазил споменът от това, което са видели. А който веднъж е видял границите на света, най-болезнено ще преживява своето заточение.“

## ВРЕМЕТО НА ПАПУГОВА

Всеки понеделник Сташя Папугова отиваше на пазара в Ташов. В понеделниците автобусите бяха толкова препълнени, че подминаваха спирката в гората. Затова Сташя заставаше отстрани на пътя и спираше колите. Отначало сирени и варшави, после големи и малки фиати. Качваше се трмаво и несръчно, а разговорът с шофьора винаги започваше по един и същи начин:

— Познавате ли Павел Боски?

Случваше се да го познават.

— Това е брат ми. Той е инспектор.

Шофьорът се обръщаше към нея и я гледаше подозрително, затова тя повтаряше:

— Сестра съм на Павел Боски.

Шофьорът не вярваше.

Сташя, като остаря, надебеля и се смали. Нейният и без това винаги издаден нос стана още по-голям, а очите ѝ изгубиха блясък. Стъпалата ѝ бяха винаги подпухнали и затова носеше мъжки сандали. От хубавите ѝ зъби останаха само два. Времето не беше благосклонно за Сташя Папугова и не е чудно, че шофьорите не искаха да повярват, че е сестра на инспектор Боски.

Веднъж в такъв оживен пазарен понеделник я блъсна кола. Изгуби слуха си. Непрестанният шум в главата ѝ заглуши звуците на света. Понякога в този шум се появяваха някакви гласове, музикални откъси, но Сташя не знаеше, откъде идват — дали си пробиват път до нея отвън или идват от самата нея. Вслушваше се в тях, докато кърпеше чорапи и в безкрайност преправяше нещата от Миша.

Вечерно време обичаше да отиде при Боски. Особено през лятото при тях имаше движение. Горее живееха летовници. Пристигаха децата и внуците. Нарезждаха маса в овощната градина под ябълките и пиеха водка. Павел изваждаше цигулката и веднага децата му взимаха своите инструменти: Антек — акордеон, Аделка — преди да замине — цигулка, Витек — контрабас, Лиля и Мая — китара и флейта. Павел

даваше знак с лъка и всички започваха ритмично да движат пръсти, да се накланят и отмерват такт с крак. Започваха винаги от „Sopki Mandzurii“. Познаваше музиката по лицата им. При „Sopki Mandzurii“ в чертите на децата се появяваше за малко Михал Небески. „Възможно ли е това — чудеше се — умрелите все още да живеят в телата на внуците си?“ И дали и тя също така ще живее в лицата на децата на Янек?

Сташя тъгуваше за сина си, който веднага след училище остана в Силезия. Идваше рядко и от баща си беше наследил това, че караше Сташя да го чака и чака. През ранното лято подреждаше стая за него, но той не искаше да остане по-дълго, така както децата на Павел, за цялата ваканция. Заминаваше след няколко дни и забравяше да вземе соковете, които правеше за него цяла година. Взимаше обаче парите, които майка му печелеше от водката.

Изпрати го до спирката на шосето за Келце. На кръстовището лежеше камък. Сташя вдигна камъка и помоли:

— Сложи ръка тук. Ще имам спомен от тебе.

Янек се огледа неспокойно наоколо, а после позволи под камъка на кръстопътя за една година да остане формата на дланта му. След това, на Коледа и Великден, от него идваха писма, които винаги започваха по един и същи начин: „С първите думи на писмото си уведомявам, че съм здрав, което желая и на мама.“

Желанията му нямаха сила. Докато пишеше, навярно си мислеше за нещо друго. Една зима Сташя изведнъж се разболя и, докато линейката успя да си пробие път през преспите сняг, умря.

Янек пристигна със закъснение, точно когато засипваха гроба, а всички вече се бяха разотишли. Отиде до къщата на майка си и дълго се взираше в нещата. Всичките тези буркани със сокове, басмени завеси, плетени на една кука покривки и кутийчици, направени от картичките, които пращаше на майка си за празниците и имените дни, като че ли нямаха стойност за него. Мебелите от дядо Боски бяха тромави, съвсем не пасваха с бляскавите части. Чашките имаха нацърбени краища и поочукани дръжки. Сняг напираше в пристройката през процепите във вратата. Янек заключи къщата и отиде да го даде на вуйчо си.

— Не искам тази къща, нито нищо, което идва от Правек — каза на Павел.

Когато се връщаше по Пътя на спирката, се спря при камъка и след кратко колебание направи същото, което правеше всяка година. Този път натисна с длан дълбоко в студената наполовина замръзнала земя и я задържа толкова дълго, докато от студа не му се вкочаниха пръстите.

## ВРЕМЕТО НА ЧЕТВОРНИТЕ НЕЩА

Изидор от година на година все повече си даваше сметка, че никога няма да замине от Правек. Спомняше си границите в гората, онази невидима стена. Тази граница беше за него. Възможно беше Рута да я премине, но той нямаше нито сила, нито желание.

Къщата опустя. Само през лятото се оживяваше, заради летовниците, а тогава Изидор въобще не напускаше тавана. Страхуваше се от непознати хора. Последната зима при Боски често идваше Уклея. Беше остарял и надебелял. Лицето му беше сиво, подпухнало, очите — кървясали от водката. Сядаше на масата, тогава изглеждаше като планина от развалено месо, и непрестанно се хвалеше с хрипливия си глас. Изидор го ненавиждаше.

Уклея навярно усещаше това и понеже беше щедър като самия дявол, направи подарък на Изидор — подари му снимките на Рута. Това беше премислен подарък. Уклея избра само тези фотографии, на които голото тяло на Рута, разпарчетосано от странното осветление, беше покрито от купчините на туловището му. Само на някои от тях се виждаше женско лице — отворени устни, прилепнали за бузите потни коси.

Изидор разгледа снимките в мълчание, а после ги остави на масата и се качи горе.

— За какво му показва тези снимки? — чу още гласа на Павел.

Уклея избухна в смях.

От този ден Изидор престана да слиза долу. Миша му носеше храна на тавана и сядаше до него на леглото. Двамата мълчаха малко, след което Миша въздишаше и се връщаше в кухнята.

Нямаше желание да става. Добре му беше да лежи и сънува. А сънуваше все едно и също — огромно пространство, изпълнено с геометрични форми. Матови многостени, прозрачни пирамиди и цилиндри, които семеняха в различни отблясъци. Плуваха над обширна равнина, която би могла да бъде наречена земя, ако не беше

това, че над нея нямаше небе. Вместо него зееше голяма черна дупка. Вглеждането в нея докарваше страх в съня.

В съня цареше тишина. Дори когато мощните им части се допираха една до друга, това не беше съпътствано от никакво скърцане, никакъв шум.

В този сън Изидор го нямаше. Имаше само някакъв непознат наблюдател, свидетел на случките в живота му, който живееше в Изидор, но не беше него.

След такъв сън го болеше главата и трябваше през цялото време да се бори с риданието, което идваше незнайно откъде и за постоянно се нанесе в гърлото му.

Веднъж при него дойде Павел. Каза, че ще играят в градината и да слезе при тях. Огледа се из таванчето с признание.

— Добре си се наредил тук — промърмори.

Зимата съпътстваше тъгата на Изидор. Когато гледаше голите полета и сивото влажно небе, винаги си спомняше за същата тази гледка, която видя едно време, заради Иван Мукта. Картината на света без никакво значение и смисъл, без Бог. Ужасен мигаше с клепачи — толкова много искаше да изтрие това видение завинаги от паметта си. Но картината, хранена от тъгата, беше склонна да се разраства, обсебвайки тялото и душата му. Изидор все по-често се чувстваше стар, боляха го костите при всяка промяна на времето — светът го измъчваше по всякакви начини. Изидор не знаеше какво да прави със себе си, къде да се скрие.

Това траеше няколко месеца, докато не се пробуди в него инстинктът, и Изидор реши да се спасява. Когато за първи път се появи в кухнята, Миша се разплака и дълго го прегръщаше в своята престилка, която миришеше на готвено.

— Миришеш като мама — каза той.

Сега веднъж дневно слизаше бавно долу по тесните стълби и безсмислено слагаше съчки в огъня. На Миша винаги ѝ кипеше някакво мляко, някаква супа, и този познат безопасен мирис му връщаше отблъснатия празен свят. Взимаше си нещо за ядене и, като си мърмореше под носа, се връщаше горе.

— Да беше нацепил дърва — подхвърляше след него Миша.

Цепеше дърва с благодарност. Запълваше поляните с дърва.

— Стига си цепил — ядосваше се Миша.

Затова извади от кутията бинокъла на Иван и от сноп те четири прозорци инспектираше целия Правек. Гледаше на изток и виждаше на хоризонта къщите на Ташов, а пред тях горите и ливадите край Бялка. Виждаше Нехчиялова, която живееше в къщата на Флорентинка, как доеше крави на поляната. Гледаше на юг параклиса на св. Рох и мандрата, и моста към градчето, и някаква заблудена кола, и пощальона. После се преместваше на западния прозорец — имаше изглед към Йешкотле, река Черна, покрива на чифлика, кулите на църквата и все още пристроявания старчески дом. Накрая отиде до северния прозорец и се насищаше с ивиците гора, които прерязваха панделката на шосето за Келце. Виждаше едни и същи пейзажи по всяко време на годината — бели и снежни, зелени пролетни, цветни летни и избелели есенни.

Точно тогава Изидор откри, че мнозинството важни неща на света е четворно. Взе лист сива хартия и нарисува с молив таблица. Таблицата имаше четири графи. На първия ред Изидор написа: Запад Север Изток Юг. А веднага след това добави: Зима Пролет Лято Есен. И му се строи, че е положил първите няколко думи на някакво необикновено важно изречение.

Това изречение навярно имаше огромна мощ, защото сега всички сетива на Изидор се настроиха към преследване на четворностите. Търсеше ги при себе си на тавана, но и в градината, когато му наредиха да плеви краставиците. Намираше ги във всекидневните работи, в предметите, в своите навици и в приказките, които си спомняше от детството. Чувстваше, че ще оздравее, че ще излезе от крайпътните гъсталаци на прав път. Не започва ли всичко да става ясно? Не е ли достатъчно да напрегнеш малко разума си и да опознаеш реда, който лежи в полезрението, стига само да погледнеш?

Отново ходеше до селската библиотека и заемаше цели торби книги, защото си даде сметка, че много четворни неща вече са записани.

В библиотеката имаше много книги с красивия *ex libris* на чифликчията Попелски — над купчина камъни се издига птица с разперени крила, подобна на орел. Птицата се опира с нокти на буквите FENIX. Над птицата се вижда надпис: „*Ex libris* на Феликс Попелски“.

Изидор заемаше само книги с феникса и този знак стана марка за добри книги. За съжаление, бързо се ориентира, че цялата колекция книги започва едва от Л. На нито една от лавиците не намираше автори с фамилии от А до К. Така четеше Лао-цзъ, Ленин, Лайбниц, Лойола, Лукиан, Марциялис, Майринк, Мицкевич, Ницше, Ориган, Парацелс, Питагор, Порфирий, Платон, Плотин, По, Прус, Кеведо, Русо, Шилер, Словацки, Сократ, Спенсър, Спиноза, Шекспир, Сведенборг, Сенкевич, Товиански, Талес от Милет, Тертулиан, Тома Аквински, Верне, Вергилий, Волтер. А колкото повече четеше, толкова повече му липсваха авторите с началните букви: Августин, Андерсен, Аристотел, Авицена, Блейк, Честъртън, Данте, Дарвин, Диоген, Хайне, Хегел, Хофман, Омир, Хьолдерлин, Юго, Юнг, Клеменс. Прочете също вкъщи общата енциклопедия, но не стана от това нито по-мъдър, нито по-добър. Затова пък имаше все повече да пише в своите таблици: Едни четворки бяха очевидни, достатъчно беше само да си внимателен: Кисело Сладко Горчиво Солено, или: Корени Стъбло Цвят Плод, или: Зелено Червено Синьо Жълто, или: Ляво Горє Дясно Долу. А също така: Око Ухо Нос Уста.

Много такива четворности намери в Библията. Едни от тях изглеждаха по-първични, по-стари и те раждаха другите. Оставаше с впечатлението, че под окото му четворките са размножават и увеличават в безкрайността. Накрая започна да подозира, че самата безкрайност също би трябвало да е четворна като името на Бога: I N W H.

Четирима пророци от Стария Завет: Исаия, Йеремиа, Йезекил, Данаил.

Четири реки на Едем: Фисон, Гион, Тигър, Ефрат.

Обликът на херувимите: Човек, Лъв, Вол, Орел.

Четирима Евангелисти: Матей, Марко, Лука, Йоан.

Четири основни добродетели: Мъжество, Справедливост, Благоразумие, Въздържание.

Четирима конници на Апокалипсиса: Война, Мор, Глад, Смърт.

Четири стихии според Аристотел: Земя, Вода, Въздух, Огън.

Четири аспекта на съзнанието: Възприятие, Усещане, Мислене, Интуиция.

Четири царства в Кабала: Минерално, Растително, Животинско Човешко.



Четири аспекта на времето: Пространство Минало Настояще  
Бъдеще.

Четири алхимични съставки: Сол Сяра Азот Живак.

Четири алхимични дейности: Coagulatio Solutio Sublimatio  
Calcinatio

Четири букви на свещената сричка: А О У М.

Четири кабалистични сефироти: Милост Красота Сила Власт.

Четири състояния на съществуване: Живот Умиране Период  
Възраждане. И смърт след смъртта

Четири състояния на съзнанието: Летаргия Дълбок сън Лек сън  
Будно състояние.

Четири качества на сътворяването: Твърдост Течност  
Газообразност Светлина.

Четири човешки способности, според Гален: Физическа  
Естетическа Интелектуална Морална и духовна.

Четири основни алгебрични операции: Събиране Изваждане  
Умножение Деление.

Четири измерения: Ширина Дължина Височина Време.

Четири състояния на съсредоточаване: Твърдо тяло Течност Газ  
Плазма.

Четири основи, които изграждат ДНК: TAGD.

Четири темперамента, според Хипократ: Флегматик Меланхолик  
Сангвиник Холерик.

И все още списъкът не беше затворен. Не можеше да бъде  
затворен, защото тогава би свършил светът. Така си мислеше Изидор.  
Мислеше също, че е попаднал на следа на ред, който е валиден в  
цялата вселена, на особена божа азбука.

С времето преследването на четворните неща промени разума на  
Изидор. Във всяко нещо, във всяко най-малко явление виждаше четири  
части, четири стадия, четири функции. Виждаше настъпващи след себе  
си четворки, размножаването им в осмици и шестнадесетици,  
постоянната промяна на четворната алгебра на живота. За него вече не  
съществувахе цъфтящата ябълка в овощната градина, а четворна  
компактна структура, съставена от корени, дънер, листа и цветове. И,  
което е интересно — четворката е безсмъртна — през есента на  
мястото на цветовете има плодове. Това, че през зимата от ябълката  
остава само дънер и корени, Изидор трябваше да премисли. Откри

закона за редукцията на четворката в двойка — двойката е период на почивка за четворката. Четворката се превръщаше в двойка, когато спи, както дървото през зимата.

Нещата, които не показваха веднага своята четворна структура, бяха предизвикателство за Изидор. Веднъж се вгледа във Витек, който се опитваше да обяди млад кон. Конят риташе и го хвърляше на земята. Изидор си помисли, че положението, наричано разговорно „човек на кон“ само на пръв поглед изглежда от два елемента. Действително, съществува преди всичко човек и кон. Съществува също така трета цялост, а именно човек на коня. Тогава къде е четвъртото?

Това е кентавър, нещо повече от човек и кон, това е човек и кон едновременно, дете на човека и коня, на човека и козата, разбра изведнъж Изидор и почувства отново същото това отдавна забравено вече безпокойство, което му остави някога Иван Мукта.

## ВРЕМЕТО НА МИША

Миша дълго не искаше да отреже дългите си бели коси. Когато пристигаха Лиля и Мая, носеха със себе си специална боя и за една вечер връщаха на косите предишния цвят. Имаха око за цветовете — избираха точно такъв, какъвто трябваше.

Един ден нещо ѝ стана изведнъж и си нареди да си отреже косите. Когато боядисаните кестеняви кичури паднаха на земята, Миша погледна в огледалото и разбра, че е стара жена.

През пролетта писа на младата чифликчийка, че няма да приема летовници.

Нито тази година, нито следващата. Павел се опита да протестира, но не го слушаше. Нощем я будеше внезапно блъскане на сърцето и пулсиране на кръвта. Подуваха ѝ се ръцете и краката. Гледаше стъпалата си и не ги разпознаваше. „Едно време имах тънки пръсти и стройни глезени. Прасците ми се напържаха, когато вървах на високи токчета“ — мислеше си.

През лятото, когато пристигнаха децата, всички освен Аделка, я заведоха на лекар. Имаше високо кръвно налягане. Трябваше да гълта таблетки и не ѝ беше позволено да пие кафе.

— Какъв живот е този без кафе — промърмори Миша, като взимаше от скрина мелничката си.

— Мамо, като дете си — каза Мая и ѝ взе мелничката от ръцете.

На следващия ден Витек купи от Певекс<sup>[1]</sup> голяма кутия кафе без кофеин. Преструваше се, че ѝ харесва, но когато оставаше сама, мелеше зърната на ценното истинско кафе с купони и го запарваше в чашка. С каймак, както обичаше. Сядаше в кухнята до прозореца и гледаше овощната градина. Чуваше шепота на високите треви — нямаше вече кой да ги изкоренява изпод дърветата. Виждаше от прозореца Черна, ливадите на свещеника, а зад тях Йешкотле, където хората строяха още нови къщи с бели тухли. Светът вече не беше толкова хубав, както някога.

Един ден, докато си пиеше кафето, дойдоха някакви хора при Павел. Досети се, че Павел ги е наел да строят гробница.

— Защо не ми каза за това? — попита.

— Искях да те изненадам.

В неделя отидоха да видят дълбокия изкоп. На Миша не ѝ хареса мястото — край гроба на стария Боски и Сташя Папугова.

— Защо не при моите родители? — попита.

Павел повдигна рамене.

— Защо, защо — имитираше я. — Там е твърде тясно.

Миша си спомни как едно време с Изидор раздели съпружеските легла.

Когато вече вървяха към къщата, хвърли поглед на надписа край входа на гробището.

— „Бог вижда. Времето минава. Смъртта приижда. Вечността чака“ — прочете.

Годината, която настъпи, беше неспокойна. Павел включваше радиото в кухнята и тримата с Изидор слушаха съобщенията. Малко от това разбираха. През лятото дойдоха децата и внуците. Не всички. Антек не получи отпуска. До късно през нощта седяха в градината, пиеха вино от френско грозде и обсъждаха политиката. Миша несъзнателно гледеше портичката и чакаше Аделка.

— Тя няма да дойде — каза Лиля.

През септември къщата отново опустя. По цели дни Павел обикаляше с мотора своите необработени ниви и надзираше строежа на гробницата. Миша викаше Изидор долу, но той не искаше да слиза. Работеше упорито над листове сива хартия, на която чертаеше безкрайни таблици.

— Обещай, че ако умра първа, няма да го дадеш в старчески дом — каза на Павел.

— Обещавам.

В първия ден на есента Миша смели в мелничката порция истинско кафе, изсипа го в чашка и го заля с вряла вода. Извади от скрина курабийки. Чудесен аромат изпълни кухнята. Придърпа стол до прозореца и пи кафето на малки глътки. Тогава светът в ума на Миша избухна, а дребните му парченца се посипаха наоколо. Свлече се на пода под масата. Разлятото кафе капеше на дланта ѝ. Миша не можеше

да се движи, затова чакаше, като животно, хванато в капан, някой да дойде и да я освободи.

Закараха я в болницата в Ташов, където лекарите казаха, че е имала кръвоизлив. Всеки ден при нея идваха Павел с Изидор и момичетата. Сядаха край легло ѝ и през цялото време ѝ говореха, макар никой от тях да не беше сигурен, дали Миша разбира. Задаваха въпроси, а тя понякога кимваше с глава за „да“ или „не“. Лицето ѝ хлътна, а погледът избяга навътре, стана матов. Излизаха в коридора и се опитваха да узнаят от лекаря какво ще стане с нея, но лекарят изглеждаше зает, с нещо друго. Във всеки прозорец на болницата висяха бяло-червени знамена, а персоналът носеше стачни ленти. Така заставаха до болничен прозорец и си обясняваха това нещастие. Навярно си е ударила главата и си е увредила всички тези центрове: на речта, на радостта от живота, любопитството за живота, желанието за живот. Или друго: паднала е и се е ужасила от мисълта колко крехка е, какво чудо е това, че живеем, ужасила се е от това, че е смъртна, и сега, пред очите им, умира от страх от смъртта.

Носиха ѝ компоти и придобити за огромна сума пари портокали. Бавно свикваха с мисълта, че Миша ще умре. Ще отиде някъде другаде. Но най-много се страхуваха от това, че в треската на умирането, на това отделяне на душата от тялото или угасването на биологичната структура на мозъка, завинаги ще изчезна Миша Боска, ще изчезнат всичките ѝ кулинарни рецепти, завинаги ще изчезнат салатите от черен дроб и репички, какаовите ѝ сладкиши с глазура, кексове и, накрая, мислите ѝ, думите, случките, в които участваше, обикновени като живота ѝ, и все пак — всеки от тях беше сигурен в това — подплатени с тъмнина и тъга: че светът не е приятелски настроен към човека и единственото, което можеш да направиш, е да намериш за себе си и близките си черупка и там да чакаш до освобождението. Когато гледаха Миша, която седеше в леглото с покрити с одеяло крака и отсъстващо лице, се чудеха как изглеждат мислите ѝ. Дали са накъсани, раздърпани, както думите ѝ или може би, скрити в дълбочината на разума ѝ, са запазили цялата си свежест и сила, или са се превърнали в чисти картини, пълни с цветове и дълбочина. Допускаха и това, че Миша е престанала да мисли. Това би означавало, че черупката не е била непроницаема, а хаосът и унищожението са достигнали до Миша още по време на живота ѝ.

А пък Миша, преди да умре след месец, през цялото време виждаше лявата страна на света. Там я чакаше ангелът хранител, който винаги се появяваше в наистина важните моменти.

---

[1] Полският вариант на Кореком — бел.пр. ↑

## ВРЕМЕТО НА ПАВЕЛ

Тъй като гробницата все още не беше готова, Павел погребва Миша при Геновева и Михал. Помисли си, че би трябвало да ѝ хареса. Самият той беше изцяло зает със строежа на гробницата и даваше на работниците все по-сложни нареждания, така че работата се проточваше. По този начин Павел Боски, инспекторът, отлагаше във времето смъртта си.

След погребението, когато децата си заминаха, в къщата стана много тихо. Павел се чувстваше несвойствено с тази тишина. Затова включваше телевизора и гледаше всички програми. Химнът накрая на предаването беше сигнал да си легне. Едва тогава Павел чуваше, че не е сам. Горе скърцаха дъските под провлачената тежка крачка на Изидор, който вече не слизаше долу. Присъствието на шурей дразнеше Павел. Затова веднъж отиде при него горе и го уговори за старчески дом.

— Ще има кой да се грижи за теб, ще има и топло ядене — каза.

За негово учудване Изидор не протестираше. На другия ден вече си беше събрал багажа. Когато Павел видя двата картонени куфара и плика с дрехи, го налегнаха угризения на съвестта, но само за малко.

„Ще има кой да се грижи за него, ще има и топло ядене“ — каза сега сам на себе си.

През ноември падна първият сняг, а после вече валеше и валеше. В стаите замириса на влага и Павел измъкна отнякъде електрически радиатор, който едва сгряваше стаята. От влагата и студа телевизорът прекъсваше, но все пак работеше. Павел следеше прогнозите за времето и гледаше всички новини, макар изобщо да не го интересуваха. Сменяха се някакви правителства. Някакви образи се появяваха и изчезваха в сребърното прозорче. Преди празниците дойдоха дъщерите и го взеха за Бъдни вечер. Накара ги да го откарат къщи на втория ден от празниците и тогава видя, че от снега се е срутил покривът на къщурката на Стася. Сега снегът падаше вътре и покриваше с мекичък слой мебелите: празния скрин, масата, леглото,

на което някога спеше стария Боски, и нощното шкафче. Отначало Павел искаше да спасява нещата от студа, но после си помисли, че няма да се справи да издърпа сам тежките мебели. И за какво са му те?

— Татко, направил си слаб покрив — каза на мебелите. — Твоите греди изгниха. Моята къща си стои.

Пролетните ветрове обърнаха две стени. Стаята в къщата на Стася се превърна в купчина развалини. През лятото на Сташините лехи се появиха коприви и жълтурчета. Между тях отчаяно разцъфнаха цветни анемони и божури. Замирисаха подивели ягоди. Павел не можеше да се начуди колко бързо напредва унищожението и разрухата. Сякаш строенето на къщи беше срещу цялата природа на небето и земята, сякаш издигането на стени, подреждането на камъни едни върху други вървеше срещу течението на времето. Ужаси се от тази мисъл. По телевизията утихна химнът, а екранът се заснежи. Павел запали всички лампи и отвори гардеробите.

Видя равно подредени камари от спално бельо, покривки, кърпи. Докосна ръбовете им и изведнъж с цялото си тяло закопня за Миша. Затова извади купчина калъфки и сгуши лице в тях. Миришеха на сапун, чистота, ред, както Миша, както света, който беше преди. Започна да изкарва от гардеробите всичко, което беше в тях: свои дрехи и на Миша, камари памучни потници и наполеонки, торбички с чорапи, бельото на Миша, фусты, които така добре знаеше, хлъзгави чорапогачи, колани и сутиени, блузките и пуловерите й. Сваляше от закачалките костюми (много от тях, тези с подплънките на раменете помнеха още времето на войната), панталони със затъкнати в гайките колани, ризи с твърди яки, рокли и поли. Дълго гледаше сивия костюм от тънка вълна и си спомни, че купи този плат, а после го занесе на шивач. Миша си поиска широк ревер и отрязани джобове. От горната лавица сваляше шапки и копринени шалчета. Отдолу вадеше чанти. Потопяше длан в хладните им хлъзгави вътрешности, сякаш изкормваше малки животни. На пода се издигна камара от хвърляни безразборно неща. Помисли си, че би трябвало да раздаде това на децата. Но Аделка си отиде. Както и Витек. Дори не знаеше къде са. После обаче му хрумна мисълта, че се дават дрехи само от тези, които са умрели, а нали той е още жив.

— Жив съм и се чувствам нелошо. Справям се — каза си и веднага извади от стенния часовник отдавна неизползваната цигулка.



Излезе с нея на стълбите пред къщата и започна да свири, отначало Последната неделя, после „Sopki Mandzuri“ . Нощни пеперуди долитаха до лампата и кръжаха над главата му — подвижен ореол, пълен с крила и рогчета. Свири толкова дълго, че прашните втвърдени струни се скъсаха една по една.

## ВРЕМЕТО НА ИЗИДОР

Когато Павел заведе Изидор в старческия дом, се стараеше да изясни цялата ситуация на монахинята, която го приемаше:

— Може да не е толкова стар, но е болен, а освен това е с умствено заболяване. Въпреки че съм санитарен инспектор — думата „инспектор“ Павел подчерта особено — и умея много неща, не бих могъл да му осигуря необходимите грижи.

Изидор с желание се съгласи да се премести. Оттук му беше поблизо до гробището, където лежеше мама, баща му и сега Миша. Радваше се, че Павел не успя да завърши гробницата и че погребяха Миша при родителите им. Всеки ден след закуска се обличаше и отиваше да поседи при тях.

Но времето в старческия дом тече по различен начин, отколкото другаде, по-тънко е поточето му. Изидор от месец на месец губеше сили и накрая се отказа от тези посещения.

— Като че ли съм болен — каза на сестра Анела, която се грижеше за него. — Като че ли умирам.

— Е, Изидоре, още си млад и пълен със сили — опитваше се да му вдъхне надежда.

— Стар съм — повтаряше той упорито.

Беше разочарован. Мислеше, че старостта отваря това трето око, с което всичко се вижда от другата страна, което позволява да се проумее как върви светът. Но нищо не се изясни. Само го боляха костите и не можеше да спи. Никой не го посещаваше, нито умрелите, нито живите. Нощем виждаше своите картини — Рута, такава, каквато я помнеше, и геометричните видения — празни пространства, а в тях ръбести и обли фигури. Все по-често тези картини му се струваха избелели и размазани, а фигурите изкривени. Сякаш остаряваха заедно с него.

Нямаше вече сили да се занимава с таблиците. Влачеше се още от леглото и се скиташе из сградата, за да зърне своите четири посоки на света, и това му заемаше целия ден. Старческият дом не беше

построен както трябва и нямаше прозорци на север, сякаш строителите му се опитваха да отрекат тази четвърта, най-тъмна част на света, за да не развалят настроението на старчетата. Така Изидор трябваше да излиза на терасата и да се навежда над парапета. Тогава виждаше зад ъгъла на сградата безкрайни тъмни гори и панделките на шосетата. Зимата съвсем го лиши от гледката на север — терасите бяха затворени. Затова седеше на кресло в така наречената занималня, където безспирно шумолеше телевизор. Изидор се стараеше да забрави за север.

Учеше се да забравя и забравянето му носеше облекчение, а беше по-просто, отколкото някога си мислеше. Достатъчно беше да не мисли един ден за горите, реката, да не мисли за мама и Миша, която сресва своите кестеняви коси, достатъчно беше да не мисли за къщата и тавана с четирите прозорци, а на следващия ден тези картини бяха все по-бледи, все по-избелели.

Накрая Изидор вече не можеше да ходи. Костите и етаните му, въпреки всички антибиотици и облъчвания, застинаха и отказаха всяко движение. Сложиха го на легло в единична стая и там бавно умираше.

Умирането беше процес на систематичен разпад на това, което беше Изидор. Това беше лавинообразен и необратим процес, самоусъвършенстващ се и чудесно ефективен. Като изтриване на ненужната информация в компютъра, на който в старческият дом водеха сметките.

Отначало започнаха да изчезват идеите, мислите и абстрактните понятия, които Изидор с такава трудност беше усвоил през живота си. С трясък изчезваха четворните неща:

Линии Квадрати Триъгълници Кръгове  
Събиране Изваждане Умножение Деление  
Звук Дума Картина Символ  
Милост Красота Сила Власт  
Етика Метафизика Епистемология Онтология  
Пространство Минало Настояще Бъдеще  
Ширина Дължина Височина Време  
Ляво Горно Дясно Долу  
Борба Стрдание Чувство за вина Смърт  
Корени Стъбло Цвят Плод  
Кисело Сладко Горчиво Солено

Зима Пролет Лято Есен

И накрая:

Запад Север Изток Юг

После избледняха обичаните места, после лицата на любимите хора, имената им, и накрая цели хора бяха подложени на забрава. Изчезнаха чувствата на Изидор — някакви отдавнашни вълнения (когато Миша роди първото дете), някакви отчаяния (когато си отиде Рута), радости (когато дойде писмо от нея), увереност (когато преследваше четворността), страх (когато стреляха по него и Иван Мукта), гордост (когато получаваше пари от пощата) и много, много други. И накрая, в самия край, когато сестра Анела каза: „Умря“, започнаха да се извиват тези пространства, които имаше в себе си, пространства нито земни, нито небесни — разпадаха са на малки парченца, пропадаха в себе си и изчезваха завинаги. Това беше картина на унищожение по-страшна от всичко друго, от войната, пожарите, от избухванията на звездите и имплозиите на черните дупки.

Тогава в старческия дом се появи Клооска.

— Закъсня. Той умря — каза й сестра Анела.

Клооска не отговори. Седна край леглото на Изидор. Докосна шията му. Тялото на Изидор вече не дишаше, в него не биеше сърцето, но все още беше топло. Клооска се наведе над Изидор и му каза на ухото:

— Върви и не се спирай в нито един от световите. И не се оставяй да бъдеш изкушен да се върнеш.

Седеше край тялото на Изидор, докато не го взеха. После остана край леглото му цяла нощ, цял ден и непрестанно мърмеше нещо. Тръгна си едва тогава, когато се увери, че Изидор си е отишъл завинаги.

## ВРЕМЕТО НА ИГРАТА

„Бог остаря. В Осмия Свят Бог е вече стар. Мисълта му е все по-слаба и е пълна с дупки. Словото стана бръщолевене. Също и светът, който възникна от Мисълта и Словото. Небето се пука като изсъхнало дърво, земята на места и е изтляла и сега се разпада под краката на животни и хора. Краищата на света се разпокъсват и се превръщат в прах.

Бог искаше да бъде съвършен и се спря. Това, което не се движи, стои на място. Това, което стои на място, се разпада.

«Нищо не произлиза от сътворяването на светове — мисли си Бог. — Сътворяването на светове не води до нищо, нищо не развива, не разширява, не променя. Напразно е.»

За Бог смъртта не съществува, макар че понякога Бог би искал да умре, както умират хората, които е затворил в световите и е вплел във времето. Понякога душите на хората му се измъкват и изчезват от всичко виждащите му очи. Точно тогава Бог тъгува най-много. Защото знае, че извън него съществува непроменим ред, който свързва това, което е променливо, в един модел. А в този ред, в който се съдържа дори самият Бог, всичко, което изглежда мимолетно и раздробено във времето, започва да съществува едновременно и вечно извън времето.“

## ВРЕМЕТО НА АДЕЛКА

Аделка слезе от автобуса от Келце на Пътя и имаше усещането, че се е събудила. Че е спала и е сънувала живота си в някакъв град, с някакви хора, сред разбъркани и неясни случки. Разтърси глава и видя пред себе си горската алея към Правек, липите от двете ѝ страни, тъмната страна на Воденицата — всичко си беше на мястото.

Спря се и оправи чантата на рамото. Погледна италианските си пантофки и палтото от камилска вълна. Знаеше, че изглежда добре, като от списание, като от големия град. Тръгна напред, като балансираше на високи те токчета.

Когато излезе от гората, я удари огромното небе, което изведнъж се откри цялото. Беше забравила, че небето може да бъде толкова голямо, сякаш вместише в себе си и други непознати светове. Никога не беше виждала такова небе в Келце.

Видя покрива на къщата и не повярва на очите си колко много се е разраснал бъзовият храст. Когато се приближи по-близо, за малко ѝ замря сърцето — нямаше я къщата на леля Папугова. На мястото, където винаги стоеше, беше влязло небето.

Аделка отвори портичката и се спря пред къщата. Вратата и прозорците бяха затворени. Отиде на двора. Беше обрасъл с трева. Дотичаха до нея малки кокошчици лилипутки, цветни като пауни. Тогава ѝ хрумна, че баща ѝ и чичо ѝ Изидор са умрели, а нея никой не я е уведомил и сега е пристигнала в празна къща с това свое палто от „Телимена“ и италиански токчета.

Остави куфара, запали цигара и тръгна през овощната градина нагам, където някога стоеше къщата на леля Папугова.

— А, значи пушиш — чу изведнъж.

Инстинктивно хвърли цигарата на земята и усети в гърлото стария детски страх от баща си. Вдигна очи и го видя. Седеше на кухненска табуретка сред купчините развалини, които някога бяха къща на сестра му.

— Татко, какво правиш тук? — попита изумена.

— Наблюдавам къщата.

Не знаеше какво да каже. Гледаха се в мълчание.

Виждаше се, че не се беше бръснал от седмици. Брадата му сега беше съвсем бяла, сякаш на лицето на баща ѝ беше паднала слана. Забеляза, че много е остарял през всичките тези години.

— Променила ли съм се? — попита.

— Остаряла си — отговори, като обърна поглед към къщата. — Както всички.

— Какво се е случило, татко? Къде е чичо Изидор? Никой ли не ти помага?

— Всички искат от мен пари и се стремят да завладеят къщата, сякаш вече не съм жив. А аз съм още жив. Защо не дойде за погребението на майка си?

Дланите на Аделка закопняха за цигара.

— Дойдох просто да ти кажа, че се справям. Завърших висше, работя. Имам вече голяма дъщеря.

— Защо не роди момче?

Отново почувства познатото стискане в гърлото и имаше впечатлението, че се е събудила за пореден път. Не съществува Келце, няма италиански токчета и палто от камилска вълна. Времето слиза надолу, като измит от река бряг, и се опитва да ги вземе и двамата в миналото.

— Ами защото не — каза.

— Всички имате момичета. Антош — две, Витек — една, близначките — по две, и сега ти. Всичко помня, всичко точно изчислявам и все още нямам внук. Разочарова ме.

Извади от джоба поредната цигара и я запали.

Баща ѝ гледаше пламъка на запалката.

— А съпругът ти? — попита.

Аделка си дръпна и с облекчение изпусна кълбо дим.

— Нямам съпруг.

— Зарязал те е? — попита.

Тя се обърна и пое по посока на къщата.

— Почакай. Къщата е заключена. Тук е пълно с крадци и всякакви хулигани.

Бавно тръгна след нея. После извади от джоба връзка ключове. Тя гледаше как отваря ключалките, една, втора, трета. Ръцете му

трепереха. С учудване забеляза, че е по-висока от него.

Последва го в кухнята и веднага усети познатата миризма на изстинала печка и прегоряло мляко. Дръпна си от нея като цигарен дим.

На масата стояха мръсни чинии, по които лениво се разхождаха мухи. Слънцето рисуваше на мушамата шарките на завесите.

— Татко, къде е Изидор?

— Изпратих го в старческият дом в Йешкотле. Беше вече стар и безсилен. Накрая умря. Всички ни чака същото.

Премести камара дрехи от стола и седна. Искеше ѝ се да плаче. На токетата ѝ се бяха залепили буци пръст и суха трева.

— Няма какво да го жалиш. Осигуриха му грижи и прехрана. По-добре беше от мене. Аз трябва всичко да наглеждам, да се грижа за всяко нещо.

Тя стана и влезе в стаята. Несръчно се влачеше подире ѝ и не сваляше очи от нея. Тя видя на масата купчина посивяло бельо: потници, наполеонки, гащи. На вестник лежеше мастило и печат с дървена дръжка. Взе чифт наполеонки и прочете неясно излезлия печат: „Павел Боски, Инспектор“.

— Крадат — каза той. — Свалят от простора дори наполеонките.

— Татко, ще остана тук малко с теб, ще поразчистя, ще направя сладкиш... — Аделка свали палтото и го закачи на стола.

Нави ръкавите на пуловера и започна да събира мръсните чаши от масата.

— Остави — гласът на Павел прозвуча неочаквано остро. — Не искам някой да ми се разпорежда тук. Справям се отлично.

Тя отиде на двора за куфара, а после слагаше на мръсната маса подаръци: кремава риза и вратовръзка за баща ѝ, бонбонiera и одеколон за Изидор. За момент задържа в ръка снимката на дъщеря си.

— Това е дъщеря ми. Искаш ли да я видиш?

Той взе фотографията в ръка и ѝ хвърли поглед.

— Не прилича на никого. На колко е години?

— Деветнадесет.

— Какво си правила през това време?

Взе си въздух, защото ѝ се струваше, че има много неща за казване, но изведнъж всичко ѝ излетя от главата.



Павел взе мълчаливо подаръците и ги занесе в скрина в стаята. Зазвъня връзката ключове. Тя чуваше скърцането на ключалката, насила поставена в дъбовите врати на скрина. Огледа се из кухнята и разпозна неща, които вече беше забравила. На закачалката до кухненската печка стоеше чиния с двойно дъно, където се сипваше гореща вода, за да не изстива супата твърде бързо. На лавицата имаше порцеланови съдове със сини надписи: брашно, ориз, грис, захар. От както се помнеше, купичката със захар беше пукната. Над вратата на стаята висеше копие на иконата Богородица от Йешкотле. Красивите ѝ длани с прелъстителен жест откриваха хубаво деколте, но там, където би трябвало да бъдат гърдите, се червенееше малко кърваво парче месо — сърцето. Накрая погледът на Аделка се спря на мелничката за кафе с порцеланово тяло и изящно чекмедженце. От стаята чуваше дрънчене на ключове, които отваряха ключалките на скрина. Поколеба се, а после бързо свали мелничката от лавицата и я скри в куфара.

— Върна се твърде късно — каза баща ѝ на вратата. — Всичко вече свърши. Време е за умиране.

Засмя се, сякаш каза страхотен виц. Тя видя, че нищо не беше останало от хубавите му бели зъби. Седяха в мълчание. Погледът на Аделка се скиташе по мушамата и се спря на бурканите със сок от касис, до който се бяха добрали мухи.

— Бих могла да остана... — прошепна и пепелта от цигарата ѝ падна на полата.

Павел обърна лице към прозореца и гледаше овощната градина през мръсното стъкло.

— Нищо вече не ми е нужно. От нищо вече не се страхувам.

Разбра какво искаше да ѝ каже. Стана и бавно си облече палтото. Целуна баща си непохватно по двете обрасли със слана бузи. Мислеше, че ще я изпрати до портичката, но той веднага пое към купчината развалини, където все още стоеше табуретката му.

Тя излезе на Пътя и едва сега забеляза, че е покрит с асфалт. Липите ѝ изглеждаха по-малки. Леки повявания на вятъра сваляха листа от тях, които падаха на обраслата с висока трева нива на Стащя Папугова.

На Воденицата изчисти с кърпичка италианските си токчета и си оправи косата. Още около час трябваше да седи на спирката, докато чака автобуса. Когато дойде, тя беше единственият пътник. Отвори

куфара и извади мелничката. Бавно започна да върти ръчката, а шофьорът ѝ хвърли учуден поглед в огледалцето.

**Издание**

Олга Токарчук. Правек и други времена

Полска. Първо издание

Редактор: Емануил А. Видински

Коректор: Йорданка Михайлова

Графично оформление: Красимир Терзиев

ИК Алтера, София, 2008

Делта Ентертейнмънт ЕООД София 1000

ISBN: 978-954-9757-07-1

Предпечат: Айспейс Медия

Печат: Дедракс ООД, София

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

**МОЯТА БИБЛИОТЕКА**



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.